

**2(62)
2012**

Науково-популярний журнал

Воєнна історія

Заснований у 2002 році

Засновник – Всеукраїнська громадська організація
«Український інститут воєнної історії»

Виходить 6 разів на рік

Головний редактор – Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Печенюк І.С., кандидат історичних наук, заступник головного редактора
Вознюк Ю.С., відповідальний секретар
Бадах Ю.Г., доктор історичних наук
Бережинський В.Г., кандидат історичних наук
Верстюк В.Ф., доктор історичних наук
Веденєєв Д.В., доктор історичних наук
Гутковський В.В., кандидат історичних наук
Карпов В.В., кандидат історичних наук
Лисенко О.Є., доктор історичних наук
Пилявець Р.І., кандидат історичних наук
Савченко Г.П., кандидат історичних наук
Савчук Ю.К., кандидат історичних наук
Сідак В.С., доктор історичних наук
Стороженко І.С., доктор історичних наук
Чухліб Т.В., доктор історичних наук

УДК 35(091) (05)

*Літературний редактор Наталія Троян
Макет і верстка Роман Івах*

Оригінал-макет виготовлено ЛА «ПІРАМІДА»

**Адреса редакції:
м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101.
Телефон головного редактора (067) 974-15-82**

Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

Наш сайт: www.warhistory.ukrlife.org

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України, свідоцтво КВ № 5852.

Журнал є фаховим виданням у галузі історичних дисциплін
(Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 1/05/1)

Схвалено Вченою радою
Українського інституту воєнної історії
(протокол № 5 від 19 квітня 2012 р.)

На обкладинці флагманський корабель ВМС України «Гетьман Сагайдачний».

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора.

Рукописи не повертаються. Редколегія не обов'язково поділяє погляди авторів публікованих матеріалів.

Підп. до друку 24 квітня 2012 р. Формат 70×100/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 9.1. Обл.-вид. арк. 11.2.

Наклад 500 прим. Зам. № 420.

ЛА «Піраміда», ДК № 356 від 12.03.2001.

79006, м. Львів, вул. Промислова, 45.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	4
ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ	
ВІДЗНАЧЕННЯ У СЕВАСТОПОЛІ 20-РІЧЧЯ ВІДРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	5
З ПЕРШИХ ВУСТ	
ЛУПАКОВ Є. МИ ВИПЕРЕДИЛИ! ЗАУВАГИ З ПРИВОДУ 20-РІЧЧЯ ВІДРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	12
ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ	
БЕЗКОРОВАЙНИЙ В. УКРАЇНА В ПОШУКАХ СВОГО МОРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ.....	19
СОКОЛЮК С. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ (1989 – КВІТЕНЬ 1992 РР.).....	30
ЯКИМ'ЯК С. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ТА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ НАУКИ (1992-2012 РР.).....	46
ПАШКОВЕЦЬ М. ВИТОКИ МОРСЬКОЇ СЛАВИ УКРАЇНИ.....	60
ЛИТВИН С., ЛУБЕНЕЦЬ А. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО ФЛОТУ....	67
КАЛІБЕРДА Ю. УКРАЇНІЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ У ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	79
БАДАХ Ю. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ФЛОТ СРСР У РАДЯНСЬКО- НІМЕЦЬКІЙ ВІЙНІ: МІФИ І ПРАВДА.....	87
ВИЗНАЧНІ ВОЄННІ ПОДІЇ ТА ВІЙСЬКОВІ ДІЯЧІ	
ПЕЧЕНЮК І. АДМІРАЛ АНДРІЙ ПОКРОВСЬКИЙ: БУДІВНИЧИЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ФЛОТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	100
ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ОЗБРОЄННЯ	
МАМЧАК М. ЕСКАДРЕННИЙ МІНОНОСЕЦЬ «ЗАВИДНИЙ».....	110
СИМВОЛІКА	
БУТКО Т. ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ПРАПОР ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	116
КНИЖКОВА ПОЛІЦЯ	
ВІЙСЬКОВА ПРЕСА УКРАЇНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ. Рецензія. (С. Литвин).....	120
ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	123

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Вже традиційно кожній ювілейній даті українського флоту ми присвячуємо спеціальний випуск нашого журналу. Цим числом ми вшановуємо 20-ту річницю Військово-Морських Сил України. Прошло 20 років від часу виходу Указу Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил», другим пунктом якого зазначалося «сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України».

Прикро, але український військовий флот сьогодні ще не є таким, яким бачився тоді і яким він міг бути. Військово-Морські Сили хронічно недофінансовуються, а в результаті припинено оновлення корабельного складу, не удосконалюється озброєння, принизливою є житлова проблема та жебрацьке грошове утримання військовослужбовців.

Державні чинники не прибули навіть на святкування і не привітали свої Військово-Морські Сили з 20-річчям. Тому відзначення 20-літнього ювілею флоту відбулося з ініціативи та переважно зусиллями і за участі громадськості, насамперед Співки офіцерів України – патріотичної військової громадської організації, яка 20 років тому рішуче виступила за створення українського флоту, очолила процес прийняття присяги на вірність народу України, склала ядро організаційної групи та основу командування ВМС України.

Ми надаємо інформацію та фоторепортаж про святкування 20-річчя ВМС у Севастополі, друкуємо матеріали, що висвітлюють процес створення ВМС, правдиво передають ті драматичні події 1992 року навколо Чорноморського флоту і Криму.

Автори цього номера журналу також звертаються до героїчних сторінок морської слави доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років, в якій українські моряки зберегли і примножили національні традиції. Особливу сторінку становить період Другої світової війни, її морський український вимір. Матеріали номера розповідають про військово-морських діячів, про героїзм кораблів, про військово-морську символіку тощо. Вони свідчать про неперервність наших національних військово-морських традицій, а ми віддаємо данину пам'яті нашим попередникам.

Складні часи переживають Військово-Морські Сили й сьогодні в умовах Криму і Севастополя та недружнього сусідства російського Чорноморського флоту. Через відсутність належного впливу держави там продовжують панувати російська мова, російський інформаційний простір, культура, преса, освіта. Навіть створений музей ВМС України залишається по суті російським музеєм Чорноморського флоту.

Переконалий, що зміняться часи, буде українська влада, буде сучасний боєздатний флот з високим патріотизмом і міцним моральним духом.

Бажаємо всім віри в майбутнє України і її Військово-Морських Сил!

Будьте з нами! Читайте і стверджуйтеся у цій вірі!

**Головний редактор
Сергій ЛИТВИН.**

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

ВІДЗНАЧЕННЯ У СЕВАСТОПОЛІ 20-Ї РІЧНИЦІ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ

20 років тому, 5 квітня 1992 року Президент України Леонід Кравчук підписав Указ №209 «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил», другим пунктом якого зазначалося «сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України». Саме згідно з цим документом розпочалося створення Військово-Морських Сил України. Указом Президента України за № 210 «Про Командувача Військово-Морськими Силами України» від 6 квітня 1992 року командувачем ВМС України було призначено контр-адмірала Бориса Кожина, а в Севастополі почала роботу Організаційна група ВМС України, яка складалася з 50 офіцерів і мічманів.

З нагоди 20-ї річниці створення Військово-Морських Сил України у Севастополі 4–8 квітня 2012 року відбулися урочисті заходи присвячені цій даті. В

урочистих заходах взяла участь делегація Спілки офіцерів України на чолі із Головою СОУ, народним депутатом України II скликання полковником Вячеславом Білоусом.

Слід зауважити, що святкування 20-ліття створення ВМС України відбулося переважно за ініціативи та за участі громадських організацій. До ювілею ВМС не отримали привітань ні від Президента, ні від уряду і парламенту. На урочистості не було жодного з представників центральної влади, ні Міністра оборони, навіть нікого із заступників Міністра оборони.

Святкування ювілейної дати Військово-Морських Сил України розпочалося 4 квітня 2012 року з покладання квітів до пам'ятника видатному українському державному діячу, флотоводцю гетьману України Петру Сагайдачному.

На урочистому заході були присутні представники командування ВМС, Співки офіцерів України, ветерани ВМС України, представники громадськості міста, учнівська молодь. Головними героями свята були офіцери, представники організаційної групи, яка 20 років тому у складних умовах становлення молоді української держави розпочинали розбудову сучасного національного флоту.

5 квітня 2012 року з нагоди 20-ї річниці підписання Указу Президента «Про невідкладні заходи по будівництву ЗС України» стосовно формування ВМС ЗС України, на кораблях вітчизняного флоту відбувся урочистий ритуал підняття Державного, Військово-морського та прапорів розцвічування за участю ветеранів ВМС, перших командирів кораблів та інших почесних гостей.

7 квітня 2012 року на честь 20-ї річниці відродження Військово-Морських Сил України на території штабу командування вітчизняного військового флоту відбулася церемонія відкриття реконструйованої Пам'ятної стели.

На Пам'ятній стелі викарбувані прізвища делегатів III-го з'їзду СОУ, членів організаційної групи по створенню ВМС України – військовослужбовців флоту, які першими склали присягу на вірність українському народу і створювали Військово-Морські Сили України. Завершилась церемонія урочистим маршем підрозділу почесної варті.

Того ж дня відбулися урочисті збори із вшануванням ветеранів, які здійснили вагомий внесок у становлення та розвиток національних ВМС. під час урочистого засідання Голова ВГО СОУ Народний депутат України II-го скликання полковник Вячеслав Білоус

оголосив Привітання Співки офіцерів України українським морякам з нагоди 20-ї річниці початку відродження ВМС України. В ньому зокрема відзначалося, що «Велике історичне значення для ВМС України

відіграв III – з'їзд СОУ, який проходив 4–5 квітня 1992 року. В роботі з'їзду брали участь 720 делегатів від усіх областей України. Від Севастопольської організації СОУ були присутні 25 делегатів: ст.м-ан Білий Анатолій, кап.л-т Філінський Ігор, п-к Гордієвський Григорій, м-р Касюк Василь, кап. 2 р. Шилов Володимир, кап. 2 р. Шалит Юрій, кап. 2 р. Шатний Сергій, кап.Зр Пляшечников Олександр, кап.1р Лупаков Євген, кап. 3 р. Ключев Олександр, м-р Тихонов Микола, кап. 3 р. Махно Вадим, кап. 3 р. Кукленко Анатолій, п-к Индило Володимир, п-к Атоманчук Василь, м-р Пахольчук Зиновій, м-р Варіцкій Геннадій, кап.Зр Болотников Володимир, ст. л-нт Щегольков В'ячеслав, ст. л-нт Рудь Михайло, кап.Зр Яценко Володимир, кап.Зр Ситников Геннадій, ст. л-нт Онопрієнко Володимир, п-к Шульга Іван, м-р Рожманов Віталій.

З'їзд сформував делегацію з делегатів Севастопольської СОУ для зустрічі з Міністром оборони України К. Морозовим, першим заступником голови Верховної Ради України В. Дурдинцем. Делегацію очолив Народний депутат України І скликання С. Хмара.

Підсумки зустрічей В. Дурдинець доповів Президенту України – Л. Кравчуку. Зазначена інформація вранці 5 квітня була розглянута на засіданні Ради національної безпеки України. Його підсумком стало підписання Президентом України

Л. Кравчуком Указу «Про невідкладні заходи щодо будівництва Збройних Сил України». Цей історичний документ став правовою основою відродження ВМС України, завдячуючи патріотичній позиції, ініціативності делегатів III з'їзду СОУ від Севастополя, а та-

Реконструйована Пам'ятна стела

Урочистий марш підрозділу почесної варти

кож наполегливій роботі – Героя України – С. Хмари, першого Міністра оборони України – К. Морозова, Народних депутатів України І скликання М. Поровського, С. Семенця, Т. Яхєєвої і був підписаний Указ «Про створення Військово-Морських Сил України».

СОУ виступала реальною організованою проукраїнською силою на флоті, очолили процес прийняття Присяги на вірність народу України, склала ядро організаційної групи та основу командування ВМС України.

Самовіддана праця штабу ВМС України, першого командувача українського флоту адмірала Бориса Кожина, офіцерів і мічманів, без перебільшення, була суцільним героїзмом.

У період складних драматичних подій і вибухової ситуації навколо Чорноморського флоту і Криму загалом, особовий склад ВМС України з гідністю демонстрував свою вірність Присязі українському народові.

В стислі строки формувалися органи управління флотом, відновлювалися боєготовність кораблів, здійснювалися морські походи. Наші моряки неодноразово показували високу морську виучку й не поступалися військовим морякам інших держав у міжнародних морських навчаннях.

Проте, не все, про що мріялося вдалося зробити. Ми не розбудували флоту з сучасним озброєнням, припинено оновлення корабельного складу, Військово-Морські Сили хронічно недофінансовуються, принизливою є житлова проблема та недостатнє грошове утримання військовослужбовців.

Причиною такого стану є відсутність морської політики держави та відповідне ставлення державних органів до своїх Військово-Морських Сил.

Спілка офіцерів України переконана, що Україна повинна мати Військово-Морські Сили з високим бойовим потенціалом, сильним моральним духом особового складу, здатними виконати покладені завдання – захистити територіальну цілісність та державний суверенітет України.

Спілка офіцерів України вітає всіх військових моряків, ветеранів Військово-Морських Сил, та членів їх сімей, українську громадськість з ювілеєм, відродження ВМС України.

Бажаємо Божого Благословення, твердості духу, вірності Українському народові та віри в майбутнє України».

Також голова СОУ оголосив рішення проводу СОУ про нагородження командувача ВМС України адмірала Віктора Максимова вищою нагородою Спілки офіцерів України «ХРЕСТ ЗАСЛУГИ» з позолотою та першого заступника командувача ВМС України віце-адмірала Сергія Єлісеєва медаллю «20 РОКІВ СОУ» і вручив нагороди.

8 квітня 2012 року на Античному бульварі у Севастополі біля пам'ятника Гетьману Сагайдачному відбулася спільна молитва

за національний флот, яку очолили військовий капелан для ВМС ЗСУ ієрей Микола (УГКЦ), ієрей Ян (РКЦ) та пастор Віктор (УЛЦ). Так як у цей день Церкви Східного обряду святкували Вербну Неділю представниками Церков було освячено лозу, яку протягом дня військові дарували на святкових заходах, вітали матросів на кораблях, а представників Римсько-Католицької Церкви вітали з Святом Воскресіння Христового.

Після молитви відбувся автопробіг вулицями міста з військово-морськими та державними прапорами. В автопробігу, організованому міською організацією Співки офіцерів України і Радою ветеранів Військово-морських сил України, взяли участь активні учасники створення Військово-Морських Сил України, голови СОУ десяти областей, гості міста, військовослужбовці та ветерани національного флоту. Колонна складалася із близько 15 автомобілів, на першому з яких їхали перший командувач ВМС України (у 1992–1993 роках) віце-адмірал Борис Кожин і голова Співки офіцерів України полковник Вячеслав Білоус та голова Комітету солдатських матерів Надія Савицька.

Автопробіг розпочався від пам'ятника гетьману Сагайдачному до площі Нахімова, а завершився покладанням квітів до Вічного вогню біля Меморіалу героїчним захис-

Автопробіг вулицями міста

никам міста у 1941–1942 роках і пам'ятного знаку 10 років Військово-Морським Силам України.

У відповідності до плану святкування, почесні гості і ветерани ВМС відвідали кораблі Центру морських операцій Військово-морських сил, (здійснили екскурсію до Військово-морського музею України.

Під час екскурсії до Військово-морського музею України

Делегація Спілки офіцерів України передала українську літературу та відеодиски з фільмами про історію українського військового флоту екіпажам.

На завершення заходів з відзначення 20-ї річниці відродження Військово-Морських Сил України Спілка офіцерів України провела в Севастополі круглий стіл за темою: «20 років ВМС України: стан та перспективи розвитку». По завершенні Севастопольська організація Спілки офіцерів України провела в музеї засідання круглого столу з питань стану та перспектив розвитку Військово-Морських Сил ЗС України.

Учасники круглого столу, зокрема, відзначали, що зараз ВМС України мають на

озброєнні лише одного фрегата і 4 корвета, загалом – 20 бойових кораблів (із яких лише половина «на ходу», решта – на ремонті або «у відстої») і ще близько 40 спеціальних та допоміжних плавзасобів, проте, більшість із них вимагає негайного ремонту. Найновіший із кораблів – корвет «Тернопіль» – був спущений на воду 10 років тому, а перший новий корабель в рамках суднобудівної програми «Корвет» лише торік заклали в Миколаєві, але зараз будівництво призупинене – брак коштів. «Попри це, – сказав капітан 1 рангу запасу і колишній член організаційної групи ВМС Мирослав Мамчак, – військові моряки відчувають любов і підтримку простих українців з усіх

Делегація Спілки офіцерів України передала українську літературу та відеодиски з фільмами про історію українського військового флоту екіпажам

регіонів держави і сподіваються на швидке завершення економічної кризи і зміну політичної ситуації в країні».

Підсумком круглого столу став спільний висновок учасників про негайну потребу формування державної стратегії розвитку ВМС ЗС України на основі морської політики України як морської держави. На думку учасників, СОУ вже 25 квітня під

час парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» повинна окрім загально визначених пропозицій зробити окремий наголос на необхідності вирішення проблем ВМС ЗС України та рекомендувати всім компетентним інституціям приступити до негайного їх вирішення.

**Підготував
Сергій Литвин.**

**Фото
Віктора Хоменка
та Сергія Литвина**

З ПЕРШИХ ВУСТ

МИ ВИПЕРЕДИЛИ! ЗАУВАГИ З ПРИВОДУ 20-ЛІТТЯ ВІДРОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ

ЛУПАКОВ Євген Олександрович, український політик, військово-морський діяч, народний депутат України 2-го скликання, капітан 1 рангу у відставці.

Народився 26 вересня 1947 року у м. Нікополі, Дніпропетровської області. Освіта: Київська спеціалізована школа-інтернат при Київському університеті ім. Т. Шевченка (1963–1965); вище військово-морське училище радіоелектроніки ім. Попова (1966–1971), військовий інженер з радіоелектроніки; 6-ї Вищі офіцерські класи ВМФ, командний ф-т (1978–1979); Військово-морська академія ім. Гречка, командний ф-т (1982–1984).

З 1971 по 1992 – служба на ЧФ на посадах від командира БЧ підводного човна до заступника командира 14 дивізії підводних човнів ЧФ.

З 5 квітня 1992 року – представник Міністра оборони України на ЧФ, очолив оперативну групу Севастопольської організації СОУ по підпорядкуванню ЧФ Україні, з 4 червня 1992 р. – робота в організаційній групі ВМС України, з грудня 1992 р. – по грудень 1994 р. – заступник

начальника штабу ВМС України з підводних сил, згодом заступник начальника тилу ВМС України.

Народний депутат України 2-го скликання (1994–1998), Вижницький виборчий округ №433, член комітету Верховної Ради України з питань оборони та державної безпеки, член фракції НРУ.

Член Співки офіцерів України з 23 лютого 1992 р. З травня 1993 р. по травень 1995 р. очолював Севастопольську організацію СОУ, а з грудня 1995 р. по березень 2007 р. – Київську організацію Співки офіцерів України, з травня 1993 р. – заступник голови Співки

офіцерів України. З 1998 р. – член партії Конгрес Українських Націоналістів, голова Київської міської організації КУН (1999–2003), а з 2010 р. – заступник Голови КУН. Заступник Голови Всеукраїнського об'єднання ветеранів України (2007–2009). Нагороджений орденом «За службу Батьківщині в ЗС СРСР» III ст. (1987 р.), Почесною грамотою Верховної Рвди України «За особливі заслуги перед Українським народом» (2011 р.), почесним знаком «Організаційна група ВМС» (1993 р.), багатьма медалями, зокрема: «За бездоганну службу в ЗС СРСР» (1981 р.), «Ветеран ЗС СРСР» (1990 р.), «Ветеран військової служби» (1996 р.), «15 років ЗСУ» (2006 р.), відзнаками Міністра оборони України «Знак пошани» (2006 р.), Спілки офіцерів України: «Офіцерський хрест з мечами» (1996 р.), «Хрест заслуги» (2006 р.).

Євген Олександрович надав для «Воєнної історії» свій спогад про складний і драматичний період створення ВМС України.

5 квітня 2012 року виповнюється 20 років з дня відродження Військово-Морських Сил України. Деякі роздуми і спогади з цього приводу.

Як відомо, 30 грудня 1991 року у Мінську держави-учасниці Співдружності Незалежних Держав підтвердили своє законне право на створення власних збройних сил, згідно зі своїм національним законодавством. Всі військові частини, що дислокувалися на території України чисельністю близько 1млн 200 тис чоловік, техніка та майно, в тому числі і Чорноморський флот, який дислокувався переважно в Україні, ставали її державною власністю.

Всі без винятку учасники Співдружності, у відповідності до статті 2 Угоди Ради голів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав про збройні сили та прикордонні війська, юридично визнали за собою такі права, тобто і той факт, що Україна реалізує це право без будь-яких додаткових умов з 3 січня 1992 року.

Щодо стратегічних сил, то учасники Співдружності у Мінську домовились про те, що під спільне командування такими силами увійдуть лише ті військові формування, які виділить самостійно кожна держава за особливим переліком, визначеним в окремому протоколі.

Виконуючи ці домовленості, Україна запропонувала під час переговорів 2–3 січня 1992 року у Києві обґрунтований перелік з'єднань, частин та закладів для включення до стратегічних сил на період, доки з України не буде вивезено ядерну зброю, тобто до кінця 1994 року.

Вже на 3 січня 1992 року Верховний Головнокомандувач Збройними Силами України – Президент України Леонід Кравчук зібрав в Києві командувачів військових округів розташованих на теренах України на нараду, на якій вирішувалося, образно кажучи, одне питання: – Хто бажає служити Україні – приймає присягу на вірність служіння українському народу, а хто ні – «чемодан, вокзал, Росія».

Знаючи про цю нараду і маючи бажання служити в Україні, командувач Чорноморським флотом адмірал Касатонов 3 січня 1992 року видав наказ по флоту про вихід з підпорядкування Генштабу в Москві і підпорядкування всього Чорноморського флоту Міністерству оборони України, а сам особисто прибув до Києва в готовності доповісти про це Президенту Кравчуку і отримати від нього призначення на відповідну посаду в Збройних Силах України.

Я особисто, отримавши шифровку з цим наказом адмірала Касатонova, видав наказ по 14 дивізії підводних човнів Чорноморського флоту підлеглим військовим частинам про

вихід з підпорядкування Москві. Шифровальні коди автоматичного управління системи «В'юга» були демонтовані і здані на зберігання до таємної частини.

Весь особовий склад дивізії, як і всього Чорноморського флоту, був оповіщений про це перепідпорядкування, але жоден адмірал, офіцер, мічман чи матрос не виказав ніяких незадоволень з приводу підпорядкування флоту Україні. Всі чітко розуміли – ми служимо на території України, а значить – повинні служити народу України. Отже, з 3 по 9 січня 1992 року весь Чорноморський флот, як на теренах України так і поза її межами, був українським.

Управління виховної роботи з особовим складом, як стверджував старший офіцер прес-центру Чорноморського флоту Микола Савченко, розповсюдило анкету серед офіцерів штабу флоту, в якій пропонувалося відповісти на запитання про готовність скласти присягу на вірність народові України. Тоді за це висловилися близько вісімдесяти відсотків. Ці результати не були несподіваними. Більшість офіцерів та мічманів і в штабах, і на кораблях з розумінням ставилися до того, що Україні потрібен флот і готові були продовжувати службу в українському флоті, бо тут їхні домівки і сім'ї. А український уряд ухвалив нові закони про соціальний захист військовослужбовців, що давали надію на поліпшення їхнього побуту. Вони, в абсолютній своїй більшості, повертатися на Північний чи то Тихоокеанський флоти не мали ніякого бажання.

На референдумі 1 грудня 1991 року 72 відсотки особового складу ЧФ проголосували за незалежність України, а 48 відсотків віддали голоси за Леоніда Кравчука на виборах Президента України. А 18 грудня 1991 року Президент України підписав Указ про підвищення в 1,9 раза грошового забезпечення військовослужбовців.

Невдовзі у військові частини флоту прийшла чергова шифровка з наказом на 20 січня готуватися до прийому присяги і було надано три тексти присяги: на вірність народові України, Росії і СНГ.

В той же день на вранішній нараді штабу 14 дивізії підводних човнів ЧФ я запропонував офіцерам штабу визначатися і тим хто готовий негайно прийняти присягу на вірність українському народу зайти по закінченню наради до мого кабінету.

Яке ж було моє здивування, коли протягом півгодини до мого кабінету ніхто не прийшов. Я запросив до себе начальника відділу кадрів дивізії і запитав про причини такої неготовності. Виявилось, що у всій дивізії ПЧ ЧФ на той час я був єдиним етнічним українцем, ще два офіцери, з їх слів, мали матерів українок.

Тоді я зрозумів, що означав на практиці екстериторіальний принцип комплектування Збройних сил СРСР: українець – повинен був служити на Північному чи Тихоокеанському флотах, а в Україні, на ЧФ – лише росіяни та мізерна кількість інших, неукраїнців. І якщо заборона на проходження служби на ЧФ для кримських татар була офіційною, то щодо українців діяло неофіційне табу.

Керівництво Радянського Союзу зробили для себе вірний урок з подій 1917–1918 років, коли на ЧФ, майже 80 відсотків особового складу складали етнічні українці, що створило певні проблеми для втілення більшовиками своїх імперських планів.

Що ж являв собою на той час Чорноморський флот? Газета «Крымская правда» (№5 від 9 січня 1992 р.) опублікувала дані Міжнародного інституту стратегічних досліджень. Згідно з цими даними, флот мав 45 великих надводних кораблів, 28 підводних човнів, більше як 300 малих та середніх суден, 151 літак та 85 вертольотів палубної авіації. Вартість флоту, за оцінками експертів, становила близько 80 млрд. доларів США.

До складу флоту входили також бази в Грузії, пункти базування в Болгарії і Середземноморська ескадра. Боездатність флоту в разі бойових дій залежала також від під-

тримки інших флотів колишнього Радянського Союзу, а боеготовність з початку бойових дій, за оцінками фахівців НАТО, оцінювалася у 15 хвилин.

Чорноморський флот на початку 1992 року становив близько 10 відсотків від усього ВМФ колишнього СРСР. Оскільки українська складова в зовнішньому борзі колишнього СРСР становила 16,34 відсотка, то Україна мала право претендувати ще на 6 відсотків від усього ВМФ колишнього СРСР. Тим більше, що внесок України у формування союзного бюджету протягом багатьох років складав майже 25 відсотків. Проте українська сторона не лише не поставила цього питання в порядок денний засідань голів держав СНД, а і взагалі, повторюючи помилки уряду УНР в 1917 році, не приділяла флоту необхідної уваги.

Це яскраво підтверджує факт, що командувач ЧФ контр-адмірал Касатонов, потомственный моряк (дід, батько і він сам служили на флоті), якого поважали за високі професійні і морські якості від матроса до адмірала, команду якого про перепідпорядкування ЧФ Україні виконали всі військовослужбовці ЧФ, цілий тиждень чекав на прийом вищим керівництвом України. І не дочекався. Згодом, «обласканий» Президентом Росії, очолив антиукраїнську істерію та репресії на ЧФ.

Я вже пізніше, будучи народним депутатом України, запитував у Л. Кравчука чому він не прийняв тоді Командувача ЧФ І. Касатонova? Відповідь була обтічною, що, напевно ЧФ на той був стратегічним об'єднанням. Але, вважаю, що лукавить Леонід Макарович, бо це не відповідає дійсності.

А тоді, невдовзі, накази командувача ЧФ про підпорядкування ЧФ Україні та про підготовку до прийняття присяги були скасовані. Ось цитата з наказу першого заступника Головокома російського ВМФ: «К офицерам, мичманам, прапорщикам, создающих нездоровую обстановку в воинских коллективах, склонных к измене Родине и принятию присяги на верность Украине, применяют суровые меры воздействия вплоть до увольнения с занимаемой должности и увольнения со службы».

Під ці «розборки» потрапив і я. Вже 10 січня 1992 року за агітацію негайно приймати присягу на вірність українському народу мене було відсторонено від виконання посадових обов'язків і відправлено в дострокову, непланову відпустку без права появлятися в частині.

Але ця антиукраїнська істерія лише змусила мене активізувати свою діяльність. Я вів роз'яснювальну роботу зі своїми підлеглими, продовжував агітувати моряків-українців, не чекаючи дозволу «окупантів» присягати своєму народу. І їх українські гени почали пробуджуватися.

В результаті, ми з допомогою заступника по політичній частині підводного човна капітана 3 рангу Валерія Петренка підготували особовий склад кращого на той час корабля ЧФ – підводного човна Б-871 – «Варшав'янка» і 13 березня 1992 року привели до присяги на вірність народу України. Згодом всіх офіцерів цього підводного човна, як і мене, звільнили, а матроси самостійно прибули до штабу ВМСУ і стали, на моє прохання, основою екіпажу першого корабля ВМСУ – корабля управління «Славутич».

Ситуація змінилася з підписанням 5 квітня 1992 року Президентом України Леонідом Кравчуком Указу «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України», яким передбачалося сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України. Міністерство оборони мало почати формування органів управління Військово-Морських Сил України, узгодити з головнокомандувачем Сил СНД перелік кораблів та частин Чорноморського флоту, що тимчасово передаються в оперативне підпорядкування командуванню стратегічних сил держав Співдружності.

Як стверджують деякі історики, що до підписання такого Указу Президента Леоніда Кравчука підштовхнув приїзд віце-президента Росії О. Руцького до Севастополя та його заява про те, що Чорноморський флот є російським, а також зроблена напередодні заява Президента Російської Федерації Б. Єльцина про готовність підпорядкувати Чорноморський флот Росії.

Я ж вважаю, що, фактично ж, підписати указ такого змісту Президента України Л. Кравчука примусила делегація членів Севастопольської організації Співки офіцерів України на чолі з її головою, на той час капітан-лейтенантом Олександром Пляшечниковим, що прибула 3 квітня до Києва на III з'їзд Співки офіцерів України. Члени делегації офіційно і відкрито доповіли про реальний стан справ на ЧФ, наміри Президента Росії про повне підпорядкування ЧФ Росії та наша рішуча заява про намір не їхати з Києва доти, доки проблеми ЧФ не будуть вирішені на державному рівні.

Реалізувати наші вимоги нам допомогли народні депутати України на чолі з Степаном Хмарою, що організували нам зустріч з заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем та з Міністром оборони України Костянтином Морозовим. Президент України Л. Кравчук у той час перебував в Німеччині. В.Дурдинець вражений отриманою інформацією наказав Міністру оборони негайно вирішити всі наші питання згідно його компетенції. Вже 4 квітня 1992 року мені було вручено мандат представника Міністра оборони України на ЧФ.

Нам було запропоновано повертатися до Севастополя, гарантуючи, що буде Указ Президента України про підпорядкування ЧФ Україні раніше, ніж це зробить Росія. Власне, так і сталося.

На мою думку, причиною проблем з ЧФ, які виникли в 1992 році і не вирішені до цього часу, була некомпетентність у питаннях флоту самого Президента України, відсутність добрих радників та відповідної військово-морської структури.

Як стверджують дослідники, зокрема А. Лбенець, що в 1917-1918 роках помилки уряду УЦР щодо флоту намагалися виправити офіцерами-морськими балтійцями, що прибули до Києва. Вже у жовтні 1917 року в Києві утворюється Морська генеральна рада. Розуміючи складність ситуації, моряки-чорноморці не лише чекали допомоги від уряду з Києва, але, із свого боку, робили все можливе для підняття його авторитету. 23 листопада за розпорядженням командувача ЧФ контр-адмірала О. В. Немітца до Києва прибув його особистий представник Спаде з метою розробки умов щодо переходу ЧФ під українську юрисдикцію.

У грудні 1917 року урядом Центральної Ради було затверджено Закон «Про утворення Генерального секретаріату Морських справ», який передбачав призначення на посаду Генерального секретаря морських справ Дмитра Антоновича. З призначенням секретаря Морських справ діяльність міністерства суттєво похвалилася. 14 січня 1918 року було прийнято «Тимчасовий закон про флот УНР», згідно з яким кораблі колишнього Чорноморського флоту, як військові, так і транспортні та торговельні, проголошувалися флотом УНР. Впровадженню в життя цього закону зашкодила інтервенція, що була організована російськими більшовиками, внаслідок якої суверенна УНР тимчасово була окупована більшовицькими військами.

10 червня 1918 року представником вже Української Держави для координації діяльності флоту призначається контр-адмірал В. Ключковський. Завдяки його зусиллям та всебічній підтримці з боку українського уряду та військово-морського відомства, яке фактично очолював капітан 1 рангу М. Л. Максимов, було вирішено питання щодо повернення кораблів Україні вже восени 1918 року.

15 липня 1918 року Гетьман П.Скоропадський затвердив зразки уніформи для військових моряків, а 18 липня – Український Військово-Морський Прапор, який і зараз з гордістю носять кораблі ВМС ЗС України, що черговий раз підтверджую аксіому – нинішня Незалежна Україна є правонаступницею УНР.

На жаль, ніяких уроків з тих подій при відродженні ВМС України у 1992 році урядом України та Президентом України Л.М.Кравчуком зроблено не було. Хоча Л. Кравчук і заявляв, що «Україна матиме флот у складі своїх Збройних Сил. І матиме не стільки, скільки нам дозволять виділити адмірали, а стільки, скільки необхідно для достатнього й надійного захисту морських рубежів суверенної держави» [Слава Севастополя, 7 квітня 1992 р.], насправді рішучості з його боку не виявилось.

Натомість, справа державної ваги вирішувалася зусиллями громадськості та ентузіастів. Вже 5 квітня 1992 року у Севастополі, на вулиці 4-та Бастіонна, 5, (де знаходилася підрозділи тилу та зв'язку), розпочала роботу по українізації ЧФ група членів Севастопольської організації Співки офіцерів України. По обіді над будівлею штабу майорів український синьо-жовтий прапор, який згодом був перенесений до нинішнього штабу ВМСУ, а нині зберігається у Військово-морському музеї в Балаклаві.

Фактично з 5 квітня розпочалася діяльність так званої Організаційної групи ВМС України. Український прапор викликав збір агресивного проросійського натовпу представників т.зв. «Русского движения Крима» з антиукраїнськими гаслами та російськими прапорами. Нам довелося забарикадуватися, зачинивши хвіртки та ворота на замки і поставивши біля них солдат.

За цих умов важливо було мати телефонний зв'язок, що контролювався ЧФ. До вечора виникла загроза втрати зв'язку навіть з Міністерством оборони України в Києві. Як представник Міністра оборони України на ЧФ, вимушений був вийти на зв'язок безпосередньо до генерала К.Морозова, доповісти йому про хід виконання поставлених ним завдань і загрозу втрати зв'язку.

Реакція була миттєвою – в моє розпорядження по команді Міністра оборони України з Сімферополя прибув дивізіон космічного зв'язку разом з апаратурою засекречення зв'язку, з шифрами до неї, але без будь якої охорони.

Севастополь на той час перебував у напіввійськовому стані. По місту їздили бронетранспортери ЧФ, частина військових частин ЧФ знаходилася в підвищеному стані бойової готовності тощо.

Відчуваючи загрозу нападу на нас РДКівців, а ще вірогідніше – морської піхоти ЧФ, я звернувся з проханням до командира бригади ППО надати нам озброєну охорону нашого військового містечка, на що отримав категоричну відмову. Таке нове сусідство йому були вкрай не до вподоби.

Довелося йти на шантаж. Зателефонував знову командир бригади ППО і передав, начебто, наказ Міністра оборони України про виділення в моє розпорядження трьохзмінного караулу на три пости. І чую знову відмову та вимогу письмового наказу Міністра оборони.

Вдаюсь до погроз негайно доповісти Міністру оборони про його відмову виконувати наказ та запевняю, що беру у цій ситуації на себе відповідальність за наслідки несення караульної служби.

Подіяло. За півгодини перший караул прибув в моє розпорядження, я встиг провести його інструктаж і особисто разом з начальником караулу розвели часових на пости.

Встигли вчасно. Вже під час інструктажу караулу ми чули шум натовпу РДКівців, що готові були штурмувати наші ворота. На окрик: «Стій! Стріляти буду!» більшість не

реагувала. Проте клацання затвора автомата охолоджувало навіть найагресивніших і всі миттєво відбігали на інший бік вулиці.

Лише деякі особливо затяті продовжували бігати вздовж огорожі та вигукувати різні непристойності.

Надвечір до нас прибув обід – мої доньки-близнюки, (пізніше закінчили СВМІ та стали офіцерами ВМСУ, нині – підполковники), пройшли РДКівські заслони і врятували нас від голоду. Їх я чекав біля воріт, де РДКівців майже не було, про що заздалегідь по телефону я домовився зі своєю дружиною.

Згодом, коли вже стемніло, облога зникла. Проте і вночі були неодноразові спроби турбувати нашу караульну службу невідомими «цивільними».

А зранку все розпочиналося затишним сценарієм.

Реальна загроза, про яку я попередив кожного караульного особисто, діяла на караульних мобілізуюче і вахту вони несли відмінно.

Отже, за таких умов, в оточенні антиукраїнських сил в Незалежній Україні, ми почали відродження Військово-Морських Сил України чекаючи кожної хвилини довгоочікуваного Указу Президента України про підпорядкування ЧФ Україні. Нам же його обіцяли 5 квітня. Рідні не відходили від радіо і телевізорів очікуючи будь-яку важливу для нас інформацію, про що негайно доповідали нам по єдиному у нас міському телефону, яким теж нас забезпечили наші герої-зв'язківці.

На ранок 6 квітня настрій у всіх був значно пригнічений. Ми вважали себе зрадженими Київською владою остаточно.

І яка ж була радість почути телефонний дзвінок з повідомленням про Указ Президента України від 5 квітня! Наступний доклад про аналогічний Указ Єльцина від 6 квітня нас вже не засмучував.

Звичайно прикро, що запізнився указ щонайменше на три місяці.

Перебіг подій свідчив, що час згаяно і перевага була не на користь України, а головне – не було реального механізму, за винятком оперативного силового втручання, щоб усунути від керівництва адмірала Касатонова й почати керувати флотом. Проте до силових дій не дійшло. Хоч у штабі ВМС України були серед офіцерів навіть такі, які пропонували забезпечити виконання завдання захвату штабу ЧФ. І цей план був реальний. Однак було прийнято інше рішення.

Не маючи телефонічного зв'язку з частинами ЧФ, частина з нас самі пішли до своїх співслуживців з інформацією про те, що політичне рішення проблеми ЧФ відбулося і Президент України Л. Кравчук підписав відповідний Указ. Одночасно ми агітували і вступати до лав Співки офіцерів України. На багатьох це діяло позитивно. Але нас було мало.

В частинах ЧФ навмисно замовчувалася інформація про Указ Президента України, а 6 квітня оприлюднили відповідний Указ Президента Росії Б. Єльцина. Люди були розгублені.

А вже 11 квітня 1992 року Президенти Росії – Єльцин та України – Кравчук призупинили дію своїх указів відповідно від 6 квітня 1992 року та 5 квітня 1992 року про передачу Чорнороського флоту під юрисдикцію своїх країн.

Почались тривалі російсько-українські переговори про статус флоту і його дислокацію. Їх наслідки всім нам відомі.

І все ж тоді ми випередили! Україна першою заявила про своє право на наш Український Чорноморський флот!

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УКРАЇНА В ПОШУКАХ СВОГО МОРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Володимир БЕЗКОРОВАЙНИЙ,
кандидат військових наук, член-кореспондент Академії
інженерних наук, м. Київ, командувач ВМС України
в 1993–1996 рр., віце-адмірал

Безкорований В. Україна в пошуках свого морського менталітету.

У статті проведений аналіз початкового періоду відновлення української державності в 1991–1992 роках, коли некомпетентні рішення влади привели до втрати Чорноморського флоту і перетворення Севастополя в російську військову базу на невизначений термін. Аналізуються можливі шляхи запобігання негативного розвитку подій, які на той час мали місце. Розглядається вплив особистісного фактору.

Ключові слова: Чорноморський флот, Військово-Морські Сили України, морський менталітет.

Бескоровайный В. Украина в поисках своего морского менталитета.

В статье проведено анализ начального периода восстановления украинской государственности в 1991–1992 годах, когда некомпетентные решения властей привели к потере Черноморского флота и превращению Севастополя в российскую военную базу на неопределенный срок. Анализируются возможные пути предотвращения негативного развития событий, которые в то время имели место. Рассматривается влияние личностного фактора.

Ключевые слова: Черноморский флот, Военно-Морские Силы Украины, морской менталитет.

Bezkorovanyy V. *Ukraine in search of his Marine mentality.*

The article analyzed the initial period of restoration of Ukrainian statehood in 1991–1992, when incompetent government decision led to the loss of the Black Sea Fleet and Sevastopol in the transformation of the Russian military base indefinitely. Possible ways of preventing negative developments, which by then had taken place. The influence of personal factors.

Keywords: *Black Sea Fleet, Naval Forces of Ukraine, Marine mentality.*

Спробуємо розібратися чому в Україні майже відсутня орієнтація української еліти в сторону Світового океану, а морська регіональна ідея слабо усвідомлена. Кавказсько-Чорноморський регіон (КЧМР) до якого відносяться також Азовське море, Крим і Севастополь, мають стратегічну значимість як для України, так і для Росії, тому вже вдруге за останні сто років опинились у центрі українсько-російських відносин. І вдруге російська сторона переграє українське керівництво, яке так і не набуло морського менталітету, і тому не здатне позбутися містечкового погляду на роль України в сучасному світі як морської держави.

Успадкувавши від Київської Русі морську політику, наші прадіди за часів козащини краще сьогодинішніх керманців розуміли важливість військово-політичної присутності України на Чорному та Середземному морях. Їхні морські походи були усвідомленим продовженням боротьби за вільний прохід протоками, свободу мореплавства та торгівлі, – і можуть порівнятися тільки з морськими походами русів старокнязівської доби [1–8]. Як морська держава, в обох історичних епохах наша Батьківщина боролася за свої стратегічні інтереси, тому панування на берегах Чорного моря вважала своїм законним правом. Як старокиївські князі, так і козацтво усвідомлювало право сильного і розуміли, – якщо гегемоном в регіоні буде інший, то він стане загрозою для їхньої безпеки. Тому свій статус морської держави вони ні з ким не збиралися ділити, й підтверджували його регулярними морськими походами й десантами на Балкани та Анатолію, нападами на Константинополь, Кафу, Синоп, Трапезунд, Варну [1, 5, 7, 9–12].

Двічі Україна досягала своєї мети, – суверенітету й незалежності, коли для утвердження своєї державності, історична, геополітична і регіональна логіка вимагала наявності власного військово-морського флоту. Але на рівні політичних еліт бракувало розуміння важливості цього завдання. Так було за часів Центральної Ради (ЦР), Української держави гетьмана Скоропадського та Директорії УНР. На початку 20 століття втрата морських позицій стала прелюдією до втрати політичної самостійності України. Таке саме повторюється і в пору сучасного державного відродження. Навіть в разі збереження самостійності в новітній історії України, втрата контролю над Чорним морем призведе до її другорядності не тільки в світі, а і в регіоні.

У жовтні 1917 р. майже всі кораблі ЧФ вперше підняли на своїх щоглах жовто-блакитні прапори, але ЦР не підтримала флот. Д. Антонович, керуючий морськими справами, виявився цілком безпорадним у питаннях флоту. Далі ЦР відмовилася від території Криму. І поки українські соціалісти визначалися, «чи потрібен їм ЧФ», більшовики оперативно перетворили Севастополь на «Кронштадт півдня» [13].

Якщо порівнювати події навколо ЧФ, вражає копіювання помилок УНР на початку 20 століття керманічами України наприкінці 20 століття. Влада не розуміла в часи УНР і не розуміє зараз ролі морської сили для безпеки держави. Вже 30 років на планеті йдуть війни нової епохи, ми спостерігаємо використання нових озброєнь, нову тактику, стратегію. Де б не йшла війна, – там флот! А ми продовжуємо розмірковувати чи мати флот.

Багато війська дісталось в спадщину Україні в 1991 році. Три округи швидко стали українськими, а з флотом знову виникли проблеми. Знову Банкова не знала, що з ним робити, Кравчук начебто про нього забув. А може не хотів робити нічого: хай буде – що буде. І до чого цей флот України? Зверніть увагу на контраст: Росія погодилась з «приватизацією» трьох військових округів, але тільки Київ взявся за ЧФ, у Москві почав розгортатися скандал, який у квітні 1992 року переріс у «війну указів».

Найбільш показовим епізодом спонтанного та непродуманого ставлення до флоту була нарада Президента України Леоніда Кравчука з вищим військовим керівництвом у Києві 2-3 січня 1992 року. На нараду були запрошені також: адмірал І. Касатонов, командири дивізій, баз і з'єднань флоту. Обговорювалося питання приведення військ до присяги українському народу та військової організації в країні. Згодом у своїх спогадах І. Касатонов вказує на заяву Л.Кравчука, що «большой флот Украине не нужен, нужен такой маленький» [29, с.68]. І якщо прийняти до уваги, що вперше ця заява оприлюднювалась Л. Кравчуком перед виборцями Севастополя в грудні 1991 року, то стає зрозумілим підґрунтя його політики уступок і гальмування всіх процесів навколо Чорноморського флоту. Отримавши своєчасну «політичну орієнтацію» від адмірала В. Чернавина із ГШ ВМФ, Касатонов саме цю «заяву» розповсюдив по флоту, що «Україна збирається створювати лише «тюлькин флот»,..., про безтолкових і безграмотних націоналістів в українському міністерстві оборони [17].

Заяви, що формування майбутніх (невеличких) Військово-Морських Сил України планується створювати лише на частині сил Чорноморського флоту, перетворилися в основу позиції України і 5 січня 1992 року прозвучали з української сторони на переговорах з делегацією РФ на чолі з С. Шахраєм, яка прибула до Києва для визначення складу Стратегічних сил СНД.

Наполегливо небажаючи займатися флотом Банкова, була «активована» на боротьбу за право України бути морською державою «знизу», офіцерами ЧФ. 5 квітня 1992 року, – під тиском групи політиків і офіцерів ЧФ, Л. Кравчук мусив видати Указ про створення ВМС України. Саме так «мусив», тому що дуже не хотів це робити. Але не має жодних підстав думати, що він змінив своє ставлення до флотської проблеми. Доказом цього став Массандрівський протокол «Про урегулювання проблем Чорноморського флоту» від 3 вересня 1993 року, згідно якому делегаціям Росії та України доручалось в місячний термін опрацювати всі питання, пов'язані з підготовкою угоди, згідно якої весь Чорноморський флот з усією своєю інфраструктурою в Криму використовується Росією». Російська сторона розраховується за ту половину Чорноморського флоту, включаючи інфраструктуру, яка за попередніми (раніше підписаними) угодами мала відійти до України.

Неважко зрозуміти, що реалізація Массандрівського протоколу вела до втрати вже не флоту а Криму цілому. ВМС України могли розраховувати на базування в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Очакові та Ізмаїлі, які в свої сокупності менші за одну бухту в Севастополі. ВМСУ, згідно Протоколу, після підписання угоди мали негайно вийти з Криму. Севастополь знову перетворювався в головну ВМБ ЧФ Росії на Чорному морі. [25, 26]. Росія без жодних територіальних претензій і суперечок відновлювала всі свої позиції в Криму і в Севастополі.

Массандрівський протокол і все наступне стало можливим тому що Указ від 5 квітня 1992 року «Про пехід Чорноморського флоту в адміністративне підпорядкування Міністерству оборони України» вийшов з великим запізненням і перспективи реалізації вже не мав! Ініціатива на ЧФ була перехоплена Головним штабом ВМФ Росії «із середини». Чорноморський флот відмовився підкоритись Києву, тому розраховувати, що Указ уможливить взяття ЧФ під

контроль України, не було жодних підстав. В Україні виникла величезна проблема в Криму!

Але Указ від 5 квітня набув історичного значення, перш за все тому, що ним заявлено: «Українському флоту бути»! З його виходом створена альтернативна можливість розбудови українського флоту своїми силами. Для сотень офіцерів і мічманів ЧФ які на той час вже присягнули Україні, але залишилися «між Україною й Росією», створювалися місця для служби в Збройних силах України. В офіцерському середовищі флоту вирував ентузіазм. Міністр оборони Морозов затвердив штати майбутнього флоту, на які були зараховані сотні офіцерів ЧФ. Ця перша хвиля професіоналів стала основою для створення штабу ВМС, штабів об'єднань і з'єднань ВМС України. Вони вірили, що Україна стане сильною морською державою, яка буде постійно тримати свій прапор в Світовому океані. І українське військове середовище в Криму стало тією силою, яка стримувала прояви намагань влади вирішувати кримську і флотську проблему всупереч з національними інтересами України. Саме вони заблокували реалізацію Масанровського протоколу [27].

А чи був інший шлях на якому ми могли уникнути тих проблем з Чорноморським флотом, які стали розгортатися після «війни указів», приводом до якої і став саме Указ Президента від 5 квітня 1992 року? Добре відомо що для виходу з політичної кризи 9 квітня 1992 року президенти наклали мораторій на свої Укази і домовилися вирішувати проблеми ЧФ шляхом переговорів. Але стратегія української дипломатії та тиск Москви під час переговорів були такими, що Україна тільки програвала і з кожною підписаною угодою все більше втрачала вплив на флот, Севастополь і Крим. По мірі просування переговорів все більше засвідчувався низький професіоналізм наших перемовників, що проявлялося в уступкам української дипломатії всупереч натиску російської. Тому розглянемо роль

особистостей в проблемі ЧФ на тому етапі, коли ми ще мали можливість на неї рішуче вплинути.

Оскільки порушена нами тема все-таки про пошук морської складової для «морської держави» Україна, то принципово цікавим виявляється питання: чому на ЧФ події розгорнулися по іншому, ніж в округах? ЧФ очолював адмірал, який мало чим відрізнявся від генералів, що керували округами, адже школа була для всіх єдина. Хіба що адмірал Михайло Хронопуло опинився в списку тих, хто підтримав ДКНС, а командувачі округами – ні. Але, крім заяви Військової Ради флоту, нав'язаної йому політуправлінням флоту, ніяких інших дій та заяв зі штабу ЧФ не пролунало. Дуже важливим є і те, що уряд України обгрунтованих претензій, окрім огульних звинувачень з боку ура-патріотів, до М. Хронопуло не мав. Щодо Москви, то там Б. Єльцин і його оточення, «зачищаючи» після перемоги над ДКНС «зайняту територію», розбиралася з кожним військовим, які підтримали ДКНС. Візьмемо до уваги, що Хронопуло і 93 відсотки флоту, який був йому підпорядкований, під час ДКНС знаходилися в Севастополі, Криму і Півдні України, яка на той час вже була суверенною державою, тому ЧФ, як і округи знаходилися в компетенції Голови Верховної Ради України Л. Кравчука.

29 серпня 1991 року в Києві відбулася робоча зустріч Голови Верховної Ради України Л. Кравчука з командувачами військових округів та ЧФ. На нараді Л. Кравчук наголосив, що Україна приступає до створення свого Міністерства оборони на базі штабу Київського військового округу і підпорядковує йому всі військові формування, що розміщені на території України, окрім 43-ї ракетної армії (РВСН). Військові округи залишалися в існуючій системі управління військами, але з українського Головного (Генерального) штабу. Нарада пройшла без заперечення командувачів, що вселило керівництву держави надію на по-

дальше вирішення оборонних питань без ускладнень.

Адмірал М. Хронопуло, повернувшись до Севастополя, довів підсумки наради до командного складу ЧФ. Він жодних думок чи заяв про протидію Україні у будівництві національних Збройних Сил та ВМС не допускав. Щодо реформування Збройних Сил і флоту він оприлюднив свою позицію: «...всі ці питання мають бути розв'язані керівництвом України та Росії». Для України нейтралітет командуючого, був прийнятним. Ситуація на ЧФ була більше проукраїнська, чим проросійська [1]. Капітан 1 рангу Вадим Махно свідчить, що у військових колективах ЧФ тема Збройних Сил України вже стала головною. Більшість офіцерів і мічманів, не маючи перед собою альтернативи, схилилися до думки, що ЧФ має бути українським, бо Україна «базує, будує і годує флот». Це краще чим втративши житло їхати з сім'ями на Північ, або Далекий Схід Росії [14].

У цей час у кримської та севастопольської влади, свого часу вкрай переляканої РУХом, проголошення незалежності України викликало шоковий стан, який швидко переріс у відчайдушну боротьбу з українською незалежністю. Але влада Криму, Севастополя, також підтримували ДКНС, і тому очікували «на роздачу» чомусь тоже від Москви!? Але як ляже їх карта, ще було не відомо.

30 серпня відбулася сесія Верховної Ради АРК, куди запросили і адмірала М. Хронопуло, щоб об'єднати всі антиукраїнські сили і створити єдиний фронт. Командувач там виступив, але підтримки місцевій владі не висловив і до їхньої боротьби проти державного і військового будівництва України не приєднався. Це викликало обурення у проросійськи налаштованих депутатів, яких була більшість [1; 17].

Командувач флотом адмірал М. Хронопуло, після невдалого виступу з підтримкою ДКНС, ховаючись від політики, знову опинився в її вирі, зі своєю позицією нейтралітету

*Адмірал Хронопуло М.М. –
ком. ЧФ у 1985-1991 рр.*

він став стримуючим фактором внутрішньополітичної конфронтації по вісі Крим – Україна, яка набирала обертів. Було зрозуміло, що для Києва такий стримуючий фактор як ЧФ мав би особливу вагу, а в разі поєднання його політичних намагань з антиукраїнськими силами Києву слід очікувати багато проблем.

Вірогідно, в цих умовах, втративши своє майбутнє в Росії, адмірал Хронопуло був готовим піти шляхом віце-адмірала А. Покровського (УНР) й погодитися командувати Українським флотом [15]. Адмірал М. Хронопуло мав широкий авторитет і глибоку повагу усіх категорій особового складу не тільки Чорноморського, а й всього радянського ВМФ. Знаючи Михайла Миколайовича, я упевнений, що в разі прийняття ним рішення підпорядкувати флот Києву, особовий склад підтримав би свого командувача і в абсолютній більшості присягнув би Україні.

В Москві хитке становище М. Хронопуло розуміли і кинулися рятувати «геостратегічну ситуацію Росії на Південно-Західному напрямку», поки не пізно. Привід був – звинувачення в підтримці ДКНС – і його можливо було використати. Головом ВМФ Росії адмірал В. Чернавін під прикриттям «позбавлення від прихильників ДКНС», приймає рішення на території України замінити командувача флотом на більш проросійськи налаштованого.

З Києва теж спостерігали за М. Хронопуло, але виключно, як за «ГКЧПістом», тому на Банковій і не виникла думка про його підтримку. У ті дні Севастопольська й кримська преса почала ганьбити адмірала, було випущено в світ порцію матеріалів для його дискредитації. Інформація про все, що відбувалося в Україні, у Москву надходила й аналізувалася. Обстановка навколо ЧФ залишалась тривожною.

У той же час М. Хронопуло безумовно розумів, що «російська перспектива» для нього втрачена назавжди. Але й від України він поки не мав ні підтримки, ні захисту. На Банковій мали зрозуміти свою вигоду щодо М.Хронопуло – взявши його під свою опіку, вони без проблем отримали б увесь ЧФ. Такий сюжет для Москви був неприйнятним, тому діяли швидко – ГШ ВМФ готує заміну для Хронопуло.

А як до цієї проблеми ставилися в Києві? На Банковій не могли не знати, що Москва готує заміну командувача ЧФ, але Л.Кравчук поведився так, начебто це його не стосується. Можливо що ця процедура з ним була погоджена, або він чекав поки до нього прийдуть радитися і просити дозволу замінити командуючого флотом – невідомо! Залишається фактом, що втручання ГШ ВМФ Росії у справи на ЧФ в Севастополі Президент України Л. Кравчук не зупиняв. К. Морозов проводив формування управлінь Міністерства оборони, які ще були недієздатними. У ці дні вся влада була в руках Президента й парламенту. Як би там не було, але з Банкової в найважли-

віший період вирішення флотського питання жодних сигналів до М. Хронопуло не надійшло.

Після наради з військових питань у Л. Кравчука 29 серпня наступну нараду було призначено на 17 вересня. Оскільки рішення по командуючим округами на Банковій уже відбулися, то саме на цій нараді слід було очікувати рішення по М. Хронопуло. Це могло стати великою загрозою для задуму ГШ ВМФ Росії. Приводом для тривоги було й те, що в округах вже втілювались в життя рішення щодо їх підпорядкування Києву. Але стосовно ЧФ рішення про підпорядкування вже три тижні не було підтверджено жодними практичними діями. Київ про флот просто забув! Таким чином Москва не мала жодних обмежень для свого втручання у флотські питання на суверенній території України.

Жодних документальних рішень від Уряду України флот так і не отримав. Фактично ЧФ залишався під керівництвом ГШ ВМФ із Москви. В. Чернавін, використовуючи цей момент, пішов на перехоплення ініціативи на флоті і 17 вересня призначив засідання Військової Ради ЧФ. На засідання прибув 1-й заступник Головного адмірала І. Капітанець. Він представив нового командувача ЧФ віце-адмірала І. Касатонova і оголосив про відставку адмірала М.Хронопуло «за особистим проханням і в зв'язку з погіршенням стану здоров'я». Для флоту І. Капітанець поставив завдання: «Стояти за Росію й за єдиний флот». Учасники наради в штабі ЧФ, а згодом і весь флот, зрозуміли, що ситуація знову взята під контроль і флотом керує Москва, і тепер вже від неї залежатиме майбутнє офіцерів, мічманів і їх сімей. Тепер для особового складу ЧФ виникла альтернатива: Росія або Україна!

У той же час більшість офіцерів та мічманів ЧФ бажали служити в Збройних силах України. У Києві, як і на флоті, тоді не було сумнівів, що ЧФ буде українським, тому офіцери й мічмани сміливо приймали українську присягу. Моральний настрій на

флоті був такий, що офіцери могли перейти під Український прапор як особисто, так і в складі підрозділу, чи з'єднання цілком.

Саме «політична інфантильність» Банкової по відношенню до флотської проблеми в період з 29 серпня по 16 вересня й дала можливість підштовхнути Україну на альтернативний шлях розвитку. Уявімо собі, якби Постановою Верховної Ради України М. Хронопуло був призначений Командуючим ЧФ! Або Указ Президента, що побачив світ тільки 5 квітня 1992 року, був підписаний у серпні-вересні 1991 року, коли вся ініціатива була на українській стороні, то події розгорталися б за іншим сценарієм. Про це вже писали багато флотських офіцерів, які тоді такого указу чекали. Але на Банковій чекали чогось іншого [15].

Призначивши Постановою Верховної Ради України адмірала М. Хронопуло, Україна не мала б проблем із флотом, і по іншому лунали б територіальні претензії Москви щодо Криму та Севастополя. Флот став би опорою кримської політики Києва, у точності так, як сьогодні він є опорою російської політики. У цьому криється відповідь на запитання: «Чи була можливість запобігти проблем з ЧФ, Кримом та Севастополем?». Так, була, але на Банковій її не побачили.

Не використавши можливостей, які існували, Л. Кравчук програв В. Чернавину битву за флот і створив Україні проблемний шлях розвитку! Військова рада 17 вересня 1991 року в штабі ЧФ відбулася без будь-якого контролю з Києва, і на ній вперше і дуже чітко оприлюднено російську альтернативу для особового складу ЧФ, що й призвело до внутрішнього розшарування особового складу на українців та росіян (за вибором свого громадянства). Саме там і саме тоді була «запущена» політизація ЧФ, яка призвела до українсько-російського протистояння по флоті, значного посилення антиукраїнського руху в Криму та багатьох суміжних проблем. І ЧФ, який міг стати стабілізуючою силою в регіоні, став базовим

для проросійських та антиукраїнських рухів в Криму й Севастополі.

У ГШ ВМФ Росії добре розуміли особисті проблеми військових моряків – росіян, які разом зі своїми сім'ями опинилися в Україні, де свого часу, були забезпечені житлом і іншими умовами для проживання. Перспектива пошуку своєї подальшої долі на інших флотах Росії, нікого не приваблювала. Тому для них перехід під прапор України, був обґрунтованим рішенням. Це підтверджено життям: серед офіцерів, які перейшли до ВМС України, 55 відсотків були росіянами. Тому ГШ ВМФ Росії мав змінити психологічний настрій цих людей. Психологічний посил, зроблений адміралом І. Капітанцем під час наради 17 вересня, і вивів ЧФ на «стежку війни проти України». Так закінчилася флотська біографія Адмірала Михайла Хронопуло і почалася «неоголошена війна».

Після успіху адмірала В. Чернавина на ЧФ, Головні штаби СВ і ВПС теж робили спроби відновити керованість частинами на території України. Є. Шапошников, дізнавшись, що в Україні війська приведені до української присяги, вимагав повернення до присяги СРСР, але вже увечері з нього «пар вийшов» і він заспокоївся. Аналогічні рухи робили і командувачі РВСН і ППО, але не вийшло також. У глибинці України особистісний фактор головоків не працював. І справа тут була не в авторитеті особистості, а в інтегрованості регіону з Росією. У подальших подіях на ЧФ саме інтегрованість флоту з регіоном, а регіону з Росією, глибинний ментальний зв'язок російської більшості населення в Криму і Севастополі з Росією відіграли вирішальну роль.

Отже командувачем ЧФ був призначений адмірал І. Касатонов. Найбільш детально і точно про Касатонova, як кар'єриста, на мою думку, написав у своїх спогадах начальник Головного штаба ВМФ Росії адмірал І. Хмельнов. Я добре знав обох адміралів по сумісній службі на Північному флоті і навчанню в академії, і вважаю, що Хмельнов в характеристиці Касатонova, мав рацію у всьому [16].

Адмірал Касатонов І. В. –
ком. ЧФ у 1991-1992 рр.

З І. Касатоновим мені довелося служити на Північному флоті. Ми вирішували різні завдання, я – у Морських Стратегічних Ядерних Силах, а він – у Кольській флотилії. Я був задіяний в стратегічному ядерному протистоянні в Світовому океані, а Касатонов відповідав за протичовнову оборону в оперативній зоні Північного флоту. З цим завданням його флотилія не справлялася, на це вказувала постійна присутність ПЛА НАТО поблизу Головної бази й у полігонах БП флоту. Але причина цього не в Касатонові, а в незбалансованості збудованого С. Горшковим флоту, як по можливостях сил забезпечення його діяльності, так і по самому складу сил. Горшков збудував систему протистояння ВМФ СРСР – ВМС НАТО за принципом «кількість проти якості». Радянської зброї було більше, але за багатьма показниками вона була гіршою за американську. А перемагала якість!

Тому повернемося до служби І. Касатонova командувачем ЧФ. Наводжу повніс-

тю фрагмент з книги Миколи Савченка «Анатомія неоголошеної війни» (у той час безпосередній підлеглий Касатонova): «Усі чекали (офіцери, штаб), а командувач ЧФ адмірал Касатонов мовчав. Лише пізніше стало відомо, що в ті дні Касатонову надійшла шифровка з Києва з наказом привести флот до присяги. Адмірал вагався. Три дні знизував плечима і при нагоді казав, що кожен офіцер сам вирішить, під яким прапором йому служити. У ті дні командувач не підписав жодної шифротелеграми. За нього це робив віце-адмірал Георгій Гурінов, начальник штабу ЧФ. З Головного штабу ВМФ поповзли чутки, що Касатонova знову переводять на Північний флот і що вже готовий наказ про призначення на посаду командуючого флотом віце-адмірала Валентина Селіванова, командувача Ленінградської ВМБ. Говорили, що Касатонов постраждав саме за те, що знизував плечима. А Касатонов усе одно зволікав. Іноді здавалося, що він чекав вищого призначення в українських Збройних Силах, бо він мав найвище військове звання в Україні. Трох командувачів округів було звільнено з посад, уцілів лише він (конкурентів не було).

Нам, співробітникам прес-центру, доводилося досить часто, а іноді й по кілька разів на день зустрічатися з адміралом Касатоновим. Чи не погоджуючись з його суворістю, командирською чванливістю, що в'їлася до кісток з роками служби на флоті, гонором та пихою, а найчастіше з неповагою до нижчих чинів, що підтверджувалося сотнями прикладів, усе ж треба сказати, журналістів він любив і ставився до них з повагою. Пізніше ця його якість стала однією з вирішальних рис у створенні його іміджу.

Кожного разу в ті дні, коли начальник прес-центру капітан 1-го рангу Андрій Лазебников, колишній політпрацівник, якого Касатонов перевів з Півночі, приходив після ранкової доповіді, ми зазвичай цікавилися: як комфлоту? У відповідь чули:

– Ще рішення не прийняв, але, гадаю, буде все гаразд. Не для того ж він на південь переводився, щоб поїхати звідси. Та й дружина у нього з Києва.

Багато чого тоді було неясно, але в душі Ігор Володимирович, мабуть, усе ж був згоден служити Україні. Хоча сумніви, безперечно, були. Але був, звичайно, й суто життєвий інтерес. Після довгих років служби на задвірках колишнього Союзу, а останні роки він служив заступником командувача Північного флоту, Севастополь здавався столицею – теплою, сонячною. Чого ще треба для нормальної служби, життя сім'ї? Та й офіцери були взагалі не проти того, щоб служити Україні. Тоді панували ілюзії, що хоч Союзу й немає, але практично нічого ж не змінилося.

Проте дні минали, а Київ мовчав. Одна з причин полягала в тому, що в Міністерстві оборони панував безлад і було вочевидь не до флоту, а отже, і не до Касатонова. Очевидці перших днів становлення наших Збройних Сил розповідали, що в коридорах Міністерства оборони чотири дні підряд ходив командувач ЧФ адмірал Ігор Касатонов. Поза всяким сумнівом, він готовий був передати Україні все своє господарство, але його ніхто не захотів навіть прийняти. Так нещодавно відроджена держава дістала «головний біль» на десятиріччя [28]. Важко сказати, на що розраховувала верховна влада в Києві.

Заспокоювало, напевно, те, що І. Касатонов, відрекомендовуючись Л. Кравчуку – Президентові України, не заявляв про своє небажання служити українському народові. Тому з Києва він повернувся, як і раніше, командувачем ЧФ. Він шукав свою присягу і прапор, під яким служити, але поки не знайшов. Трапилося це тому, що в Києві не розуміли головного – військовим і громадянам не можна надавати можливість самим вирішувати такі важливі політичні проблеми, як складання присяги. До присяги військового повинен приводити той, хто над ним головує. Але цього «когось» в Україні не виявилось. І тоді сказала своє слово Москва.

4 січня 1992 року о десятій годині ранку мені (М. Савченко) довелося бути в кабінеті Адмірала Касатонова. Тоді командувач частенько збирав нас, співробітників

прес-центру, у себе. Розмову перервав настирний телефонний дзвінок. Дзвонили по ЗАЗу. Комфлоту підняв трубку, ми зрозуміли, що дзвінок був з приймальної Головка ВМФ адмірала флоту В. Чернав'їна. Ігор Касатонов одразу ж, якимось трохи розгублено, ніби давно чекав цього дзвінка, перейшов до своєї кімнати по сусідству з кабінетом і там взяв слухавку. Ми не чули розмови, проте й через стіну періодично лунав трохи підвищений тон голосу Касатонова. Він неначе намагався щось пояснити. Але відразу ж його мова обірвалася й надовго замовкла. Так було хвилин десять. Адмірал вийшов трохи почервонілий. Він не міг стримати хвилювання, заговоривши уривчасто:

– Ну, зі мною ще й отак ... Як з хлопчиськом ...

Ми, розуміючи ситуацію, в якій опинилися, попросили дозволу піти. Через кілька годин стало відомо, що відбулося засідання Військової Ради, на якому вирішено не приймати присяги на вірність народові України, доки керівники України й Росії не домовляться остаточно, кому ж має належати ЧФ» [17].

З цього приводу цікаві також спогади генералів В. Гречанинова та Ю. Прокоф'єва, які брали участь у флотських подіях 1991–1992 року. «Проте менше відомо, що зіграла свою роль і елементарна дурість, або як там її ще назвати. Судіть самі. У 1992 році, коли тільки починався розділ, «царем і богом» в Севастополі був командувач ЧФ СРСР адмірал І. Касатонов. Від нього великою мірою залежало, яку присягу прийматимуть моряки, і які накази виконає флот. Не будемо зараз дискутувати про «комерційні здібності» адмірала, тут мова про велику політику.... Касатонов зі здобуттям Україною незалежності вельми розраховував на посаду заступника міністра оборони України. Більше того – приїжджав до Києва з цим питанням, але в нашому Міноборони, яке в той час формувалося, Касатонova просто проігнорували. І він, похитавшись по коридорах і прийомних українського МО і не будучи ніким з керівництва

прийнятим, повернувся в Крим ні з чим. Сталося це з простої причини. Не тільки росіяни вирізнялися «імперськими амбіціями». У той час в українському МО величезний вагу мали вчорашні замполіти, які змінили вивіску на «соціально-психологічну службу», які перейнялися «ідеєю національного відродження» і, не думаючи, продемонстрували своє «фе» «імперському» адміралові» [18].

Але ж якби тоді уряд України пішов назустріч амбіціям Касатонova, то, без сумніву, весь флот присягнув би Україні. І не було б ні ялтинських маяків, ні незаконної експлуатації росіянами гідрографічних об'єктів, ні всього іншого сир-бору навколо ЧФ взагалі.

Як бачимо, у 1992 році було упущено ще одну можливість розвернути командуючого флотом обличчям до України. Касатонов цього чекав. Дійсно з І. Касатоновим ситуація менш моральна, ніж з М. Хронопуло, але в тих умовах треба було використати його безмежні амбіції. Це варто було зробити, щоб не допустити розгортання кризи навколо флоту.

Розмова В. Чернавiна з Касатоновим по телефону ЗАЗ, про яку пише М.Савченко, підтверджує, що В. Чернавiн всі «роздуми» командуючого зрозумів і перед ним стояла проблема не дати ситуації на флоті вийти з-під контролю Москви. Він владно, вчасно і жорстко підпорядкував собі розгубленого командувача, але на той час «мости» з Києвом І. Касатонов ще не спалив, і, виходячи з прийнятих рішень, впевненості ні в ньому, ні в ситуації на флоті у В. Чернавiна не було. Для проросійської орієнтації ЧФ важливо, щоб таку орієнтацію набув командуючий, тому В. Чернавiн переконав Б. Єльцина у важливості зустрітись з І. Касатоновим і особисто його підтримати. Президент з пропозицією погодився і не став викликати до себе, а сам прибув до Новоросійська. Цей задум спрацював! Після зустрічі Б. Єльцина і В. Чернавiна з І. Касатоновим в Новоросійську і президентського інструктажу вже «хоробрий» командувач без страху і докору кинувся в «герої».

Тому крах намагань наших політиків виправити ситуацію навколо ЧФ на користь України є «заслугою» В.Чернавiна. Касатонов не був «гравцем», він тільки «карта», з якої Москва зайшла. Написане Хмельновим, Савченком, В. Гречанiновим, Ю. Прокофьевим, В. Махно і багатьма іншими офіцерами підтверджує, що він шукав своє місце в новому «політичному пасянсі», і став служити тому хто його покликав. А покликав його Б. Єльцин.

Перетворення простої ситуації навколо ЧФ в політичну кризу в українсько-російських відносинах є наслідком безпідставної амбіційності української влади вцілому, а також хронічної нерішучості і безпорадності Л. Кравчука. Б. Єльцин глибоко поважав національні інтереси Росії, тому для того, щоб їх захистити, особисто прилетів до Новоросійська і поставив на «російські рейки» розгубленого командуючого. У той же час Л. Кравчук не мав навіть про що побалакати з тим же командуючим, коли він тинявся по київським коридорам влади.

В результаті діяльності Президента України Л. Кравчука Україна втратила Чорноморський флот, а з ним і надії на статус «морської держави», здала ядерну зброю без будь-якої гарантії безпеки в майбутньому, отримала політичну нестабільність в Севастополі й Криму на невизначений термін.

Мені довелося проходити військову службу під командуванням президента СРСР М. Горбачова, який не мав жодної уяви про Збройні сили. Під час знайомства з Північним флотом цей Верховний Головнокомандувач злякався спуститися в підводний крейсер «Тайфун» і подивитися, яка зброя в його розпорядженні. Л. Кравчук, став другим Верховним Головнокомандувачем, який також ні дня не проходив військову службу, не мав уяви, що таке «воєнна безпека держави» і як належить працювати з військовими. Вони обидва руйнували обороноздатність держави, яку очолювали.

ДЖЕРЕЛА

1. Мамчак Мирослав Україна: Шлях до моря. Історія Українського флоту. – Снятин: Прут-Принт, 2007. – 404 с.
2. Велесова книга. Збірка проукраїнських пам'яток: I тис. до нової ери – I тис. нової ери. – Київ: Велес, 2003.
3. Василенко Г.К. Велика скіфія. Товариство «Знання», серія 8, № 3.
4. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. – Київ: МАУП, 2005.
5. Кравцевич Владимир. Украинский державный флот. – Киев: Край, 1992.
6. Крип'якевич Іван і ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). – Львів: Світ, 1992.
7. Сторінки історії флоту України. Збірник статей, нарисів, спогадів. / Під редакцією Безкоровайного В.Г. – Севастополь, 1996.
8. Чайка В.Н. Боевые походы войск князей киевской руси (IX-первая половина XI вв.). – Севастополь, 1994.
9. Кашенко Андріан. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – Дніпропетровськ: Січ, 1991.
10. Леп'явко Сергій. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996.
11. Сергійчук Володимир. Морські походи запорожців. Бібліотека Українця, №5. – Київ: МП «Фотовідеосервіс», 1992.
12. Сокульський А.Л. Морські походи запорожців. – Дніпропетровськ: Січ, 1995.
13. Лосев Ігор. Созданные 20 лет назад Военно-Морские силы Украины остаются на грани выживания. Сайт «Флот-2017». 10 апреля 2012.
14. Махно Вадим. «В 1992 году был период, когда командование ЧФ готовило флот к принятию украинской присяги». Украина сегодня. 9 июня 2012. www.ua-today.com
15. Шрамченко Святослав. Українська воєнно-морська політика у Криму 1917-1918 рр. – Київ: Хроніка 2000, випуск 34.
16. Хмельнов И. «Российский флот. Блеск и нищета».
17. Савченко М. Анатомія неоголошеної війни. – К.: Українська перспектива, 1997. – 344с.
18. Как делился ЧФ и Касатонов рвался в замы МО Украины 31.08.08. Борис Такаев, сайт «ФЛОТ-2017».
19. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році».
20. Народне господарство України, 1993 р. – Статистичний щорічник.
21. Статистичний щорічник України, 1997.
22. Статистичний щорічник України, 2007.
23. Степанов Петр. Кравчук. Оборотень в роли оракула. // Рабочий класс. Газета ВСР. <http://rk.org.ua/rk/471/16.html>.
24. Усов Сергей. Политико-правовые проблемы Черноморского флота и Севастополя в контексте распада Российской империи и СССР. Диссертация. На правах рукописи. Фонды Росийской государственной библиотеки.
25. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо. – с. 167.
26. Флот Украины. – 1993. – 15 сентября.
27. Володимир Безкоровайний Масандрівський протокол. Джерела і наслідки. Морська держава. – 2011. – № 4-6.
28. Українська газета, 23 травня 1996 р.
29. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 600 с.

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ (1989 – КВІТЕНЬ 1992 РР.)

Сергій СОКОЛЮК,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
Військово-Морських Сил Національного університету
оборони України, капітан 1 рангу в запасі.

Соколюк С. *Передумови створення Військово-Морських Сил України (1989–квітень 1992 рр.).*

У статті висвітлені передумови створенню ВМС України, які склалися у 1989–1992 роках, та діяльність урядових і громадських інституцій щодо творення українського флоту у драматичних умовах того часу.

Ключові слова: Чорноморський флот, Військово-Морські Сили України, передумови створення ВМС України, організаційна група ВМС України, перший командувач ВМС України.

Соколюк С. *Предпосылки создания Военно-Морских Сил Украины (1989–апрель 1992 гг.).*

В статье освещены предпосылки создания ВМС Украины, которые сложились в 1989–1992 годах, и деятельность государственных и общественных институций по созданию украинского флота в драматических условиях того времени.

Ключевые слова: Черноморский флот, Военно-Морские Силы Украины, предпосылки создания ВМС Украины, организационная группа ВМС Украины, первый командующий ВМС Украины.

Sokoluk S. *Background of the Naval Forces of Ukraine (1989–April 1992).*

The article outlines the prerequisites for the establishment of Naval Forces of Ukraine, established in 1989–1992, respectively, and the activities of governmental and public institutions for the creation of the Ukrainian Navy in dramatic circumstances at the time.

Keywords: Black Sea Fleet, Naval Forces of Ukraine, the reason of the Navy of Ukraine, the organizational group Navy Ukraine, the first commander of Naval Forces of Ukraine.

Військово-Морські Сили України виникли не на порожньому місці. Український флот має за собою понад тисячолітню історію, багату на героїчні звершення. Аналіз передумов створення Військово-Морських Сил України, чому присвячена дана стаття, на нашу думку, є надзвичайно актуальним.

У самому загальному вигляді їх можна сформулювати наступним чином:

- віковічне прагнення українського народу до своєї державності та споконвічна традиція мати власний військовий флот для захисту морських рубежів держави;
- історичний досвід творення військово-морського флоту, зокрема досвід 1917–1921 років;
- розуміння значення ролі і місця військового флоту патріотично налаштованою частиною офіцерів, політиків та громадських діячів, українських громадських організацій та політичних партій та їх прагнення мати свій флот;
- діяльність Спілки офіцерів України та її осередків у флотських гарнізонах;
- добровільне складання присяги на вірність українському народові військовослужбовцями флоту;
- спротив антиукраїнській позиції Російської Федерації та командування Чорноморського флоту щодо права України мати власні Військово-Морські Сили і переслідуванню військовослужбовців-моряків, які присягнули Україні;
- підтримка та сприяння всього народу України справі створення національних Військово-Морських Сил.

Розглянемо сформульовані передумови детальніше.

Морські шляхи України, моря, що омивають українську землю, були ареною подвигів всіх попередніх поколінь, театром їх боротьби з поневолювачами за право на життя [12, с.369]. Військово-морська історія нашого народу сягає сивої давнини – морських походів слов'янських племен антів, котрі мали славу досвідчених мореплавців, дружини яких у VI–VII століттях здійсню-

вали по Чорному морю сміливі плавання до берегів Візантійської імперії та навіть у Середземне море [6, с.3].

Їхню славу продовжили перші київські князі, які також здійснювали походи на Візантію, насамперед, князь Аскольд, який здобув кілька блискучих перемог у 860–874 роках, що стали вершиною зовнішньополітичної активності князя, останнього з династії Києвичів [11, с.67]. Ці славні традиції переможних походів у IX–XI століття продовжили київські князі Олег, Святослав, Володимир та інші.

Справжнім правонаступником і продовжувачем започаткованих за часів Київської Русі військово-морських традицій, від XV ст., стало українське козацтво, яке протягом трьох століть самовіддано боронило рідну землю і визволяло бранців як на суходолі, так і на морі. Славні героїчні справи козацьких флотоводців Дмитра Байди-Вишневецького, Михайла Дорошенка, Івана Сулими, Петра Конашевича-Сагайдачного [9, с. 13, 35, 40], Івана Сірка та інших на віки прославили військово-морську історію українського народу [13].

Із руйнуванням Запорізької Січі дух козацтва не вмер, а продовжився у ратних справах козацьких флотилій отаманів Івана Малашевича, Петра Калнишевського, Якова Сідловського, Сидора Білого та інших. Невмирущою є слава матросів Петра Кішки, Гната Шевченка та інших моряків – героїв оборони Севастополя часів Кримської (Східної) війни 1853–1856 року, російсько-турецьких та інших воєн XVIII–початку XX століть.

Сповненою трагізму була історія боротьби за створення українського флоту у 1917–1921 років. У міжвоєнний період український народ активно долучився до справи відбудови і розвитку Чорноморського флоту. Живучість флотських традицій українців показала героїчна боротьба на морських театрах воєнних дій у роки Другої світової війни.

Із набуттям незалежності України у 1991 році українцям знову довелося вести

тривалу і виснажливу боротьбу за флот. Зі змінами у суспільстві, викликаному політичними подіями в СРСР, наприкінці 1980-х років в Україні розгорнувся національно-патріотичний рух. Ці процеси почали розвиватися і на зросійщеному півдні України, де на початку він мав культурологічну забарвленість. У травні 1989 року група українських патріотів – капітан-лейтенант М. Гук, мічман запасу Б. Єналь, підполковник запасу І. Шевченко, – утворити Севастопольське товариство української мови імені Т. Г. Шевченка [4, с.17-19]. Згодом до роботи товариства, яке було реформоване в товариство Просвіта, долучилися капітан-лейтенант І. Тенюх, капітан 3 рангу О. Подольний та інші [4, с.31].

Згодом було засновано народний український хор під керівництвом В. Ковальчука, був організований драматичний гурток, а пізніше – фольклорний ансамбль «Веснянка» севастопольської середньої школи № 39. Ці творчі колективи готували і проводили у школах, на підприємствах міста та в приміській зоні літературні та музичні заходи. 21 листопада 1990 року на базі середньої школи-інтернату № 1 на вул. Годлевського було відкрито недільну українську школу,

серед засновників якої були севастопольські українки О. Гречко, Б. Процак та інші [4, с.27].

Разом з тим, Товариство «Просвіта» розгорнуло не тільки культурологічну діяльність, а й стало впливовою суспільно-політичною силою у Севастополі [4, с.26]. Навколо севастопольського просвітянського осередку почали створюватися осередки політичних організацій – Народного Руху, УРП, в центрі уваги яких стали військові питання [4, с.30; 17, с.187]. У 1990 році просвітяни – лікар Л. Амелькович, учитель М. Даниленко, капітан 3 рангу В. Махно, капітан-лейтенант І. Тенюх були висунуті Товариством і обрані севастопольцями і моряками-чорноморцями депутатами міської Ради, в якій ініціювали створення депутатської групи «Україна» [4, с.26, 31]. До складу цієї депутатської групи увійшов і капітан 1 рангу А. Данілов. Група повела роботу серед депутатського корпусу на підтримку державницьких позицій України [12, с. 193].

Не забарилися з реакцією російські шовіністи: командування Чорноморського флоту почало переслідувати військовослужбовців І. Тенюха, М. Гука, В. Холодюка, вдавалося навіть до погроз про фізичну розправу. Але попри все, іскру започаткованого політичного руху за створення українських військово-морських сил у Головній базі ЧФ загасити не вдалося [4, с. 27; 17, с. 187].

Проголошення Верховною Радою України 16 липня 1990 року, «Декларації про державний суверенітет України», активізувало рух за створення української національної армії. Особливу роль в цьому відіграла Спілка офіцерів України, перший

Кораблі Чорноморського флоту у 1992 р. біля причалу б. Троїцька Севастопольської бухти.

з'їзд якої відбувся 27-28 липня 1991 року у Києві. Від Чорноморського флоту у роботі з'їзду взяли участь майори В. Холодюк, А. Капінос, капітан-лейтенанти І. Тенюх, М. Гук, капітан-лейтенант запасу О. Подольний, старший прапорщик В. Федорончук. Офіцерів-чорноморців капітан-лейтенантів І. Тенюха і М. Гука було обрано до складу виконкому СОУ [4, с. 46; 5, с.744; 20, с. 730].

Проголосивши 24 серпня 1991 року «Акт про незалежність України» Верховна Рада України також ухвалила постанову «Про військові формування в Україні», якою поклала початок будівництву національних Збройних Сил України на базі військових формувань, що дислокувалися на території України [12, с.190]. 29 серпня у Києві відбулася робоча зустріч Голови Верховної Ради України Л. Кравчука з командувачами військових округів і Чорноморського флоту. На нараді було оголошено, що Україна приступає до створення свого Міністерства оборони на базі штабу Київського військового округу і підпорядковує йому всі військові формування окрім ракетних військ стратегічного призначення та, що військові округи залишаються в системі управління військами. У підсумку, нарада вселила впевненість керівництву держави про відсутність серйозних причин для хвилювання з питань оборони [12, с. 191].

Командувач Чорноморським флотом адмірал М. Хронопуло, повернувшись з Києва до Севастополя, довів до командного складу флоту підсумки наради, але пропозицій чи заяв про протидію Україні у будівництві національного флоту не допускав. Більшість офіцерів, мічманів і матросів схилилася до думки, що флот має бути українським, бо Україна «будує кораблі і годув флот» [12, с.192].

Варто зазначити, що за станом на 24 серпня 1991 року до складу Чорноморського флоту входило: 7 підводних човнів (усього 28 ПЧ [12, с.193]), 2 ракетних крейсери, 4 малих ракетних кораблі, 20 ракетних і

торпедних катерів, 15 артилерійських катерів, протичовновий крейсер, 7 великих протичовнових кораблів, 23 сторожових і малих протичовнових кораблів, 28 морських, базових і рейдових тральщиків, мінний загороджувач, 24 великих, середніх і малих кораблі, 12 десантних катерів, 5 полків морської авіації, дивізія берегової оборони та окремий береговий ракетний полк, окрема бригада морської піхоти, 5 бригад суден забезпечення, 4 полки спеціального призначення тощо [8, с.155]. Інфраструктура флоту охоплювала території Республіки Болгарія, Азербайджанської РСР, Грузинської РСР, Української РСР, Молдавської РСР, у постійній готовності знаходилася Середземноморська ескадра. Усього сил і засобів нараховувалося: 833 бойових кораблі, судна і катери та близько 400 літаків і вертольотів [12, с.193], але головні з них були зосереджені на території Кримського півострова [8, с.155]. Чисельність особового складу флоту досягала 80 тис. військово-службовців [21, с.263], а разом з працівниками і службовцями – 100 тис. осіб. Вартість флоту, за оцінками експертів, сягала 80 млрд. доларів США [16, с.13].

Тим часом у Москві з метою зашкодити виходу України зі складу Радянського Союзу, підготували претензію на володіння Чорноморським флотом, що у поєднанні із територіальними закидами до України було висунуто 27 серпня у виступі Б. Єльцина. Незабаром вони переросли в постійно існуючу проблему в українсько-російських відносинах. Для закріплення за собою ЧФ й забезпечення його перебування на території України, у Москві терміново почалася проводитися політика шантажу Києва територіальними претензіями щодо Криму і Севастополя. Ставка в цій стратегії робилася не стільки на військову силу, як на ідеологічні структури флоту [12, с.191].

4 вересня 1991 року у Севастополі офіцери ЧФ капітани 3 рангу О. Плещеніков, В. Махно, майор В. Холодюк, капітан-лейтенанти М. Гук і І. Тенюх створили

Севастопольську організацію Співки офіцерів України, яка разом із Севастопольською «Просвітою» повела активну боротьбу за українську ідею, за відродження національного флоту України. Головою Севастопольського осередку СОУ було обрано І. Тенюха, заступником – В. Холодюка. У грудні 1991 року у зв'язку з відїздом І. Тенюха до Києва для роботи у Головному штабі ЗС України головою Севастопольської СОУ було обрано О. Пляшечнікова.

Невдовзі осередки Співки офіцерів було створено в інших гарнізонах ЧФ – у Донузлаві (сміт Новоозерне), Євпаторії, Ізмаїлі, Одесі, Саках, Херсоні та інших [20, с. 730]. Незважаючи на протидію антиукраїнських кіл, Співка офіцерів України у Севастополі і в Криму набувала все більшої популярності і чисельно зростала [4, с. 53].

У той же час активно розігрувалася російська «кримська карта», із завданням змусити півострів не підкорятися волі «незалежного» Києва, відстоювати єдність флоту і неможливість його передачі Україні. З цією метою у Севастополі почали терміново створюватися проросійські громадські організації, формуватися негативна громадська думка про українську державність як обов'язково ворожу до Росії, про примусову українізацію, відроджувалися і накидалися на українців вже призабуті ярлики на кшталт «зрадник», «націоналіст», «мазепинець», «бандерівець» тощо. Реєструвалися відверто антиукраїнські організації, які відкрито проголошували відрив від України «ісконно російського» кримського півострова і повернення його Росії. Розгорнулася масова пропаганда про незаконність передачі Криму УРСР в 1954 році, про стратегічне значення ЧФ і неможливість його поділу, про неспроможність України його утримувати тощо. Усі оці організації і партії діяли за єдиним узгодженим з депутатами Верховної Ради РФ планом і досить швидко об'єднали свої зусилля з командуванням флоту. Як результат, 4 вересня 1991 року надзвичайна сесія Верховної ради Крим-

ської АРСР, депутатами якої у більшості були колишні партійні функціонери, проголосила Декларацію про державний суверенітет Криму [12, с. 192–193].

17 вересня 1991 року на розширеній нараді Військової ради ЧФ за участю заступника Головнокомандувача ВМФ СРСР адмірала флоту І. Капітанця було замінено командувача Чорноморським флотом адмірала М. Хронопуло на віце-адмірала І. Касатонова, а флоту було поставлено завдання «стоять за Росією і за єдиний флот». Ця нарада поклала початок політизації Чорноморського флоту, протистояння з флотської проблеми. Посилювався вогонь антиукраїнської спрямованості у ЗМІ Криму та Севастополя. Так, за публікацію тексту української Військової присяги в багатотиражній газеті «Вимпел» навчального загону ЧФ її відповідальний секретар капітан-лейтенант М. Гук був звільнений з флоту з формулюванням «за розкол військового колективу». Одночасно з ним з таким же формулюванням за межами флоту опинився капітан-лейтенант І. Тенюх. Дещо раніше «за націоналістичну пропаганду» його звільнили з посади командира корабля і перевели на базу зберігання озброєння та згодом вирішили, що стягнення не відіграло виховної ролі, тому просто звільнили. У жовтні 1991 року, після створення Головного штабу Збройних Сил України, І. Тенюх був зарахований до його складу, де розпочав формування управління ВМС, а М. Гук – до управління соціально-психологічної служби Міністерства оборони України. У подальшому ці офіцери координували роботу Головного штабу ЗС України на ЧФ зі створення Військово-Морських Сил України [12, с. 196].

1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум з підтвердження Акту про незалежність і вибори Президента України. 57 відсотків кримчан підтвердили Акт незалежності України, а в Севастопольському виборчому окрузі – 75 відсотків. Чорноморський флот виразно віддав пере-

вагу Українській державі і виступив на підтримку волі і незалежності України. Більшість голосів виборців на виборах Президента була віддана Л. Кравчуку, який отримав переконливу перемогу на виборах і став першим Президентом незалежної України [12, с.196].

Указом від 12 грудня 1991 року Президент України Л. Кравчук взяв на себе повноваження Головнокомандувача Збройних Сил України [4, с.69]. 30 грудня 1991 року на зустрічі глав держав Співдружності незалежних держав (СНД) у Мінську держави-учасниці підтвердили своє законне право на створення власних збройних сил згідно з національним законодавством. Внаслідок цього об'єкти союзного підпорядкування, розташовані на території України (Чорноморський флот, дислокований переважно в Україні), ставали її державною власністю. Усі без винятку учасники Співдружності юридично визнали, що Україна реалізує це право без будь-яких умов з 3 січня 1992 року. Все це було закріплено у статті 2 Угоди Ради голів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав про збройні сили та прикордонні війська [16, с. 12]. З цього приводу Президент України Л. Кравчук заявив, що з 3 січня 1992 року дислоковані на українській території війська приводяться до добровільної присяги на вірність народові України [4, с. 69].

Ще 22 листопада 1991 р. Міністр оборони України К. Морозов у статті «Быть с народом в решающий период его истории», надрукованій у газеті «Народна армія», заявив, що Військово-Морські Сили України будуть створюватись на основі певної частини Чорноморського флоту, що базується на території України [15, с. 733]. Досить детально у статті пояснювався механізм переходу військовослужбовців на службу до Збройних Сил, а також процес складання присяги на вірність народу України, роз'яснювалися положення прийнятих законів про гарантії прав і свобод військовослужбовців. Газета Чорноморського флоту «Флаг Ро-

дини» передрукувала цю статтю [4, с. 65], що дало достатньо серйозну підставу для роздумів офіцерам і мічманам. Відтак, на Чорноморському флоті незабаром розпочалося добровільне складання військовослужбовцями присяги на вірність народу України [15, с. 733].

У той же час, коли представники військового керівництва колишнього СРСР прагнули не дати права Україні на Чорноморський флот, оголосивши, що він – складова частина стратегічних сил і є неподільним, керівництво Української держави по суті проігнорувало важливість флотського питання, до Севастополя не прибуло, вважаючи, що підпорядкування Чорноморського флоту Міністерству оборони України відбудеться само по собі, український командувач флотом не був призначений [4, с. 69–70; 21, с. 262]. Час показав, що надзвичайно сприятливий момент для створення національних ВМС був не використаний [4, с. 68]. У результаті політика командування ЧФ змінилася на протилежну, оскільки поверхове ставлення до флотської проблеми та зволікання з її вирішенням з боку керівництва Української держави та Міністерства оборони України було визнано за їхню слабкість. Росія розгорнула політичний тиск на Україну для досягнення вигідного для неї рішення по ЧФ як гаранту володіння Кримським півостровом [12, с. 201].

2-3 січня 1992 року Президент України Леонід Кравчук в Києві провів нараду з вищим військовим керівництвом. На нараді був присутній і адмірал І. Касатонов, командири дивізій, баз і з'єднань флоту. Обговорювалося питання приведення військ до присяги українському народу та військової організації в країні.

Повернувшись із Києва, 4 січня 1992 р. адмірал І. Касатонов після отримання відповідних вказівок з Москви провів засідання Військової ради, на якому було вирішено не складати присягу Україні, до досягнення домовленості між Україною і Росією стосовно приналежності Чорноморського фло-

ту [16, с. 17]. У той же час командував флотом почав особисто організовувати прийом присяги СНД і протистояння з Міністерством оборони України. Уся його діяльність мала на меті змінити громадську думку в місцях дислокації флоту, у військових колективах, як і в цілому на флоті, та змусити людей відмовитися від бажання служити українському народу. За опублікування 10 січня 1992 р. у флотській газеті «Флаг Родины» звернення Президента України Л. Кравчука до особового складу флоту про складання військової присяги на вірність народу України, адмірал І. Касатов брутальним чином звільнив редактора газети капітана 1 рангу Я. Князева в запас [12, с. 203–204; 21, с. 261].

З метою з'ясувати ситуацію, яка склалася на флоті, 17 січня до Севастополя прибула парламентська делегація України на чолі з народним депутатом О. Тарасенком, члени якої мали намір зустрітися з моряками-чорноморцями. Побоюючись, що ці зустрічі можуть зірвати плани перетворення на території України Чорноморського флоту колишнього СРСР у російський флот під прапором СНД, «з метою підвищення боєготовності» на флоті оголосили тривогу, що, утім, викликало зворотну реакцію особового складу [12, с. 204; 21, с. 261].

19 січня до Севастополя терміново прибула делегація народних депутатів Верховної Ради РФ на чолі із С. Бабуріним, якому, на відміну від українських народних депутатів, було широко відкрито усі двері. За її участі цього ж дня у Володимирському соборі були освячені Андріївські прапори і вручені адміралу І. Касатову.

Таким чином, військові моряки втягувалися в політичну боротьбу, а в Москві при допомозі флоту й надалі планували тримати під своїм контролем все чорноморське узбережжя України від Одеси до Керчі включно.

Натомість на флоті незворотного характеру набув процес складання присяги на вірність Українському народу. Так, 18 січня 1992 року першою на Чорноморському флоті всупереч позиції командування і рішень президії офіцерських зборів військову присягу на вірність українському народу склала 3-я рота школи водолазів під командуванням капітана 3 рангу Олександра Ключова. Того ж дня військову присягу Україні урочисто склали офіцери військово-морської кафедри Севастопольського приладобудівного інституту, яку очолював доктор військових наук, професор капітан 1 рангу Павло Чабаненко. Репресії з боку командування флоту не забарилися. 3-ю

Матроси третьої роти школи водолазів, які склали присягу 3 січня 1992 р.

роту школи водолазів розформували, офіцерів і мічманів усунули від посад і заборонили пропускати на територію школи [12, с. 208; 16, с. 23].

Та процес самовизначення військовослужбовців набирив сили і репресіями його спинити було вже неможливо. 19 січня у м. Миколаєві 46 офіцерів і прапорщиків авіаційного полку 33-го учбового центру ВМФ урочисто присягнули Україні. 25 січня у Севастополі в урочистій обстановці до військової присяги Україні був приведений особовий склад 257-ї школи прапорщиків будівельних військ центрального підпорядкування, якою командував полковник Анатолій Вельський. Незважаючи на те, що незабаром з Москви надійшло розпорядження про розформування школи, її територія і приміщення через два місяці були перетворені в штаб українського флоту, а більшість офіцерів і прапорщиків увійшли до складу ВМС України [12, с.209].

Особливим днем в історії Військово-Морських Сил України стало 26 січня 1992 р. Саме цього дня на флоті мало відбутися приведення молодого поповнення до присяги СНД. Особовому складу і батькам новобранців оголосили, що матроси складатимуть присягу Україні, Росії і другим державам СНД, з яких вони прибули. Одночасно були вилучені тексти української присяги. Керувати цим процесом мали виключно довірені командувачу ЧФ командири. Проте, не сподіваючись лише на зусилля командувача, напередодні з Москви на флот прибув Головнокомандувач самопроголошеного ВМФ СНД адмірал флоту В. Чернавін, котрий особисто і очолив цю «операцію», яка, утім, провалилася. У 7-му навчальному загоні імені адмірала Октябрського понад 300 матросів відмовилися присягати СНД і присягнули Україні. Офіцери, які доставили матросам тексти з українською присягою, наступного дня були звільнені зі своїх посад [12, с. 209; 16, с. 26].

У навчальному загоні Кримської військово-морської бази (командир – віце-ад-

мірал О. Фролов) на складання присяги СНД принесли навіть Андріївський прапор. Але група матросів під державним українським прапором вийшла у степ і заявила, що не повернеться, поки їм не дозволять скласти присягу українському народу. Одночасно для складання присяги українському народу вишикувалися штаб і екіпажі кораблів 17-ї бригади охорони водного району Кримської ВМБ під командуванням капітана 2 рангу Юрія Шалита. Разом з комбригом присягу Україні склало 42 офіцери, 57 мічманів і понад 160 матросів і старшин [16, с.24] – 85 відсотків офіцерів і мічманів та понад 50 відсотків матросів і старшин. Для командування флотом прийом присяги українському народу цілою бригадою кораблів став повною несподіванкою, а звістка про цю подію відразу ж облетіла всю Україну. Наступного дня Міністр оборони України привітав особовий склад бригади вітальною телеграмою і віддав наказ про зарахування 17-ї бригади ЧФ до складу Збройних Сил України [12, с. 209].

29 січня 1992 року Міністр оборони України генерал-полковник К. Морозов направив телеграму командувачу ЧФ з вимогою привести флот до присяги Україні. У відповідь адмірал І. Касатонов телеграфував: «...Просил бы Вас не вмешиваться в деятельность флота...», а своїм наказом відсторонив командира 17-ї бригади капітана 2 рангу Ю. Шалита від посади. Для офіцерів та мічманів 17-ї бригади настав період репресій та морального знущання [12, с. 210; 16, с. 24].

1 лютого Україні присягу склали офіцери військової частини будівельного управління ЧФ під командуванням полковника Петра Савчука. 11–12 лютого проти волі командира склала присягу на вірність Україні значна більшість особового складу великого протичовнового корабля (ВПК) «Сметливый». 15 лютого 1992 року присягнули Україні офіцери будівельного управління ЧФ, яке очолював підполковник Василь Атаманчук. За розпорядженням командува-

Міністр оборони України К. Морозов під час робочої поїздки до Севастополя. 1992 р.

ча флотом усі ці офіцери були усунуті з посад [12, с. 211; 16, с. 28].

Відповідно до рішення загальних зборів військовослужбовців 22 лютого присягнув Україні особовий склад 880-го окремого батальйону морської піхоти під командуванням майора Віталія Рожманова, який за підсумками 1991 р. був оголошеним кращим в елітному з'єднанні флоту – бригаді морської піхоти. Відтак, адмірал І. Касатонов влаштував показову розправу: елітний батальйон обеззброїли, розформували, а морських піхотинців «розкидали» по частинах військових будівельників від Миколаєва до Керчі. Оскільки офіцери батальйону від присяги Україні відмовлятися не збиралися, їх просто вивели під конвоєм за територію частини, не дозволивши забрати особисті речі і попрощатися з товаришами по службі. На знак протесту проти сваволі морські піхотинці звернулися до Президента та Міністра оборони України, проте вчасно їх не захистили. Лише через шість місяців частину з них перевели до 1-го батальйону морської піхоти ВМС України, який проходив формування [12, с. 211; 16, с. 28–29].

8 березня 1992 р. в урочистій обстановці під керівництвом старшого помічника командира капітана 2 рангу В. Шишова присягу українському народу склала абсолютна більшість офіцерів, мічманів, старшин і матросів крейсера «Михаил Кутузов»,

який, не зважаючи на те, що перебував у консервації, мав багату історію і традиції, був «візитівкою» флоту. Вже наступного дня В. Шишов з більшістю офіцерів були усунуті з посад і відправлені до флотського екіпажу, а матросів і старшин направили у військово-будівельні загони [16, с. 37–38]. 13 березня скласти присягу Україні більша частина екіпажу найкращого і найсучаснішого на флоті підводного човна «Б-871» проекту 877 під керівництвом заступника командира 153-ї бригади 14-ї дивізії підводних човнів ЧФ капітана 1 рангу Є. Лупакова і помічника командира човна по роботі з особовим складом капітан-лейтенанта В. Петренка. Щоб не дати можливості всьому екіпажу у бригаді було оголошено «бойову тривогу». Через годину всі офіцери, котрі прийняли присягу Україні, були усунуті з посад і під конвоєм виведені за територію бригади [12, с. 211–212; 16, с. 38].

На початку лютого 1992 року виконуючий обов'язки начальника управління ВМС Головного штабу Збройних Сил України І. Тенюх укотре висловив занепокоєння тим, що на ЧФ моряки, не дочекавшись вказівок із Києва, за власною ініціативою, всупереч команді І. Касатонova, продовжують складати присягу українському народові, а Міністерство оборони України залишає це без реагування [10, с. 736; 19, с. 235].

Для вивчення ситуації у Севастополь була направлена делегація народних депутатів на чолі із заступником голови Верховної Ради України В. Гриньовим. Делегація українських депутатів зустрілася з офіцерами флоту, обговорила проблеми Криму і ЧФ на зустрічі з депутатами Верховної Ради АР Криму. Утім, не зовсім виважені заяви В. Гриньова про те, що слід дочекатися по-

літичного рішення по флоту, лише підсилювали антиукраїнські сили в Криму і в Севастополі, залишали поза увагою керівництва державою тих військовослужбовців, які виконали вимогу Президента України прийняти присягу українському народу, що не тільки зменшували число прихильників української державності в Севастополі, а й затягували розв'язання флотської проблеми. Урешті-решт після повернення парламентської делегації до Києва, Верховна Рада України прийняла постанову з рекомендацією Президенту України прискорити політико-правове вирішення проблеми флоту, яка була тісно пов'язана з так званою «кримською» проблемою.

Це викликало чергову протидію російської сторони. Того ж дня російський Верховний Совет ухвалив постанову «О продолжении работы по изучению правовой обоснованности решений Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 г. и Верховного Совета СССР от 26 апреля 1954 г. о выведении Крымской области из состава РСФСР» та постанову «О единстве Черноморского флота» [12, с. 206].

24 березня 1992 року Перший заступник командувача ВМФ адмірал І. Капітанець видав наказ № 729/353, який зобов'язував Чорноморський флот виконувати накази і вказівки виключно тільки командування Об'єднаних Збройних Сил СНД і ВМФ. Він вимагав «вжити рішучих заходів до недопущення і припинення серед офіцерів і мічманів агітації українськими націоналістами, спрямованої на розкол військових колективів, створення на флоті нестабільної ситуації на міжнародному ґрунті і проти підлеглості» [21, с.268]. Цей наказ також вимагав «до офіцерів, мічманів і прапорщиків, що створюють нездорову ситуацію у військових колективах, схильних до зради своєї Батьківщини та складання присяги на вірність Україні, вживати суворих заходів впливу аж до усунення з посади, яку займають, і звільнення зі служби» [21, с.269].

1 квітня до Севастополя прибув Головнокомандувач ВМФ СНД адмірал флоту В. Чернавін, під керівництвом якого відпрацьовувалися дії ЧФ проти курсу України на створення власного флоту і заходи в Севастополі за участі віце-президента РФ О. Руцького, про що не був повідомлений навіть представник Президента України в Севастополі І. Єрмаков, а урядово-парламентську делегацію України на чолі з помічником Президента України з військових питань генерал-лейтенантом Б. Шариковим було просто проігноровано [12, с. 212]. Як виявилось, приїзд 3 квітня О. Руцького до Севастополя та організація вищим командуванням ВМФ навколо його прибуття ажіотажу були необхідні для здобуття громадської підтримки заяви президента Російської Федерації Б. Єльцина, яка прозвучала того ж дня: «В случае чьих-либо попыток одностороннего изменения статуса ЧФ Российская Федерация будет вынуждена взять флот под свою юрисдикцию...» [12, с. 213].

Разом з тим, це було необхідно для створення більш вагомої юридичної підстави і демонстрації небажання особового складу Чорноморського служити Україні, а разом з тим – прохання до уряду РФ взяти його під свою юрисдикцію, оскільки у Краснопереконську депутати міських і районних рад з Євпаторії, Краснопереконська, Чорноморська, Советська і Первомайська на форумі «Крим у складі України», висловлюючи волю своїх виборців, прийняли рішення, що у випадку проголошення незалежності Криму, їхні міста і райони увійдуть до складу Херсонської області України. З цією ж метою був здійснений «несанкціонований» – пропагандистський – перехід малого противозноного корабля «МПК-116» під командуванням помічника командира ст. л-та О. Комісарова, який не складав присяги Україні, із Донузлава до Севастополя [16, с. 52].

Безумовно, бурхлива антиукраїнська інформаційно-пропагандистська кампанія навколо флоту не могла пройти повз націо-

нальної гідності і честі не лише українців, а й усіх моряків-чорноморців, які бачили своє майбутнє з Україною, не могла не викликати в них протесту і потягу до практичних дій, оскільки добігав кінця період очікування політичного вирішення проблеми флоту [12, с. 214]. Загалом, відсутність політичної волі держави щодо вирішення проблем ЧФ віддзеркалювала стан вирішення інших проблем українського народу [19, с. 240]. Відтак, офіцери-члени Співки офіцерів України вирішили шукати зустрічі з керівництвом Міністерства оборони і держави [12, с. 214].

У цей час, 3-5 квітня 1992 року, у Києві в гарнізонному Будинку офіцерів проходив 3-й з'їзд Співки офіцерів України. Від Чорноморського флоту на ньому було представлено 27 офіцерів і мічманів, а з Баку прибуло 102 делегати-моряки. Ситуацію на флоті та вимогу до керівництва країни про негайне підпорядкування флоту державі озвучили у своїх виступах капітан 1 рангу Є. Лупаков і капітан 2 рангу Ю. Шалит. Після з'їзду делегати-чорноморці зустрілися із заступником Голови Верховної Ради України В. Дурдинцем, Міністром оборони України К. Морозовим, народними депутатами України С. Хмарою, С. Семенцем, Т. Яхеевою а згодом і з Головою Верховної Ради України І. Плющем. Моряки заявили, що основною причиною стримування прийняття присяги Україні на флоті і розігрування «флотської карти» в політиці є пасивні дії українського керівництва, яке не підтримує їх [12, с.215].

Оскільки у Києві вже було відомо, що 6 квітня в Москві з'їзд народних депутатів Російської Федерації планує ухвалити постанову про підпорядкування Чорноморського флоту Росії, було вирішено вплинути на Президента України щодо прискорення вирішення питання про створення Військово-Морських Сил України. Народні обранці С. Хмара, Т. Яхеева і С. Семенець заявили, що у разі, якщо Президент не виконає їхніх вимог, то вони оголосять голо-

дування у Верховній Раді України. Це, у сукупності з іншим, спонукало керівництво країни урешті-решт проявити рішучість і твердість [20, с.731]. Відтак, 5-го квітня під керівництвом Президента України Л. Кравчука відбулося позачергове засідання Ради національної безпеки України, підсумком роботи якого став історичний Указ Президента України № 209/92 «Про невідкладні заходи щодо будівництва Збройних Сил України», другий пункт якого чітко визначав: «Сформувати Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України. Міністерству оборони України приступити до формування органів управління Військово-Морськими Силами України, погодивши з Головнокомандувачем ОЗС держав Співдружності перелік кораблів і частин Чорноморського флоту, які тимчасово передаються в оперативне підпорядкування командуванню Стратегічних Сил держав Співдружності» [18, арк.175].

Цей Указ заклав правову базу відродженню національного флоту, став відправною точкою подальшої великої праці. Наступного дня, 6 квітня, ситуацію навколо Криму і Чорноморського флоту розглянула Президія Верховної Ради України. В ухваленій заяві до Верховної Ради РФ та до моряків-чорноморців Президія Верховної Ради України виголосила стурбованість стосовно того, що командування ЧФ на чолі з адміралом І. Касатоновим нахабно ігнорує Конституцію і закони України, проводить відверту протиукраїнську пропаганду серед військовослужбовців, розпалює міжнаціональну ворожнечу. У той же час, Україна, будуючи власні Збройні Сили на чіткій правовій основі, неодноразово висловлюючи свою позицію відносно ЧФ, претендує лише на ту частину Чорноморського флоту, яка знаходилася в її портах, що є значно менше внеску України у будівництво Військово-Морських Сил колишнього Союзу. Відтак, Україна, послідовно зміцнюючи свою державність, наполегливо будуватиме

власні Збройні Сили, у тому числі Військово-Морський флот. Разом з тим, Президія Верховної Ради України звернулася до населення Криму, військовослужбовців ЧФ зберігати спокій і не піддаватися на провокаційні заяви командування ВМФ СНД і окремих керівників РФ [4, с. 202; 12, с. 215–216].

Варто зазначити, що Указ Президента України про створення Військово-Морських Сил України та заява-звернення Президії Верховної Ради України до моряків-чорноморців змусили багатьох в Севастополі по-іншому ставитися до проблеми флоту, а ідеологічні структури ЧФ за наказом І. Касатонова змінили тактику на залякування громадськості та особового складу флоту [12, с. 216].

Згідно рішення Президії Верховної Ради України 6 квітня до Севастополя прибула парламентсько-урядова комісія на чолі з першим заступником Голови Верховної Ради України Василем Дурдинцем. У складі комісії були голова СБУ Є. Марчук, міністр внутрішніх справ А. Васишин, 1-й заступник Міністра оборони України генерал-лейтенант І. Біжан, народні депутати України Д. Павличко, М. Спес та низка генералів і офіцерів Головного штабу ЗС України [4, с. 206]. Голова делегації В. Дурдинець мав на руках проект Указу Президента України про призначення Командувача Військово-Морських Сил України, але особу самого командувача ВМС голові комісії належало підібрати під час роботи в Севастополі [12, с. 216].

Того ж дня, 6 квітня, із Києва до Севастополя повернулися і делегати 3-го з'їзду СОУ. Маючи мандат представника МО України на ЧФ, капітан 1 рангу Є. Лупаков того ж дня із членів СОУ створив організаційну групу ВМС України, очолив її і розташував у військовому містечку колишнього штабу дивізії ППО на вулиці 4-й Бастіонній, 5. Над будівлею замайорів Державний прапор України, встановлений офіцером з бригади військ ППО майором

Г. Варицьким [4, с. 204; 12, с. 216]. Офіцери того ж дня облаштували службовий зв'язок, установили оперативне чергування і розпочали практичну роботу з реалізації Указу Президента України зі створення Військово-Морських Сил України. На території цього військового містечка наступного дня було розгорнуто польовий вузол зв'язку, доставлений з 32-го армійського корпусу, та встановлено стабільний зв'язок з Міністерством оборони [12, с. 217].

Як тільки у штабі ЧФ довідалися про створення орггрупи ВМС і організації там чергової служби, їй одразу відключили телефонний зв'язок, військове містечко негайно оточили групи пікетників, які, змінюючи одна одну, протягом кількох днів намагалися блокувати роботу і навіть штурмувати ворота цього першого підрозділу українського флоту. Виходячи з цього, 9 квітня за порадою заступника Міністра оборони України з будівництва і розквартирування військ генерал-лейтенанта Д. Рудковського Є. Лупаков разом з Ю. Шалитом передислокували орггрупу, а з нею і майбутній штаб ВМС, на вулицю Соловйова, на територію школи прапорщиків будівельних військ, яка розформовувалася. Перебуваючи на території цього військового містечка, перший заступник Міністра оборони України генерал-лейтенант І. Біжан у присутності представника Президента України у м. Севастополі І. Єрмакова тут же затвердив цю школу як територію орггрупи ВМС – першої військової частини українського флоту, – якій судилося на довгі роки стати штабом Військово-Морських Сил України [4, с. 228; 12, с. 217].

Вранці 7 квітня В. Дурдинець з членами комісії прибули до будинку Севастопольської міської державної адміністрації, а в цей час на флоті було оголошено «бойову тривогу» і, щоб «націоналісти» і «бандерівці» не змогли захопити кораблі, оперативним черговим флоту було віддано наказ створити на кораблях бойові загони захисту, установити кулеметні пости і підняти на

борт трапи. На майдані Нахімова були негайно зібрані штатні мітингувальники, виставлені антиукраїнськими громадськими організаціями, які істерично зустріли оголошений указ Б. Єльцина про підпорядкування Чорноморського флоту Росії [12, с. 217; 16, с. 45]. Незважаючи на це, на зустрічі української парламентсько-урядової комісії з членами військової ради ЧФ присутнім в міськдержадміністрації було пояснено мету прибуття та доведено Указ Президента України про створення Військово-Морських Сил України і заяву Президії Верховної Ради України. При цьому В. Дурдинець звернувся до військової ради ЧФ проявити здоровий глузд і сприяти створенню та будівництву Військово-Морських Сил України, на що командувач ЧФ адмірал І. Касатонов у доволі різкій формі зачитав підготовлену заяву, яка не допускала і найменшої можливості сприяння будівництву українського флоту, після чого члени військової ради ЧФ покинули приміщення наради [4, с. 206–208; 12, с. 218].

Однак, подальші зустрічі В. Дурдинця з особовим складом надводних кораблів, з депутатами Севастопольської міськради та колективами донесли до севастопольців істинні устремління Української держави, певною мірою спростували російську пропаганду і, що найголовніше, поклали початок роботі з будівництва національного флоту [4, с. 209–210].

У зв'язку із діями та заявами у Севастополі віце-президента РФ О. Руцького та Головнокомандувача ВМФ СНД адмірала флоту В. Чернав'їна Президент України Л. Кравчук 6 квітня направив відповідну телеграму на адресу усіх керівників Держав Співдружності, у якій він назвав висловлювання російських посадовців направленими проти суверенітету і територіальної цілісності України та обґрунтував відповідні дії українського керівництва щодо створення ВМС у складі ЗС України [18, арк. 177–181].

7 квітня 1992 р. у присутності керівного складу державної адміністрації міста

Севастополя В. Дурдинець оголосив датований 6-м квітня Указ Президента України про призначення першим командувачем Військово-Морських Сил України командира Кримської військово-морської бази (ВМБ) контр-адмірала Бориса Кожина [18, арк. 182].

Цього ж дня Президент Б. Єльцин видав указ «О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота». Чорноморський флот на всій українській території визнавався російським, що ще більше поглиблювало конфлікт [12, с. 219]. Виникла патова ситуація: хто і як буде виконувати укази президентів України і Росії щодо Чорноморського флоту? [4, с. 213].

Тим часом у Кримській ВМБ (сmt Новоозерне, гарнізон Донузлав), 7 квітня 37 офіцерів і мічманів штабу і управління бази склали присягу Україні. Після завершення ритуалу прийняття присяги за рішенням офіцерських зборів штабу Кримської ВМБ було зроблено офіційну доповідь телеграмою Міністру оборони України, усно командуванню бази та розповсюджено звернення до офіцерів флоту. Відтак, Донузлавський гарнізон в один час зламав продуману систему «приватизації» флоту [12, с. 219–220].

Інформація про складання присяги більшістю офіцерів Кримської ВМБ у час, коли командира цієї бази призначили Командувачем ВМС України, блискавкою облетіла флот і визвала істеричну реакцію адмірала І. Касатонova, який пізно ввечері 7 квітня особисто оголосив по флоту, що в Новоозерному повстали націоналісти і штурмують штаб бази. У той же час він звернувся до Головнокомандувача ВМФ СНД адмірала флоту В. Чернав'їна за дозволом на застосування зброї, на що отримав дозвіл [4, с.230; 12, с.219]. Відтак, у ніч з 7 на 8 квітня за наказом командувача ЧФ в Донузлавський гарнізон увійшли танки і бронетранспортери з озброєним десантом на броні 361-го полку з Євпаторії та танкового полку із с. Перевальне 126-ї дивізії берегової оборони ЧФ. Штаб бази оточили

офіцерською вартою з автоматами і кулеметами в руках зі складу 39-ї дивізії десантних сил [4н, с.221], офіцери і матроси штабу бази були просто вигнані на вулицю, оперативна і чергово-вахтова служби замінені [12, с.219]. У Донузлавську затоку по бойовій тривозі зайшли два протичовнових кораблі з Севастополя і два чергових по флоту ракетних катери з Чорноморська із завданням зайняти оборону з моря і заблокувати кораблі 17-ї бригади [4, с.225; 12, с.219]. У селищі були закриті всі установи, школа і навіть пошта, з якої було відправлено телеграму-довідку Міністру оборони України. Уранці мешканці селища побачили вриті в землю танки і БТР-и з десантом на броні, які їздили вулицями селища. І.Касатонов намагався залучити і морську авіацію, але командир Мирненського авіагарнізону без письмового наказу відмовився піднімати в повітря свої бойові машини [12, с. 219–220].

Отримавши повідомлення з Чорноморського флоту, Міністр оборони України К. Морозов 8 квітня підписав Директиву №8 «Про формування Військово-Морських Сил України» [12, с.220; 16, с.59], згідно якої розпочалося формування структур ВМС України [5, с.745–746]. Головному штабу ЗС України визначалося з 8 квітня 1992 року забезпечити управління силами ЧФ, які базуються на території України, та створити оперативну групу на базі штабу ЧФ, при цьому виключити виконання сигналів і команд, які надходили з Головного штабу ВМФ і від командування ОЗС СНД. Заступникам міністра оборони з озброєння, тилу і начальнику фінансового управління МО України необхідно було вжити заходів з усебічного забезпечення матеріально-технічними засобами та коштами сил флоту. начальнику управління кадрів МО України вимагалось підібрати адміралів, офіцерів, здатних очолити роботу зі створення ВМС України [16, с.59–60].

Стурбований перебігом подій на ЧФ, з Москви до Севастополя терміново прибув

Головнокомандувач ВМФ СНД адмірал флоту В. Чернавін. Прибувши до штабу флоту, він зразу ж по системі оперативного сповіщення сил флоту наказав підняти вранці 9 квітня на всіх кораблях і суднах ЧФ Андріївські прапори. Та виконали наказ лише в 37-й бригаді рятувальних суден ЧФ [12, с.220]. Урешті-решт, демаршу з демонстрацією сили не вийшло, і адміралу флоту В. Чернавіну, незважаючи на бажання здобути флот просто за один день, довелося сідати за стіл переговорів з українською делегацією [4, с.225; 12, с.220].

У цей час, 9 квітня, в урочистій обстановці з виносом Державного прапора склав присягу на вірність народу України особовий склад бригади спеціального призначення на о. Майському поблизу Очакова (командир капітан 1 рангу А. Карпенко) [4, с.232; 12, с.221; 16, с.58].

10 квітня відбувся урочистий ритуал складання присяги на вірність народу України особовим складом Центру бойового застосування корабельної авіації у м. Саки, який очолив командир Центру полковник В. Безногих, що заклало основу для подальшого формування морської авіаційної групи (МАГ) ВМС України, а день 10 квітня 1992 року став Днем народження авіації ВМС України [4, с.246–247; 12, с.222]. Наказом міністра оборони України обидві частини були зараховані до складу Збройних Сил України. Складання присяги на вірність народу України та зарахування цих двох провідних частин до складу ЗС України мали важливе значення в тодішній ситуації на флоті [12, с.222; 20, с.732].

Цього ж дня були прийняті Заява Верховної Ради України та Постанова Президії «Про неправомірність дій керівництва Об'єднаних Збройних Сил СНД», у яких засуджувалася позиція і дії окремих державних діячів РФ та керівництва Об'єднаних Збройних Сил СНД стосовно України і подальшої долі ЧФ та прозвучав заклик до російської сторони про необхідність дотримання норм міжнародного права і конструк-

Організаційна група ВМС України, 1992 рік.

тивності у вирішенні проблемних питань [4, с.232–235].

Видання Указів двох президентів про прийняття Чорноморського флоту під юрисдикцію одночасно і України, і Росії змусило шукати інші політичні шляхи вирішення цієї проблеми. 10 квітня Л. Кравчук призупинив дію свого указу від 5 квітня в тій частині, що стосувалася ЧФ, та підписав Указ № 235/92 «Про делегацію України на переговори з Російською Федерацією» [21, с.270]. Того ж дня згідно Указу була сформована державна делегація на чолі з першим заступником Голови Верховної Ради України В. Дурдинцем для переговорів з делегацією РФ з питання про розподіл ЧФ [18, арк. 230–232].

Відтак з 13 квітня 1992 року, коли був затверджений перший склад організаційної групи, розпочалася практична організаційна робота з розбудови українського флоту [12, с.225]. Активісти Севастопольської СОУ, члени організаційної групи стали кадровим ядром у становленні Військово-Морських Сил [20, с.732].

У гострій політичній обстановці організаційна група робила свою державницьку справу – формувала Військово-Морські

Сили України на Чорному морі за широкої народної підтримки [19, с.226]. Варто зазначити, що біля джерел відродження Українського військового флоту стояли севастопольські організації «Просвіти», Спілки офіцерів України, Народного Руху, УРП, КУНУ, Союзу українок та інші партії і громадянські організації, що надавало особливих сил і енергії першопрохідцям у справі створення національних ВМС [19, с. 226–227].

Як показав перебіг подій, подальша домовленість між Москвою та Києвом щодо подвійного російсько-українського підпорядкування Чорноморського флоту не вирішила існуючих проблем та загалом негативно позначилася на справі розбудови українського флоту [8, с.218]. Оголошений мораторій на дію указів президентів України і Росії сприяв перехопленню ініціативи російською стороною. Військово-морська складова виявилася найслабкішою ланкою у системі оборони молодого держави, що викликало тривогу всієї країни. Почала випробуватися на стійкість національна самосвідомість народу, випробовувалася на міцність ідея незалежності України [12, с.224].

Попереду було ще багато драматичних, часом сповнених протиріч, подій, які потребують глибокого військово-історичного аналізу. Утім, це вже тема подальшого висвітлення.

Таким чином, спираючись на історичні передумови, що склалися наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, Україна створила свої Військово-Морські Сили. Проте, на жаль, багато з того, що задумувалося на початку 1990-х років, через неналежне ставлення держави до створення своїх ВМС, постійне недофінансування флоту тощо, втілити в життя не вдалося.

ДЖЕРЕЛА

1. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
2. Владзімірський М. Адмірал Ігор Тенюх: «Бажаю терпіння і твердості духу, вірності українському народу» // Електронний ресурс: <http://slovo.sebastopol.ua/article144.html>.
3. Військове будівництво в Україні в XX столітті: історичний нарис, події, портрети. Під ред. О.Кузьмука. – Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
4. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 600 с.
5. Деречіна В. З історії діяльності вищих органів державної влади України щодо створення Військово-Морських Сил України (1991 – 1992 рр.) // В.П. Деречіна // Науковий збірник «Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини» (м. Київ, 15 березня 2012 р.). – С. 743-777.
6. Дыгало В.А. Так повелось на флоте... Очерки. – М.: ДОСААФ, 1985. – 144 с.
7. Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К., 1992.
8. Збройні Сили незалежної України. Перші 10 років (1991-2001) / Колектив авторів. За редакцією Бринцева В.В. – К.: НАОУ, 2006 – 378 с.
9. Історичні постаті України: Іст. Нариси: 36. / Упоряд О. В. Болдирєв. – Одеса: Маяк, 1993. – 384 с.
10. Лазоркін В. Так гартувався флот / В.І. Лазоркін // Науковий збірник «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії» (м. Севастополь, 6-7 жовтня 2011 р.). – С.736-741.
11. Литвин С. Х., Соколюк С. М. Похід київського князя Аскольда 860 р. на Константинополь / С. М. Соколюк // Воєнна історія. – 2012. – № 1. – С. 66-76.
12. Мамчак М. Україна: шлях до моря. Історія українського флоту. – Снятин: ПрутПринт, 2007. – 404 с.
13. Мамчак М. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів. – Снятин: ПрутПринт, 2005. – 400 с.
14. Пляшечников О. Часу на урочисті ритуали не було... // Морська держава. – 2012. – №2. – С. 5-7.
15. Покотило О. З історії становлення Військово-Морських Сил України // Науковий збірник «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії» (м. Севастополь, 6-7 жовтня 2011 р.). – С. 733-735.
16. Савченко М. О. Анатомія неоголошеної війни. – К.: Українська перспектива, 1997. – 280 с.
17. Українські збройні формування: історія та сучасність / Сокаль І. І., Малюга В. М., Печенюк І. С.: Навч. посібник. – К.: НАОУ, 2007. – 234 с.
18. ЦДА ВОВУ, Фонд 5233, Опис 1, Справа № 42. Укази Президента України № 146-248/92 та матеріали до них. – 252 арк. Почато: 6.03 – закінчено: 14.04.1992.
19. Шануймося, панове офіцери! До 10-річчя Співки офіцерів України 1991-2001 рр.: Документально-публіцистичний нарис. / Під ред. Б.Кожина. – Київ: Варта, 2001. – 400 с.
20. Шевчук В. Севастопольська співка офіцерів України на етапі створення Військово-Морських Сил України // Науковий збірник «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії» (м. Севастополь, 6-7 жовтня 2011 р.). – С. 730-732.
21. Якимович Б. Збройні сили України: нарис історії. / Б. Якимович — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, «Просвіта», 1996. – 360 с.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ТА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ НАУКИ (1992–2012 РР.)

Степан ЯКИМ'ЯК,
капітан 1 рангу, кандидат військових наук,
начальник кафедри Військово-Морських Сил
Національного університету оборони України

***Яким'як Степан.** Розвиток українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки (1992–2012 рр.)*

У статті висвітлюються історичні аспекти становлення і розвитку українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки протягом двадцятирічного періоду новітньої незалежності України (1992–2012 рр.), визначаються основні тенденції, висновки та уроки в інтересах ефективного розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України у майбутньому.

***Ключові слова:** військово-морське мистецтво, військово-морська наука, морська операція, концепції застосування сил.*

***Яким'як Степан.** Развитие украинского военно-морского искусства и военно-морской науки (1992–2012 гг.)*

В статье освещаются исторические аспекты становления и развития украинского военно-морского искусства и военно-морской науки в течение двадцатилетнего периода новейшей независимости Украины (1992–2012 гг.), определяются основные тенденции, выводы и уроки в интересах эффективного развития Военно-Морских Сил Вооруженных Сил Украины в будущем.

***Ключевые слова:** военно-морское искусство, военно-морская наука, морская операция, концепции применения сил.*

Yakimyak Stepan. *Development of the Ukrainian naval art and naval science (1992-2012)*

In the article light up the historical aspects of becoming and development of the Ukrainian naval art and naval science during the twenty-year period of the newest independence of Ukraine (1992-2012), and determined basic tendencies, conclusions and lessons for effective development of Naval Forces of Ukraine in the future.

Keywords: *naval art, naval science, maritime operation, conceptions of using of forces.*

У період відзначення двадцятиріччя новітньої незалежності України та її Військово-Морських Сил (далі – ВМС) вкрай важливим бачиться проведення всебічного аналізу розвитку українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки за цей період, адже відомо, щоб прокласти правильний шлях у майбутнє, слід винести уроки з минулого. Тому метою даного дослідження є: здійснити аналіз розвитку основних складових українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки у 1992–2012 роках, визначити відповідні тенденції, а також основні висновки та уроки в інтересах їх ефективного розвитку у майбутньому. Очевидно, що розгляд усіх питань розвитку українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки в рамках однієї наукової праці висвітлити неможливо, тому нижче будуть розглянуті найбільш важливі з них.

Аналіз праць [1–4, 6–8, 10, 13–15, 17], які передували даному дослідженню, засвідчує, що у них лише частково викладено результати розвитку окремих складових військово-морського мистецтва в Україні у певні періоди часу. Так, наприклад, у праці [15] автором висвітлено найбільш гострі проблемні питання розвитку квіт оперативного мистецтва ВМС, яке, як відомо, є однією з трьох складових військово-морського мистецтва – поруч із військово-морською стратегією та тактикою ВМС. У праці [21] автором даної статті з використанням досліджень інших авторів-попередників було зроблено спробу наукового обґрунтування періодизації (етапів) розвитку українського військово-морського мистецтва з давніх часів і до теперішнього часу. Метою зазна-

ченої вище статті було опублікування результатів досліджень, проведених автором для забезпечення викладання навчальної дисципліни «Військово-морська історія» слухачам оперативного-тактичного рівня підготовки – фахівцям ВМС у Національному університеті оборони України та для відстоювання права належності військово-морського мистецтва Київської Русі сучасній Україні у зв'язку із спробами деяких закордонних фахівців закріпити це право за іноземними державами і, таким чином, сфальшувати історію.

Таким чином, як засвідчує аналіз праць попередників, більшість дослідників не ставили перед собою за мету системно охопити питання розвитку військово-морської думки та проаналізувати зв'язок між попередніми і наступними підходами до розв'язання тих чи інших проблем військово-морського мистецтва у даний період (1992–2012 рр.) та дати загальну картину його розвитку в Україні.

Ще гірший стан справ склався з розвитком в Україні військово-морської науки. Після періоду активного формування і розвитку цієї науки в часи СРСР аж до її офіційної заборони та «розчинення» у радянській військовій науці наприкінці 1970-х років, з початком становлення новітньої незалежної Української держави у 1991 році, на превеликий жаль, не розпочалось становлення військово-морської науки як такої. Тобто, за наявними у автора даними жодним рішенням, планом чи програмою діяльності не передбачалось розроблення основ української військово-морської науки, не простежується й наукових праць, присвячених її відновленню і становленню в Україні.

Наукова дискусія на науково-практичній конференції з питань розвитку ВМС ЗС України (Національний університет оборони України, грудень 2010 р.)

Розвиток українського військово-морського мистецтва відбувався під впливом низки чинників, які доцільно поділити на об'єктивні і суб'єктивні, а також – на зовнішні та внутрішні. До головних чинників, безумовно, слід віднести, перш за все, виклики та загрози, що постали перед Україною у 1991 році та наявність яких обумовлювала необхідність мати і застосовувати військову силу на морі, а також – погляди воєнно-політичного керівництва новоутвореної Української держави на місце і роль військового флоту у системі захисту національних інтересів збройними методами. Ці погляди були відображені у основних нормативно-правових документах з цих питань – у Концепції оборони та будівництва Збройних Сил України, схваленій Постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1659-XII, Воєнній доктрині України, затвердженій Постановою Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 року № 3529-XII, у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, затвердженій Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР (у подальшому – Законі України «Про основи національної безпеки»). З утворен-

ням Збройних Сил України (далі – ЗС) та їх складової – ВМС України у 1992 році військовому флоту було визначено важливе місце у Воєнній організації держави та на нього покладалось виконання завдань оборони держави з морського напрямку.

Окрім того, впливовими чинниками розвитку військово-морського мистецтва були: склад, стан та можливості своїх сил (військ); склад, стан, можливості та можливий характер дій сил (військ) про-

тивника; воєнно-географічні умови районів застосування сил (військ); тенденції збройної боротьби на морі та погляди іноземних фахівців на застосування і розвиток ВМС; перспективи розвитку озброєння і військової техніки ВМС та ін.

Розвиток військово-морського мистецтва у 1992-2012 рр. відбувався у декілька етапів. На наш погляд, їх можна умовно розподілити на наступні: 1) етап зародження сучасного українського військово-морського мистецтва (1992–1997 рр.), який тривав від створення ВМС України до завершення розподілу Чорноморського флоту СРСР між Україною і Російською Федерацією у травні 1997 року, що обумовило остаточне формування складу ВМС України; 2) етап початкового розвитку сучасного українського військово-морського мистецтва (1997–2006 рр.), який завершився із затвердженням та введенням у дію основоположних документів з питань підготовки і застосування ЗС України; 3) етап сталого розвитку сучасного українського військово-морського мистецтва (2006–2010 рр.), що відбувався на підставі введених в дію основоположних документів з питань підготовки і застосування ЗС України з урахуванням

євроатлантичного напрямку безпекової інтеграції України; 4) етап змін у розвитку сучасного українського військово-морського мистецтва з урахуванням утвердження позаблокового статусу України (з 2010 р. – по теперішній час). Розглянемо основні особливості розвитку українського військово-морського мистецтва, зокрема його трьох основних складових – військово-морської стратегії, оперативного мистецтва і тактики ВМС, за вказаними вище етапами.

На першому етапі, зі створенням ВМС України, керівництвом Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗС України та ВМС України розроблялись погляди на їх застосування з урахуванням зазначених чинників. Однією з очевидних проблем була невизначеність відносно того, хто ж є противником. Під час існування СРСР імовірним противником вважалися США та загалом країни НАТО. Зрозуміло, що відповідно до принципів будівництва і підготовки військ до застосування їх спрямованість безпосередньо залежить від визначеності питань: відносно яких сил противника необхідно створювати власні війська, яку підготовку здійснювати та як застосовувати війська. Безумовно, що невизначеність щодо противника певним чином гальмувала процес розвитку військово-морського мистецтва. Однак, з появою відомого наказу Командувача ВМС України від 1996 року № 154, у якому було визначено призначення та завдання ВМС України, операційну зону ВМС, форми застосування та інші питання, робота фахівців щодо конкретизації часткових завдань сил (військ) і способів їх дій (тобто основних питань військово-морського мистецтва) стала більш активною і результативною. Якщо на рівні тактики ВМС змін було небагато, то відпрацювання завдань оперативного планування застосування ВМС, їх оперативної підготовки вимагало розвитку (удосконалення) форм оперативного застосування сил та інших основних категорій військово-морського мистецтва.

У середині 1990-х років було опрацьована та використовувалось поняття «операція ВМС», під якою подібно до визначення, що існувало в часи СРСР, розуміли усю сукупність узгоджених дій сил флоту з початком воєнних дій під керівництвом командувача ВМС для виконання визначених ВМС завдань. Операційна зона ВМС включала акваторії Чорного й Азовського морів, гирла великих річок, впадаючих до цих морів, та прилягаючу до них смугу узбережжя і повітряний простір над ними. Такий підхід будувався на відповідних поглядах і теорії, розвинутих фахівцями ще у радянський час.

У цей же час для виконання одного з важливих завдань застосування ВМС у мирний час, яке полягало у здійсненні заходів щодо недопущення раптовості нападу противника та контролю за обстановкою у межах визначеної операційної зони, фахівцями ВМС здійснювалось розроблення питань підтримання сприятливого оперативного режиму. За основу фахівцями було взято найкращі напрацювання часів СРСР. Також під час вирішення практичних питань щодо застосування кораблів і флотських підрозділів для виконання зовнішньополітичних та інших завдань за межами України постало питання використання такої форми застосування сил флоту, як «бойова служба». Цей термін певний час навіть використовувався у тимчасових військових статутах ЗС України.

По мірі формування нових геополітичних умов, змін у міжнародних відносинах, ратифікації нових безпекових угод і розвитку воєнно-політичних блоків перед ЗС України та їх складовою – ВМС почали з'являтися нові завдання, що обумовлювало подальший розвиток військово-морського мистецтва.

З появою завдання щодо участі у миротворчій діяльності виникла потреба у розвитку відповідного мистецтва застосування сил (військ) ВМС. Для розвитку власного (українського) військово-морсько-

го мистецтва широко використовувались розробки фахівців іноземних держав та міжнародних організацій, і, перш за все, – ООН. Вперше з'являються конкретні переліки завдань застосування ВМС у міжнародній миротворчій операції, визначення форм та способів застосування підрозділів ВМС у ній. Реальним втіленням і подальшим розвитком тактики застосування кораблів та підрозділів ВМС ЗС України у міжнародних миротворчих операціях стало застосування фрегата «Гетьман Сагайдачний» для охорони на переході морем з України до порту Салоніки (Греція) порому «Герої Шипки», що транспортував озброєння і військову техніку підрозділів Збройних Сил України, визначених до складу миротворчого контингенту в операції сил КФОР у Косово.

На подальший розвиток вітчизняного військово-морського мистецтва суттєвий вплив мало підписання угоди між причорноморськими державами про створення спільного Чорноморського військово-морського з'єднання – BLACKSEAFOR (БЛЕКСІФОР) у квітні 2000 року. Застосування кораблів ВМС України під час активацій цього з'єднання та відпрацювання ним заходів з виконання завдань у морі надало можливість розвивати мистецтво управління багатонаціональними силами у морі, їх застосування під час виконання таких завдань, як: захист (контроль) судноплавства; ведення пошуку та рятування на морі; боротьба з мінною загрозою; надання гуманітарної допомоги; захист навколишнього середовища та ін.

Новою віхою у розвитку вітчизняного військово-морського мистецтва стало долучення України до операції НАТО у Середземному морі «Активні зусилля» у 2006 році. Як відомо, цю операцію було розпочато у жовтні 2001 року як відповідь на терористичну атаку на США 11 вересня 2001 року і вона триває й зараз. Метою операції є боротьба з міжнародними терористичними угрупованнями на морі, ви-

ключення можливості забезпечення морським шляхом міжнародних терористичних організацій. Для цього силами, що залучені до операції, здійснюється спостереження за цивільним судноплавством у басейні Середземного моря, а у разі виявлення ознак діяльності в інтересах терористів – прийняття відповідних заходів. Основними завданнями, які виконували кораблі та підрозділи ВМС ЗС України під час застосування в операції були: збір та обмін інформацією щодо підозрілих цивільних суден; здійснення патрулювання в районі, супроводження та у разі необхідності виконання огляду підозрілих суден згідно з вимогами міжнародного права.

Застосування кораблів та підрозділів ВМС ЗС України у цій операції надало можливість українським фахівцям вивчати відповідний досвід ВМС країн НАТО та розробляти і впроваджувати положення щодо завдань, форм і способів дій сил флоту у антитерористичних діях у складі багатонаціональних сил [18, 20, 22]. До термінологічної системи вітчизняного військово-морського мистецтва ввійшов термін «анти-терористична операція багатонаціональних сил», було розроблено класифікацію таких операцій. Необхідність у здійсненні оперативного підпорядкування кораблів ВМС ЗС України військовому командуванню НАТО на час участі в операції обумовила необхідність подальшої розробки питань щодо тимчасового підпорядкування сил і управління ними за таких обставин. Окрім того, у відповідній настанові, затвердженій і введений у дію у ВМС ЗС України, з'являється визначення терміну «бойова служба», під якою розуміють сукупність заходів, що здійснюються кораблями та підрозділами ВМС у ході виконання визначених завдань за межами України. З активізацією морського піратства, зокрема, біля берегів Сомалі та перспективою залучення кораблів та підрозділів ВМС ЗС України до антитерористичних операцій НАТО («Океанський щит») та ЄС («Атланта») положення

військово-морського мистецтва, що стосувались участі у антитерористичних операціях, почали використовуватись і розвиватись уже з врахуванням особливостей боротьби з піратством [13,18,22].

У 2006-2008 роках, із введенням у дію основоположних документів з питань підготовки і застосування Збройних Сил України та організації роботи органів військового управління під час підготовки і ведення операцій (бойових дій), розвиток військово-морського мистецтва набув більш системного, конкретизованого та прагматичного характеру і здійснювався з урахуванням євроатлантичного напрямку безпекової інтеграції України.

Визначення у цих документах комплексу ситуацій застосування Збройних Сил, основних завдань ВМС мирного часу та особливого періоду, системи операцій Збройних Сил вимагало від військових фахівців відпрацювання у заходах оперативного планування застосування сил (військ) та заходах оперативної і бойової підготовки ВМС нових поглядів на підготовку і застосування сил (військ) ВМС у мирний час, у кризових ситуаціях невоєнного і воєнного характеру та під час стримування і відсічі агресії. Значно змінились формулювання завдань ВМС. Однак, стосовно декотрих з них було припущено відверті помилки. Наприклад, одним із завдань було передбачено «протимінне забезпечення узбережжя» [12]. Звісно, що таке формулювання є неправильним, адже протимінне забезпечення як вид бойового забезпечення ВМС здійснюється з метою нейтралізації загрози підриву власне кораблів, катерів та суден на морських мінах, а не «забезпечення узбережжя».

В цей час набуває нового змісту така форма застосування сил флоту, як «морська

Корабель управління «Славутич» відпрацьовує питання догляду підозрілого судна

операція». Поруч з «бойовими діями ВМС» «морська операція» розглядається як форма застосування угруповань ВМС спільно з військовими частинами інших видів Збройних Сил і є складовою операції міжвидового угруповання військ (сил). Однак, на відміну від визначень радянських теоретиків у визначенні морської операції було зазначено, що вона проводитиметься не командиром спеціально створеного угруповання різнорідних сил ВМС, а командувачем ВМС. Окрім того, зазначалось, що у морській операції передбачається виконання низки оперативних (оперативно-тактичних) завдань, а у визначенні радянського часу – лише одного оперативного (оперативно-тактичного) завдання. Такі розбіжності були викликані відмінностями у підходах до сутності морських операцій. Аналіз поглядів іноземних фахівців та керівних документів збройних сил провідних держав світу та військового блоку НАТО дозволив зробити висновок, що існують відмінності й у підходах вітчизняних та іноземних фахівців до визначення і класифікації морських операцій [19]. Під морською операцією у ЗС НАТО розуміють операцію, що проводиться для виконання бойових завдань під водою, на поверхні та над морем.

Одним з проблемних питань у розвитку військово-морського мистецтва у цей період

Перспективний корвет ВМС ЗС України

залишається питання розвитку поглядів на оперативне (бойове) забезпечення ВМС, зокрема тих видів, що є притаманними тільки для ВМС. Відсутність серед них такого виду забезпечення, як протичовнове, в умовах зростання кількості та можливостей підводних човнів ВМС причорноморських та провідних держав світу, може суттєво вплинути на рівень організації боротьби з ними, що є, безумовно, неприпустимим. Отже, постає ще одне завдання вітчизняного військово-морського мистецтва щодо удосконалення оперативного (бойового) забезпечення ВМС, зокрема розвитку протичовнового забезпечення і розгляду його як одного з основних видів забезпечення сил у ході воєнних дій.

Важливо зазначити, що з 2006 року на розвиток військово-морського мистецтва почав впливати чинник, пов'язаний зі здійсненням реальних кроків щодо створення нових зразків озброєння і військової техніки для ВМС ЗС України, зокрема закладка багатоцільового корабля підкласу «корвет». Будівництво серії таких кораблів з урахуванням їх покращених можливостей з виконання завдань за призначенням вимагало розвитку певних положень військово-морського мистецтва й, перш за все, тактики дій корабельних груп і угруповань перспективного складу.

З 2010 року триває новий етап розвитку сучасного українського військово-морського мистецтва. Відмінність етапу полягає у тому, що з утвердженням позаблокового статусу України у нових законодавчих актах відбувся перегляд можливих завдань та складу ЗС і, відповідно, пріоритетів їх розвитку і засад застосування. Окрім того, із завершенням строків виконання Державної програми розвитку ЗС України

2006–2011 рр. та початком розроблення нових документів стратегічного планування розвитку ЗС України виникла необхідність уточнення завдань ВМС ЗС України та положень щодо застосування сил (військ) для їх виконання.

Слід також зазначити, що і у ході новітнього етапу розвитку військово-морського мистецтва виникли конкретні і прагматичні завдання застосування сил (військ) ВМС ЗС України, що обумовили відповідні нові пріоритети розвитку мистецтва. Так, у березні 2011 року з метою евакуації громадян та майна України з території Лівії, де відбувався внутрішній збройний конфлікт, було підготовлено і здійснено похід великого десантного корабля «Костянтин Ольшанський» з підрозділом морської піхоти на борту. Під час виконання даного державного завдання розвивались відповідні положення тактики дій сил флоту. Було підтверджено ефективність та доцільність такої форми застосування сил, як «бойова служба», та поглиблено положення тактики щодо виконання завдань евакуації цивільного населення і майна з території інших держав в умовах збройного конфлікту, зокрема порядок здійснення бойового забезпечення, управління силами та ін.

Потреби розвитку вітчизняного військово-морського мистецтва у період 1992–2012 років вимагали активного наукового пошуку та власне розвитку військово-морської науки.

Для того, щоб більш повно і якісно розглянути проблеми розвитку військово-морської науки, слід зупинитись хоча б у декількох словах на діалектичному зв'язку розвитку науки і мистецтва. Як відомо, процес становлення і розвитку будь-якої науки відбувається на основі розвитку мистецтва відповідної предметної галузі та містить низку періодів, зокрема: 1) доннауковий період, протягом якого відбувається узагальнення кращих здобутків у певній предметній діяльності та досягнення рівня мистецтва, тобто найвищої якості такої діяльності; 2) період початкового (емпіричного) розвитку науки, що характеризується первинним рівнем збору, узагальнення та оброблення інформації про відповідний предмет дослідження з використанням найпростіших пізнавальних прийомів і здійсненням опису цього предмету та передбаченням його розвитку, але без надання достатніх пояснень (обґрунтувань) виявленим фактам, властивостям, явищам, наука починає надавати рекомендації для удосконалення мистецтва; 3) період досягнення наукою належного теоретичного та методологічного рівня, у ході якого завершується опис предмету дослідження, встановлюються закони і закономірності та перспективи його розвитку, формується сукупність методів дослідження даної науки та порядок їх використання у ході подальших досліджень, наука надає комплексні та обґрунтовані рекомендації для удосконалення мистецтва даної предметної галузі. Зазначені вище положення повністю стосуються взаємозв'язку між процесами розвитку військово-морського мистецтва і військово-морської науки.

Розглянемо основні віхи та проблеми розвитку військово-морської науки у досліджуваній період (1992–2012 рр.).

Перш за все, слід зазначити, що у цей період продовжується планомірний розвиток військово-морської науки у провідних морських державах [5, 11, 23–28]. Надзвичайно активно розпочинається формування військово-морської науки як складової військової науки у Російській Федерації, яке продовжилось впровадженням нових підходів до визначення предмету даної науки і фактично офіційним її визнанням з опублікуванням Воєнним видавництвом Міністерства оборони РФ монографії «Основы военно-морской науки» у 2008 році [11]. Ще 2003 року президент російської Академії військових наук доктор військових наук генерал армії Гарєєв М.А. у своїй праці «Роль и место военно-морской науки в общей системе военных наук», обґрунтовуючи потребу подальшого розвитку військово-морської науки, зазначив: «Военно-морская наука в составе единой военной науки должна познавать военно-морскую специфику военного дела» [5].

В Україні з 1992 року на потребу військово-морській практиці зусиллями багатьох десятків і сотень фахівців, науковців та їх колективів проводились дослідження найбільш гострих проблем розвитку, підготовки і застосування ВМС України, проблем оборони України з морських напрямків. В аналізований період розвивається система воєнно-наукових досліджень, призначена для обслуговування інтересів ВМС ЗС України. До основних її складових відносились: Севастопольський військово-морський інститут (зараз – Академія ВМС ім. П. С. Нахімова), науковий центр ВМС (зараз – підрозділ Академії ВМС, в окремі періоди функціонував окремо), наукові та навчально-наукові підрозділи науково-дослідних установ і вищих військових навчальних закладів, зокрема, науково-дослідне управління ВМС Центрального науково-дослідного інституту ЗС України (на даний час – не існує), науково-дослідний відділ (зараз – управління) озброєння і військової техніки ВМС Центрального науково-дослідного

інституту озброєння і військової техніки ЗС України, кафедра Військово-Морських Сил Академії Збройних Сил України (зараз – Національний університет оборони України) та ін.

У перші роки особливо гостро відчувалась відсутність цілісності системи воєнно-наукових досліджень ВМС та практично повна відсутність наукових шкіл з багатьох напрямків військово-морської науки. Поступово, завдяки керівній ролі командування, досвіду провідних вчених та активній діяльності молодих науковців, відбувалось становлення української військово-морської науки, яка розвивала кращі надбання радянської теорії Військово-Морського Флоту (складової воєнної науки) та намагалась привнести цілком нові здобутки, що створювались на потребу і вимогу розвитку військово-морського мистецтва, про що йшла мова вище.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, з'являється низка цінних публікацій, виконаних практично у формі індивідуальних аналітичних досліджень, в яких висвітлюються актуальні питання розвитку і застосування ВМС.

Так, надзвичайно важливою та корисною публікацією стала стаття колишнього командувача ВМС України віце-адмірала Безкоровайного В. Г. [1], у якій комплексно, з використанням наукових підходів, було розглянуто місце та роль військового флоту для України, загрози національній безпеці, які обумовлюють застосування ВМС, потреби і можливі напрямки розвитку флоту. По суті це була наукова праця, яка висвітлювала основні проблеми розвитку вітчизняного флоту та шляхи їх вирішення. І зараз більшість положень цієї праці є актуальними!

З питань застосування ВМС у майбутньому, зокрема, у мирний час та кризових ситуаціях, цінною публікацією стала стаття контр-адмірала Чалого І. М. [17], в якій автор з урахуванням кращих напрацювань закордонних та вітчизняних фахівців виклав

підходи до визначення завдань ВМС у збройному конфлікті, форм і способів застосування сил флоту. Згодом основні складові цієї публікації увійшли до методичних рекомендацій з питань застосування ВМС ЗС України у мирний час та збройному конфлікті, що були видані у Командуванні ВМС ЗС України.

Наведені вище публікації, а також відомі праці контр-адміралів Близнюкова С. П., Макарова В. В., Носенка В. І., капітанів 1 рангу Волотівського П. Б., Корендовича В. С., Безуглого М. М. та багатьох інших флотських фахівців і науковців [2 4, 7, 10, 14–15] зробили суттєвий внесок у поглиблення пошуків раціональних шляхів розвитку ВМС та доцільних форм і способів їх застосування.

Як один з багатьох позитивних прикладів випереджувальних наукових розробок в інтересах вирішення актуальних питань у практиці розвитку, підготовки і застосування ВМС України можна навести приклад розроблення концепцій розвитку і застосування ВМС.

Однією з перших таких розробок стала Військово-морська концепція України, запропонована у 1993 році Центром оперативно-стратегічних досліджень ЗС України (м. Київ). У 1996 році штабом ВМС України було розроблено Концепцію будівництва Військово-Морських Сил України, яка враховувала передачу кораблів, іншої техніки та озброєння від Чорноморського флоту. У подальшому, у 1997 році, погляди на перспективи розвитку ВМС ЗС України було викладено у звіті про виконання науково-дослідної роботи, шифр «Достатність», виконаної науково-дослідним центром Генерального штабу ЗС України.

Найбільш докладно питання щодо призначення, завдань, складу, структури та напрямів будівництва ВМС України були запропоновані у Військово-морській концепції України, яка була підготовлена і надана у формі звіту про виконання науково-дослідної роботи колективом кафедри Вій-

ськово-Морських Сил Академії ЗС України у 1998 році. Як зазначалось у праці, під концепцією ВМС розуміється система поглядів і принципів щодо ролі і місця Військово-Морських Сил у реалізації воєнно-політичних цілей держави, основних напрямків та етапів будівництва ВМС, застосування сил флоту у воєнний та мирний час, кризових ситуаціях. Важливою цінністю даної праці було те, що у ній також було викладено елементи методології визначення доцільного складу ВМС і питання їх збалансування.

Проте, у подальшому у ході розвитку ВМС, який відбувався відповідно до програмних документів розвитку ЗС України, що передбачали п'ятирічний період їх реалізації, фахівцями було виявлено потребу у розробці концептуальних документів щодо розвитку ВМС на більш тривалий (довгостроковий) період. Це було викликано необхідністю планування основних заходів розвитку з урахуванням середньостатистичних термінів створення (будівництва) і експлуатації кораблів, як найбільш складних технічних систем флоту, життєвий цикл яких складає 25-40 років. Окрім того, було доведено, що з метою забезпечення поступовості, системності та послідовності розвитку ВМС концептуальний документ довгострокового розвитку флоту повинен розроблятися не на 12-річний період, а щонайменше на 20-25 років, як це здійснюється у провідних морських державах світу. І основою цього документу повинні бути погляди на застосування ВМС у мирний час, у кризових ситуаціях та у воєнний час.

Починаючи з 2005 року, погляди на необхідність розроблення документів довгострокового планування розвитку ВМС та відповідні розробки постійно пропонуються представниками кафедри ВМС Національної академії оборони України на усіх тогочасних науково-практичних конференціях, семінарах, наукових нарадах. Врешті, у 2010 році з ініціативи кафедри було замовлено та виконано науково-дослідну роботу, шифр «Посейдон», в якій на підставі аналізу іно-

земного досвіду було обґрунтовано доцільність розроблення концепції застосування ВМС ЗС України на довгостроковий період, визначено її функції, обґрунтовано структуру концепції і терміни, на які вона повинна розроблятися, вимоги до змісту концепції. Також у роботі було подано методологічні основи концепції як сукупність методів, що необхідно застосовувати, та порядок їх використання, а також – пропозиції замовнику роботи – Командуванню ВМС ЗС України – щодо порядку розробки концепції та уточнення (корегування) положень керівних документів зі стратегічного планування у Міністерстві оборони України в частині, що стосується розроблення і використання запропонованої концепції.

Поява цієї розробки дала можливість Командуванню ВМС ЗС України у передбачений нормативно-правовими актами спосіб (з урахуванням їх уточнення) планово і системно розробляти та переглядати у визначених випадках концептуальний документ з питань застосування і розвитку ВМС ЗС України на довгостроковий період. Передбачалось, що цей довгостроковий документ служив би основою для планування розвитку ВМС на середньостроковий та короткостроковий періоди, а головне – унеможлилював би прийняття будь-яких необґрунтованих, волонтаристських рішень з боку посадових осіб органів військового управління та органів центральної виконавчої влади з питань розвитку флоту, які б були не на користь справі оборони держави з морського напрямку і захисту національних інтересів на морі у мирний час.

Надзвичайно позитивно вплинула на розвиток українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки поява відомого Указу Президента України від 20 травня 2008 року № 463/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави» [16]. На підставі аналізу стану морської галузі, у тому числі

ВМС ЗС України та Морської охорони Державної прикордонної служби України, у цьому рішенні Ради національної безпеки і оборони України вимагалось системно переглянути підходи до розвитку морської могутності України та було визначено низку конкретних напрямів діяльності і заходів з їх реалізації. Одним з найбільш важливих заходів було визначено необхідність розроблення Морської доктрини України, яка врешті й була підготовлена, затверджена і введена у дію Постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 [9].

Цей документ став справді епохальним для визначення стратегії та основних напрямів подальшого розвитку України як морської держави. Положення, викладені у Морській доктрині України на період до 2035 року в частині, що стосується ВМС ЗС України, разом з основоположними документами з питань підготовки і застосування ЗС України, розробленими у Міністерстві оборони України у 2006–2008 рр., лягли в основу подальших наукових досліджень з питань розвитку, підготовки і застосування українського військового флоту.

Однак, як свідчить аналіз наукових праць та інших джерел, у період з 1992 р. по 2006 р. практично поза увагою залишились дослідження фундаментальних, системоутворюючих елементів теорії військово-морської справи, а саме – основ військово-морської науки.

Практично ні в одній праці не було комплексно досліджено та запропоновано визначення військово-морської науки, формулювання її об'єкту та предмету, структури, притаманних їй законів, закономірностей та принципів, ключових понять та термінологічної системи даної науки, системне визначення пріоритетних проблем наукових досліджень в інтересах розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України та їх застосування для захисту національних інтересів України на морі.

Відсутність розробок з питань основ військово-морської науки, безумовно, сут-

тєво обмежувала можливості науковців та флотських аналітиків з пізнання нових явищ у збройній боротьбі на морі з використанням сучасних методів. Відсутність базових наукових основ військово-морського мистецтва не дозволяла всебічно узагальнювати досвід застосування флотів у воєнних конфліктах та у мирний час і системно розвивати теорію ВМС та її методологію.

З переведенням у 2005 році підготовки військових фахівців оперативно-тактичного рівня – офіцерів ВМС за двома основними флотськими спеціальностями із Севастопольського військово-морського інституту ім. П. С. Нахімова до Національної академії оборони України виникли умови для подальшого розвитку флотської науки в Україні.

Використовуючи потенціал потужного наукового колективу Національної академії оборони України, напрацювання вітчизняних науковців зі світовим іменем та здобутки воєнної науки часів СРСР, на кафедрі Військово-Морських Сил академії для забезпечення підготовки вказаної категорії слухачів почалось опрацювання курсу «Основи військово-морської науки». З 2008 року цей курс у якості навчальної дисципліни вперше в Україні почав викладатись для флотських фахівців оперативно-тактичного рівня.

У зазначеному курсі викладено визначення військово-морської науки, визначено її об'єкт та предмет, структуру та основні складові. Зокрема, військово-морська наука розглядається як інтегрована і невід'ємна складова воєнної науки, система знань про закони, закономірності та принципи збройної боротьби на морі, розвиток військово-морської сили держави, її підготовку та застосування у мирний час, кризових ситуаціях та воєнних конфліктах. Також у вказаному курсі докладно наведено сутність і структуру часткових теорій військово-морської науки, зокрема таких основних теорій, як теорія застосування ВМС (теорія військово-морського мистецтва), теорія розвитку ВМС та теорія підготовки ВМС. Під час

роботи над курсом виникла потреба у розробці (уточненні, удосконаленні) основних положень цих теорій. В результаті проведеної роботи було опрацьовано ключові поняття військово-морської науки, основи термінологічної системи даної науки, запропоновано системне визначення пріоритетних проблем наукових досліджень в інтересах розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України та їх застосування для захисту національних інтересів України на морі. Зокрема, серед термінів військово-морської науки відроджується та уточнюється термін «військово-морська стратегія». Як складова частина воєнної та морської стратегії держави військово-морська стратегія є сукупністю положень щодо мети, завдань та способів розвитку, підготовки і застосування військово-морської сили держави у мирний час, кризових ситуаціях та воєнних конфліктах. Значна увага була приділена розробці нових питань застосування сил флоту, зокрема, питанням застосування сил (військ) ВМС в міжнародних миротворчих, анти-терористичних, антипіратських операціях, під час виконання завдань із захисту економічної діяльності на морі та евакуації громадян і майна України з територій держав, в яких відбуваються збройні конфлікти та ін.

Таким чином, розроблення основ військово-морської науки в Україні відбувалось відповідно до потреб розвитку військово-морського мистецтва, паралельно із здійсненням подібних напрацювань закордоном [5, 11, 23–28]. Напрацювання українських теоретиків військово-морської науки, які, безумовно, містили власні підходи до формулювання основних понять, категорій, інших положень цієї науки, можна розглядати як вітчизняний внесок у світовий розвиток військово-морської науки.

Підсумовуючи результати аналізу розвитку українського військово-морського мистецтва та військово-морської науки у 1992–2012 рр. можна зробити такі основні висновки:

- розвиток українського військово-морського мистецтва відбувався, перш за все, з урахуванням тих реальних і потенційних загроз національним інтересам, які виникли на початку утворення новітньої незалежної України, та наявних сил і засобів ВМС України, за складних соціально-політичних та економічних умов, за відсутності повноцінного ресурсного забезпечення і, перш за все, повноцінного професійного кадрового ресурсу;

- однією з основних тенденцій розвитку вітчизняного військово-морського мистецтва була тенденція щодо переходу від понять та основних положень радянського воєнного мистецтва, побудованого на принципах масованого застосування флотських об'єктів та угруповань в ядерному воєнному конфлікті чи масштабній війні з використанням лише звичайної зброї, – до мистецтва застосування сил (військ) ВМС у міжнародних миротворчих, антитерористичних, антипіратських операціях та під час виконання інших завдань у мирний час, у кризових ситуаціях невоєнного і воєнного характеру, під час стримування воєнного конфлікту та відсічі збройній агресії, що впливало й на розвиток способів і форм застосування сил (військ);

- головна тенденція у розвитку вітчизняної військово-морської науки – перехід від обмеженої потребами «холодної» війни теорії військово-морського флоту до сучасної, світового рівня військово-морської науки, головним об'єктом дослідження якої є захист і просування національних інтересів на морі у мирний час, кризових ситуаціях та воєнних конфліктах із застосуванням військово-морської сили держави;

- основним досягненням у розвитку вітчизняної військово-морської науки є відродження у сучасній Україні власне самої цієї науки, формування її основ та спрямування основних зусиль на вирішення найбільш важливого, пріоритетного завдання – обґрунтування методологічних основ концепції застосування ВМС на довгостроковий

період як вихідної бази для визначення перспективного обриса і подальшого ефективного розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України та їх застосування для захисту національних інтересів України на морі.

Перспективами подальших досліджень з питань розвитку українського військово-морського мистецтва та військово-морської

науки у визначений період (1992–2012 рр.) є проведення більш повного і докладного аналізу розвитку складових військово-морського мистецтва (військово-морської стратегії, оперативного мистецтва та тактики ВМС) та розвитку часткових теорій військово-морської науки, зокрема, основних з них – теорій застосування, розвитку та підготовки ВМС.

ДЖЕРЕЛА

1. Безкоровайний В.Г. ВМС України та проблеми національної безпеки України // Дзеркало тижня. – 8-14 вересня 2001. – №35 (359). – С. 4.
2. Безуглий М.М. Мережоцентристський підхід щодо створення сучасних Збройних Сил як єдиної бойової системи з ефектом синергізму / Збірник наукових праць Академії ВМС ім. П. С. Нахімова, 2011. – С. 37-47.
3. Бекещенко К. Флот прибережної зони або дещо про застосування ВМС ЗС України в можливих воєнних конфліктах // Народна армія. – 2005. – 5 лютого. – С. 2-3.
4. Близнюков С.П. Військово-Морські Сили в нових умовах: роль, вимоги та шлях у майбутнє // Наука і оборона. – 2009. – № 3. – С. 30-31.
5. Гареев М. Роль и место военно-морской науки в общей системе военных наук // Морской сборник. – 2003. – №8. – С.39-45.
6. Історія війн і воєнного мистецтва (стратегія і оперативне мистецтво) / Рибак М. І., Факадей Р.М., Колесник В.А. та ін. / Під ред. В.Б. Толубка. – К.: НАОУ, 2003. – 328 с.
7. Киристюк О.М., Волотівський П.Б. Про вплив завдань Військово-Морських Сил України на їхній обрис // Наука і оборона, 2006. – № 4.
8. Мамчак М.А. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. – Снятин: ПрутПринт, 2007. – 404 с.
9. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. №1307.
10. Невольніченко А.І. Методологічні основи наукових досліджень в галузях воєнної науки / Збірник наукових праць ННДЦ ОТіВБ, 2000.
11. Основы военно-морской науки: Военно-теоретический труд. – М.: Воениздат, 2008. – 768 с.
12. Основы стратегії національної безпеки та оборони держави: підручник / Під заг. ред. В. Г. Радецького. – К.: Національний університет оборони України, 2009. – 596 с.
13. Пинкевич М. ВМС Украины и борьба с пиратством. Інтернет-ресурс: <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/2009-09-10-11-54-49>.
14. Риженко А.О. Погляди на оборонне планування у ВМС ЗС України // Морська держава. – 2006. – № 2.
15. Тараненко С.В. Розвиток воєнного мистецтва Військово-Морських Сил України з 1992 по 2007 рр. // Воєнна історія. – 2007. – №4-6 (34-36).
16. Указ Президента України від 20 травня 2008 року № 463/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави».
17. Чалий І.М. Застосування морського угруповання сил при врегулюванні збройного конфлікту (за досвідом локальних війн кінця ХХ сторіччя) // Морська держава. – 2004. – № 4. – С. 20-25.
18. Яким'як С.В. Можливі форми і способи застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях / Руснак. І.С., Кохно В.Д. Міжнародна миро-

творча діяльність у системі забезпечення національної безпеки України: Монографія. – Київ: Національна академія оборони України, 2007. – С. 153-155.

19. Яким'як С.В. Погляди на теорію оперативного мистецтва та принципи застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України / Матеріали науково-практичної конф. «Розвиток теорії підготовки та застосування військ (сил) в сучасних умовах», (Київ, 19 груд. 2007 р.) / Генеральний штаб Збройних Сил України, 2008. – С. 62-77.

20. Яким'як С.В. Тенденції розвитку міжнародного тероризму та можливі шляхи підвищення ефективності протидії тероризму на морі/ Матеріали міжгалузевої науково-практичної конференції «Застосування військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі: завдання, можливості, способи дій», 25 травня 2006 року, Національна академія оборони України. – Київ, 2006. – С. 54-58.

21. Яким'як С.В. Українське військово-морське мистецтво: зародження та основні етапи розвитку // Воєнна історія. – 2007. – № 4-6. – С. 26-31.

22. Яким'як С.В. Уроки з досвіду співробітництва Військово-Морських Сил Збройних Сил України та ВМС країн-членів НАТО // Воєнна історія. – 2008. – № 1-2. – С. 18-21)

23. Allied Joint Maritime operations (AJP-3.1). – NATO, Supreme Headquarters Allied Powers Europe, Belgium, 2005.

24. Australian maritime doctrine. – Canberra: Department of Defence, Navy Headquarters, Sea Power Centre, 2000. – 176 с.

25. Cooperative Strategy for 21st Century Seapower. – Washington, D.C.: Department of U.S. Navy, 2007.

26. Freedom To Use The Seas: India's Maritime Military Strategy. – New Delhi: Directorate of Strategy, Concepts and Transformation, Integrated Headquarters Ministry of Defence (Navy), 2007.

27. Future Maritime Operational Concept. – London: Naval Staff of RN, 2006

28. U.S. Naval Strategy in the 1990s. Selected Documents. Naval War College Newport Papers, № 27 / Editor John B. Hattendorf. – Newport: Naval War College, 2006.

ВИТОКИ МОРСЬКОЇ СЛАВИ УКРАЇНИ

Микола ПАШКОВЕЦЬ,

старший викладач Інституту післядипломної освіти Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Пашковець М. *Витоки морської слави України.*

У статті висвітлено історичні витоки морської слави українського національного флоту сивої давнини, княжої та козацької доби.

Ключові слова: *військовий морський флот, морська слава, княжий флот, флот Запорізької Січі.*

Пашковец Н. *Истоки морской славы Украины.*

В статье освещаются исторические истоки морской славы украинского национального флота древности, княжей и козацкой Украины.

Ключевые слова: *военный морской флот, морская слава, княжий флот, флот Запорожской Сечи.*

Pashkovets M. *The origins of naval glory of Ukraine.*

The article highlights the historical origins of maritime glory of the Ukrainian national fleet of antiquity, the prince and the Cossack era.

Key words: *military navy, naval glory, princely navy fleet Zaporizhia Sich.*

Створенням Військово-Морських Сил України відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України» розпочалося відродження військово-морської слави України.

Ця слава бере свої витоки в незапам'ятних, стародавніх діяннях наших предків, які з давнини формували наші військово-морські традиції, і які є незаслужено забуті і замовчувані через політичні устремління наших сусідів, які впродовж століть нама-

галися зовсім витравити з пам'яті нащадків героїчні звершення наших величних предків.

На щоглах козацьких чайок в Середземному, Мармуровому, Балтійському, Каспійському морях переливались барвами гетьманські корогви. Легендарне українське козацтво здобувало неприступні турецькі фортеці Варну, Трапезунд, Кафу. Відважні лицарі перемали на берегах Босфору, брали Азов. Переповнена героїзму спроба відродити український флот в часи Української революції 1917–1920 років.

Існують твердження, що морські традиції наші предки успадкували від кельтів–венетів–варягів–вікінгів. Процес формування древньоруської цивілізації, в яку були внесені надбання багатьох народів, що з давнини проживали на землях русів, відбувався дуже інтенсивно. Безумовно, якусь складову до цієї цивілізації внесли і кельти, в тому числі і їх остання слов'янізована хвиля – варяги [3,4].

Племена слов'ян Північного Причорномор'я та Придніпров'я (тобто наші предки) мали ще з давніх часів достатній військовий досвід навіть в здійсненні великих морських походів [5].

Втрата у XIV столітті Руськими князівствами власної державності обумовила відсутність збройних сил, але і в таких несприятливих умовах з'явилося козацтво, як результат самоорганізаційних захисних зусиль українського народу. Тому належна відповідь нащадків скіфів–сарматів–русів на турецько-татарську експансію не забарилася. З цього приводу відомий англійський історик Фред Томас Джейн зазначає, що: «За століття до того, як Альфред побудував перші британські кораблі, руські судна билися в жорстоких морських битвах; і тисячу літ тому кращими моряками того часу були вони, руські».

Відновлення древніх традицій морських походів українських пращурів, які вони здійснювали ще з доісторичних часів з благословення наших стародавніх Богів–Сварожичів через багато століть започаткував

Черкаський староста Богдан Глинський. Поновивши в Черкасах фортецю, він зібрав охочих до мореплавства козаків і створив першу козацьку флотилію із десятка гребно-вітрильних суден, які дістали в народі назву «чайки». Перші верфі по будівництву цих бойових суден молодого козацького флоту були розміщені на ріках Пслі і Ворсклі. Вже на початку серпня 1492 року кримський хан Менглі I Герай відчув силу створеної козацької ескадри і вперше не погрожував польському королю Казимиру IV Ягеллончику а жалівся йому на «київських людей і черкас», бо 1492 року «черкаські київські» ходили під Очаків і біля острова Тягині на нижньому Дніпрі в абордажному бою захопили корабель, що належав самому хану Менглі-Гераю, який з перервами правив Кримом із 1466-го по 1515 рік. Як писав професор Михайло Грушевський, це була перша в історії офіційна згадка про дії козаків на морі й офіційна згадка про запорожців узагалі [6].

Вже в наступному 1493 році, під проводом князя Богдана Глинського, козаки штурмом взяли і зруйнували щойно поновлену турками фортецю Очаків. В цей час комендант найпівнічнішої татарсько-турецької фортеці Іслам-Керману на Дніпрі повідомляв ханові Менглі I Гераю, що всі татари повтікали в Крим за Перекоп, і просив допомоги.

Чого не хотів розуміти і робити польсько-литовський уряд, зробив турецький. В Стамбулі досить швидко оцінили і значення молодого козацького флоту і можливі загрози від нього як Криму так і їхньому мореплавству в Чорному морі. Щоб запобігти таким можливим загрозам, турки з татарами досить швидко укріпили фортецю посеред Дніпра на острові Тавань, в якій розмістили артилерійську батарею з гарнізоном. Козацькому князю Богдану Глинському стало ясно, що йому і його ескадрі замкнули Дніпро на замок і позбавляють ініціативи в оперативних діях. То ж відповідь була негайною, в 1502 в 1504 роках

силами козацької ескадри він двічі брав штурмом турецьку фортецю на острові Тавань і вибивав звідти турецький гарнізон. Та утримувати тривалий час в своїх руках турецькі фортеці козаки змоги ще не мали. Так зароджувався козацький флот, звичай якого переймали стародавні морські традиції наших пращурів. Згодом інтенсивний розвиток козацький флот отримав на Запорозькій Січі [7].

Оскільки Запорозька Січ фактично мала статус державного автономного утворення у складі Речі Посполитої, що офіційно визнавалося державними документами останньої, тому Січ приймала іноземних послів, укладала міжнародні договори, мала власний уряд, армію, а з 1492 року ще й флот, то користувалася певними правами і привілеями. Таким чином, козацький запорізький флот можна кваліфікувати як флот автономної Української держави у складі Речі Посполитої.

Флот Січі не мав великого розмаїття плавзасобів, як це було у європейських морських країнах і в Османській Порти. Тип бойового судна запорожцям підказали умови, в яких вони вели морські та річкові бойові дії. І, з огляду на бойові функції, виконувані екіпажами запорізьких чайок, навряд чи вони відрізнялися від аналогічних функцій сучасних морських піхотинців. Це не голослівне твердження, а результат аналізу бойових дій запорозької морської піхоти і козацького флоту, які протягом 150 років бойових дій проти Османської Порти домоглися того, що Чорне море стали називати Козацьким морем, а в морські походи ходило до 300 чайок з екіпажами до 20000 чоловік. Запорожці однаково добре билися в пішому строю на суходолі і на воді, мали підводних бойових плавців, виконували десантні операції.

Зазначимо, що «Військово-морський словник», виданий 1990 року дає означення терміну «Москитний флот», як збірне найменування великої кількості малих бойових суден – носіїв торпед, зброї. На початку XX ст.

в теорії військово-морського мистецтва ряду країн вважалося, що москитний флот у прибережному районі здатен протистояти броненосному флоту, позбавити його панування на морі.

Як справедливо підмітив Володимир Кравцевич-Рожнецький: «Під це сучасне визначення цілком підпадає військово-морський флот Запорізької Січі. Він не мав великих суден, але мав різнотипні малі судна: «морські чайки», «річкові чайки», «дубки», «одноденки», транспортні чайки, на яких перевозили навіть досить значні вантажі. Так на прохання Катерини II свого часу запорожці перевезли в Україну всю Ногайську орду. Морські чайки мали малу артилерію, яку використовували при штурмі фортець, наприклад – Ізмаїла, Березані й Тамані [1].

Три століття москитний флот Запорізької Січі служив своєму народові, хоробрістю і військовим професіоналізмом стверджуючи, що перемога 1492 року не була випадковою, а провістила на Чорному морі й у Малій Азії про народження нового морського фаворита.

Отже у першу сотню років, із 1492-го по 1592 рік, запорожці відпрацьовували морську тактику ведення бою і досягли у цьому певного успіху.

За часів правління короля Сигізмунта I Старого, коли південно-східні кордони Польщі стали місцем постійних нападів степовиків, якийсь час гетьманував Предслав Лянцкоронський, що вів свій родовід від лицарів з «Бжезя» (з Малопольщі).

Предслав підтримував тісні дружні відносини з князем Костянтином Івановичем Острозьким і вони, розуміючи, що проблеми захисту кордонів Речі Посполитої на той час стають все більш актуальними, розпочали розробляти новітню стратегію і тактику захисту східних та південних кресів держави від татарських набігів. Одним з їхніх наробків в цьому напрямку було застосування практики відслідковування пересування татарських орд за допомогою мобіль-

них козацьких розвідувальних загонів причому безпосередньо на територіях, які належали татарам, і нанесення їм превентивних ударів. Згодом цю тактику удосконалили і успішно застосовували воєвода белзький Микола Синявський разом з Бернардом Претвичем [8].

Формально Предслав Лянцкоронський був не гетьманом, а лише військовим ватажком, за яким козаки були згодні йти у вогонь та воду. І з цієї точки зору його, можна вважати саме тим, хто започаткував традиції українського гетьманства в самій їхній основі. Він залишив своє Хмельницьке староство і разом із Остафієм Дашковичем організовував Запорозьке козацтво, з яким ходив походами у 1516 році під Белград та у 1528 році на Очаків.

Та все ж до середини XVI століття напади козаків на татар були порівняно рідкими, але їх масштаби всіляко роздувалися ханом Мехмед I Гераєм і султаном Сулейманом I. Згодом татари нерідко стали заявляти, що їх походи провокують козаки. Для сучасників принципова демагогічність цих заяв була очевидною, бо саме загроза спустошливих набігів як татар, так і турків, де головним набутком вважався людський ясир, спонукали до козацьких дій у відповідь. Тому в історії збереглися згадки про походи козаків у відповідь на Білгород-Дністровський у 1516 і 1574 роках, на Очаків у 1523, 1527, 1528, 1538, 1541, 1545, 1547, 1548, 1551, 1556 роках, а в 1560 році запорожці спалили навіть Кафу.

В цей же час прославився козацький ватаг Венжик Хмельницький (прадід гетьмана Богдана Хмельницького), який під час кримсько-польської війни 1534 року, зібравши полки козацтва та загони охочеконних, розгромив Кримську орду неподалік Заславля. Характерно, що під час цієї битви вперше застосував прийом спорудження табору з возів, який згодом – як вид польового укріплення – став дуже популярним серед козацтва.

Таким чином боротьба з татарами в цей період велася з перемінними успіхами і була

переважно сферою діяльності ентузіастів – русько-литовських приграничних воєвод і старост. Одним з таких був Бернард Претвич, товариш і соратник знаменитого Дмитра Байди-Вишневецького, який, на жаль, з плином часу на сьогодні є незаслужено забутий. Він ніколи не виношував якихось амбітних планів, але старанно і відповідально виконував обов'язки, які на нього були покладені.

Однак бойову славу Претвича можна порівняти хіба що зі славою Івана Сірка: хроніки свідчать, що він провів біля 70 битв з татарами і ні в одній з них не зазнав поразки. Але найбільш вдячними ми повинні бути йому за те, що він після себе залишив записки, які він писав як доповнення до Апології (промови на захист), яку він виголосив 14 грудня 1550 року на засіданні сейму, скликаного королем Сигізмундом II Августом в зв'язку зі скаргами турецького двору на приграничних старост. Ці записки, в яких подані живі картини життя степового порубіжжя, наповнені небезпеками та вражаючими пригодами, можна по праву вважати першим зразком української військової мемуаристики.

Військова діяльність Претвича почалася при дворі польської королеви Бони Сфори ще у 20-ті роки XVI століття, але згодом, у 1537 році він в чині ротмістра почав службу на Поділлі командиром легкої кінноти. Тоді його безпосереднім начальником був воєвода белзький Миколай Синявський (згодом Великий коронний гетьман Польщі), який використовував проти найзників практику ведення наступальної партизанської війни. Переконавшись в неефективності скликання посполитого рушення, воєвода організував сторожові пости на південних кордонах Корони Польської і налагодив систему повідомлення гарнізонів порубіжних фортець про наїзди степовиків. Тоді татари змінили тактику і почали проникати мілкими підрозділами (від 10 до 300 чоловік), оминаючи сторожі і укріплені фортеці.

Протидію цим підрозділам і організацію каральних походів у відповідь здійснював Бернард Претвич, керуючись принципом «шукати цих розбійників у їх власних норах». Часом його підрозділи, яким була притаманна висока мобільність і раптовість у діях, доходили до узбережжя Чорного моря, де стояли турецькі фортеці, а то навіть у самий Крим. Здійснивши напад, козаки зникали так само швидко, як і з'являлись. Фактично це були перші в Європі підрозділи дальньої дії, які зараз називають рейнджерами. Одного разу, допомагаючи князю Пронському, тодішньому брацлавському старості, Претвич захопив групу татар, які вели полон, взятий під Баром та Хмільником, до табору розташування основних сил на Березанській височині неподалік Очакова. Перевдягнувшись у татарську одягу, люди Претвича атакували ворожий табір, взяли полонених і майже півтори тисячі коней.

Претвич очолював Барське староство протягом 12 років. Саме в цей час в середовищі литовсько-руського і польського людю набув популярності тост: «*Za pana Pretwica wolna od tatar granica*». До кінця 1540 року татарським загонам, якщо і вдавалося проникати до Бару, то їхніми досягненнями були пограбування пасік або захоплення в полон мілких груп рибалок чи мисливців, яких, як правило, люди Претвича тут же відбивали. Бернард Претвич, згадуючи безперервні напади татар на степових промисловців, писав, що «не минає року без того, щоб татари не захопили в неволю рибалок». В іншому місці він говорить про те, як татари пройшли придніпровськими землями, «захоплюючи людей на уходах, знищуючи пасіки». В цілому мемуари Претвича і аналіз його діянь дозволяють зробити висновок, що він був одним з тих, хто заклав основи військової тактики та організаційної структури козацтва.

Наступні звитяжні діяння козацтва пов'язані з першим гетьманом Війська Запорозького князем Байдю Вишневецьким. Уродженець Волині, Дмитро Вишневецький

мав неабиякий військовий талант, виняткову особисту сміливість, проявляв нестримну кипучу енергію на царині боротьби з ординськими нападниками. Як пише Олена Апанович: «Дмитру Вишневецькому належить заслуга започаткування стратегії активного наступального захисту української землі від загарбників – татарських орд і турецької військової сили. Крім відсічі нападникам, які вторгалися на українські землі, він організовував походи козацьких загонів в глибокі татарських осад, у володіння кримського хана і в район турецьких фортець на Дніпрі, тобто переніс військові дії на територію ворога. Для цього він створив опорну військову базу козащини на низу Дніпра, в самому центрі Дикого поля, маючи на меті закласти замки на дніпровських островах як твердині проти татар».

Базуючись на Хортиці, козаки потіснили татарські кочовища і відвоювали частину українських степів. З того часу козаки, мов вовки-сіромахи, пряме уособлення «козацького Сонця» – Хорса (Місяця) (звідси, можливо, і назва острова – «Хортиця»), постійно і дошкульно давали достойну відповідь степовим нападникам.

Відвазі та мужності таких людей віддавали належне навіть польські хроністи, не приховуючи свого захоплення «хоробрими русинами», називаючи їх народом «овіяний славою». «Слава про цей народ відома повсюди і залишиться з ним на віки, хоча б Польща й загинула – писав один з них – ... могутній турок роззявив на нас пащу, і хоробрі русини не раз пхали до неї руку. Вирушив би він з численним військом на Польщу, але зупиняє його руська сила»

Малиновий прапор козацтва – це пам'ять козацтва про гетьмана Дмитра Вишневецького. Бо той особистий штандарт князя Вишневецького – срібний хрест і золоті півмісяць і зірка на малиновому, гарячому полі, – під яким запорожці ходили разом з ним у перші походи проти степової орди, передався в майбутньому на знамена Запорозької вольниці.

Продовжували справу Дмитра Байди-Вишневецького козацькі гетьмани Самійло Кішка, Іван Свирговський, Богдан Ружинський, Іван Підкова, Яків Шах, Лук'ян Чорнинський, Ян Оришевський, Войтих Чановицький [9, 10]. За їх гетьманування козаки вогнем і шаблею пройшлися по всьому чорноморському узбережжю у 1590, 1593, 1595 і 1599 роках. З історичних джерел випливає, що запорожці здійснили мінімум 25 великих морських рейдів, в кожному з яких брало участь в середньому біля тисячі козаків. Тепер вони вже не боялись вступати в бій з турецьким флотом. Так в травні 1602 року в гирлі Дніпра козаки захопили у турків декілька галер, на яких з ескортом в 30 «чайок» вийшли в море і мали великий бій з османською ескадрою біля Кілії. Під Килією вони захопили ще одну бойову галеру і кілька транспортних суден, потім в Дніпровському лимані атакували ескадру адмірала Гасан-аги, захопили його галеру і ще одне судно, що йшло з Кафи. Тільки після цього з славою та багатотою здобиччю повернулися додому.

Таким чином, тактика постійного терору мала неабиякий успіх. Сама доля розпорядилася так, що козаки опинилися на вістрі боротьби народів Південно-Східної Європи проти турецької експансії, боротьби за існування руського етносу. На думку професора запорізького Класичного університету історика Олександра Івановича. Латуна «...винайшовши свою особливу морську тактику та стратегію, «морські вовки» степів використовували багатющий досвід своїх історичних попередників – воїнів та моряків Київської Русі, пізніше – воїв Північного Причорномор'я, відомих під іменами «бродників» та «берладників»».

Справа дійшла до того, що у кожному турецькому порту так сильно страх охопив жителів, як на європейському, так і на азійському березі, що султану Мехмед III подали прохання: «якщо їх не оборонять, то хочуть козакам схилитися». Іншими словами, населення ряду місцевостей Румелії й

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

Анатолії ледь не готовими були визнати козацьку владу. Навіть Чорне море почали називати морем Козацьким.

Італійський мандрівник П'єтро делла Галле зазначав, що не лишилося майже жодного турецького і татарського міста на всій ойкумені Чорного моря, яке не зазнало козацьких відвідин. Сміливість, швидкість, зухвалість та масштаби козацьких набігів поставили на ноги в той час всю Османську імперію. За свідченням французького посла в Порті Пилипа де Арле де Сезі: «Вони (козаки) користуються такою славою, що потрібні удари кийками, аби змусити турецьких воїнів виступити проти них на кількох галерах, які великий правитель споряджає туди з великим трудом», а також він називав козаків «господарями Чорного моря».

Тогочасні турецькі історики загалом так оцінювали морські походи козаків: «Можна з певністю сказати, що в цілому світі не знайдеться людей більш сміливих». Згодом принц де Конде, будучи у захваті від героїчних діянь запорозьких козаків, назве їх

«дивовижними» лицарями, а префект Кафи венеціанець Дортеллі д'Асколі, який довгий час знаходився на службі в Порті, і який називав українців россе засвідчить, що «козаки такі відважні, що не лише на рівних, а й на 20 чайках не бояться 30 галер падишаха, як видно це щорічно на ділі».

Турецький літописець Наїма, з неприхованою злістю зазначав, що українські козаки і «на грані потоплення продовжують битися. Таких собак, збуджених та завзятих на спротив, як козацьке плем'я...ще не бачено». А далі він додає «Досвідчені в морській справі люди розповідають, що ця козацька голота своєю виправністю і відвагою в морських баталіях страшніша будь якого ворога й переважає в цьому всі інші народи».

Все це в комплексі призвело до зниження військової могутності Туреччини. Відсіч козакам насмілювалися давати лише найдужчі кораблі імперського військово-морського флоту, а турецькі порти, перебуваючи в постійному страху перед козаками нападами, виявилися «начебто заблокованими».

Окрему сторінку в морську славу козацтва вніс гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Петро Сагайдачний провів низку блискучих операцій на узбережжі Криму й Анатолії, а завершив їх ударом по столиці імперії з таким успіхом, що в гаремі султана Ахмеда I (так повідомляли європейські послы) у багатьох дружин почалися передчасні пологи. Султан був розлютований і оголосив козацького адмірала своїм особистим ворогом.

Козацькі чайки буквально затероризували противника. Здавалося б – ще трохи і Вольності Запорозькі сягнуть меж Малої Азії, опанують колись втраченою Троєю, звільнять від мусульманської зверхності центр православ'я – Константинополь. Та, забігаючи трохи вперед, з жалем можна зазначити, що ці звитязні козацькі надбання були втрачені за часів Національно-визвольної війни Богдана Хмельницького. В ці роки жодна козацька чайка не вийшла в Чорне море. Це затишшя на морі тривало до кінця XVII століття, коли козацтво знову заявило про себе, як про значну військово-морську силу, але ця сторінка історії флоту потребує окремого висвітлення.

ДЖЕРЕЛА

1. Володимир Кравцевич-Рожнецький «Морській славі України – 510 років», газета «Дзеркало тижня» №15, 20 квітня 2002.
2. Сергій Піддубний «Військова й морська доблесть укрів-русів», сайт «Українська правда», 2010.
3. С.А.Гедеонов «Варяги и Русь», в 2-х частинах, 2-е изд., М., НП ИД «Русская панорама», 2004.
4. А.Г.Кузьмин «Об этнической природе варягов (к постановке проблемы)», журнал «Вопросы истории», 1974, № 11.
5. Юрій Кирпичов, Сергій Махун «Козацька морська слава», газета «Дзеркало тижня», № 11 (791) 20 – 26 березня 2010.
6. Мирослав Мамчак «Україна: шлях до моря. Історія українського флоту», сайт <http://sea-scouting-ous.mylivepage.com/>
7. «Турецький флот: війни з козаками», сайт <http://historical-club.org.ua/>.
8. Юрій Рудницький ««Батько» Бернард», сайт <http://www.dt.ua/3000/3150/60368/>.
9. А.Л.Сокульський «Морські походи запорожців». – Дніпропетровськ, 1995.
10. Віктор Брехуненко «Морські війни українських козаків», К., 2007.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 РОКУ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО ФЛОТУ

Сергій ЛИТВИН,

*доктор історичних наук, професор,
головний редактор журналу «Воєнна історія»,
полковник у відставці.*

Андрій ЛУБЕНЕЦЬ,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Академії ВМС ім. П. С. Нахімова,
капітан 1 рангу в запасі.*

Литвин С., Лубенець А. Українська революція 1917 року та передумови відродження національного флоту.

У статті висвітлюються історичні, географічні, етнічні, політичні та матеріально-технічні передумови відродження українського національного військового флоту в період діяльності Української Центральної Ради.

Ключові слова: *Українська революція, відродження національного військового флоту, Чорноморський флот, українізація на флоті.*

Лытвын С., Лубенец А. Украинская революция 1917 года и предпосылки возрождения национального военного флота.

В статье освещаются исторические, географические, этнические, политические и материально-технические предпосылки возрождения украинского национального военного флота в период деятельности Украинской Центральной Рады.

Ключевые слова: Украинская революция, возрождение национального военного флота, Черноморский флот, украинизация на флоте.

Lytoyn, S., Lubenets A. Ukrainian revolution of 1917 and the preconditions of national revival of the fleet.

The article highlights the historical, geographical, ethnic, political and logistical conditions the Ukrainian national revival of the navy in the period of the Ukrainian Central Rada.

Keywords: Ukrainian revolution, the revival of the national navy, the Black Sea fleet, Ukrainization in the Navy.

Лютневий революційний вибух 1917 року запустив незворотну реакцію українського державотворення, яке потребувало збройного захисту і з морського напрямку. Феномен швидкого створення, а точніше, відродження українського військового флоту, що відбувалось у добу Української революції, пояснюється сприятливими передумовами історичного, географічного, етнічного, політичного та матеріально-технічного характеру.

Наявність передумов історичного характеру обумовлювалася тим, що з давніх-давен наші пращури традиційно були добрими мореплавцями. На побудованих своїми руками суднах ходили вони по Чорному морю, потім протоками Босфор і Дарданелли проходили у середземноморський басейн до держав Балканського півострова і навіть досягали Криту й Кіпру.

Інтеграція з народами як Європи так і країн Сходу, вимагала розвитку торговельних, культурних, політичних зв'язків тощо. Саме тому, забезпечення вільного виходу Дніпром спочатку в Чорне, а потім і в Середземне море стає однією з найголовніших завдань ще української прадержави. Київська Русь на повний голос заявила про свої інтереси та права у Причорномор'ї, які постійно порушувалися Візантією. У цей же час почав діяти відомий в історії торговельний маршрут «шлях із варяг у греки», що забезпечував торговельні зв'язки держав Північної Європи, Великого Новгороду і

Київської Русі з Візантійською імперією і далі, у Середземне море.

Монголо-татарська навала на довгі роки перервала вітчизняну морську традицію та присутність наших пращурів у Чорному морі. Нове життя вона отримала в морських походах запорожців, яких не даремно називали «водяними козаками», чії флотилії чайок знов і знов опановували морські простори, були міцно зорганізовані, раціонально озброєні.

Військове мистецтво козаків на морі свідчило про їх здатність нав'язати противникові свої умови морської війни. Це був насправді героїчний етап боротьби за українську присутність на Чорному морі і розпочався він саме тоді, коли Чорним морем одноосібно володіла Туреччина. Але вже, принаймні, з 1492 року акваторія Чорного моря стає ареною запеклих морських боїв між малими козацькими суднами та великими кораблями турецького флоту. В. Кравцевич-Роженецький пише, що запорожці «протягом 150 років бойових дій проти Оттоманської Порти домоглися того, що Чорне море стали називати Козацьким морем, а в морські походи ходило до 300 «чайок» з екіпажами до 20 000 чоловік» [6].

З XVII ст. із втратою свого суверенітету, Україна втрачає і перспективу розвитку своєї національної військово-морської традиції. У той же час вона перетворюється на постійний базовий чинник утвердження ро-

сійського самодержавства у Причорномор'ї. Дослідник Запорізької Січі А. Сокульський стверджує, що «завдяки участі Запорозької Січі у всіх російсько-турецьких війнах кінця XVII та всього XVIII ст., Російська імперія виборола за Ясським мирним договором (1791 р.) право мати військовий флот у Чорному морі... Це і було вирішенням чорноморської проблеми Росії і створення російського Чорноморського флоту. Воно стало можливим завдяки 300-літній попередній боротьбі козацтва на морі» [18, 11].

Але, нажаль, саме після цього починається послідовне викорінювання українського козацтва російським самодержавством, а сама Україна остаточно перетворюється на звичайну провінцію величезної імперії. «У 1793 році козацький флот було депортовано на Кубань, – пише флотський історик Мирослав Мамчак, – подалі від українських берегів. Але морська традиція і потяг українців до моря продовжували жити серед нашого народу. Лише з початком Української революції у 1917 році посилюються державницькі прагнення українського народу і, відповідно, історично справедливі домагання української нації мати свій військовий флот. Перша світова війна і розвал європейських імперій пробудив в українців потребу відродити національний військовий флот, котрий би з морських напрямків відстоював свободу і волю українського народу в загальному національно-визвольному русі народів Європи» [7, 123].

Важливе значення для створення українського військового флоту в добу Центральної Ради мали передумови географічного плану. Це, насамперед, наявність морського узбережжя, яке сьогодні простягається на 1758 кілометрів. Велика берегова лінія Чорноморського узбережжя, його конфігурація, знаходження на ньому великих адміністративних, промислових та торговельних центрів – усе це вимагало уважного ставлення до питання оборони з морського напрямку й, відповідно, створення свого військового флоту.

Чорноморський флот Московського царства, а потім Російської імперії протягом всього свого існування був тісно пов'язаний з долею українців, які з давніх-давен заселяли Причорноморський регіон. Вони традиційно залучалися російськими самодержцями до будівництва та утримання Чорноморського флоту. Промовистим є той факт, що під час будівництва на верфі у м. Миколаєві першого чорноморського корабля «Святой Миколай» померло одних лише теслярів 547 чоловік. А всього на українських верфях для Чорноморського флоту було побудовано сотні кораблів. За кожним із них – страждання і виснажлива праця сотень тисяч українців. Реалізація матеріальних та інших потреб Чорноморського флоту здійснювалась, як правило, за рахунок українських регіонів.

Після розвалу російського самодержавства для відродження українського військового флоту важливе значення мали етнічні передумови, що особливо далися взнаки в ході Української національної революції 1917 року. Під час Першої світової війни, що передувала революції, особовий склад Чорноморського флоту комплектувався переважно призовниками з українських земель. За даними радянських джерел українці на той час складали 65-70 відсотків особового складу Чорноморського флоту. Ці неповні дані незмінно присутні у працях практично всіх радянських істориків. Слідом за ними таку ж саму цифру (65 відсотків) наводить і сучасний український дослідник В. Голубко [3, 29].

У дійсності, цей показник дорівнював, принаймні, 80 відсоткам. Саме така цифра наводилася на засіданнях Чорноморського Центрофлоту – органу, який ніяк не можна було запідозрити у прихильності до процесу українізації ЧФ у 1917–1918 роках. Про наявність серед особового складу тодішнього Чорноморського флоту саме 80 відсотків українців, говорять і українські джерела.

А відомий український історик В. Сергійчук наводить навіть ще більшу цифру,

посилаючись на виступ командувача флоту віце-адмірала О. Колчака, який на одному з своїх публічних виступів заявив таке: «... Мені випадає честь говорити з українцями. Чорноморський флот на 90 відсотків складається із синів цієї нації» [14, 64]. Адмірала не могло не тішити те, що боєздатність та політична стабільність ЧФ протягом практично всієї Першої світової війни була досить високою. Цілком природно, що це він відносив саме на рахунок певного національного менталітету особового складу Чорноморського флоту, який на 4/5 складали українці.

Те, що комплектування Чорноморського флоту особовим складом відбувалося переважно за рахунок рекрутів із південних та центральних українських губерній, головним чином, із Київської, Херсонської, Катеринославської, Полтавської, Харківської та Таврійської визнавали і деякі радянські історики. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що у Чорноморський флот призов йшов здебільшого з українських земель Російської імперії.

Незважаючи на те, що флот за своїм технічним оснащенням вимагав висококваліфікованого й технічно підготовленого людського матеріалу, російський імперський уряд здійснював комплектування Чорноморського флоту, в основному, за рахунок українських селян. Розповсюджене твердження радянської історіографії, що це відбувалося через те, що нібито робітники, які приходили на фронт, приносили із собою революційні ідеї й організованість, через що царський уряд і пішов шляхом збільшення призову саме з селян-українців за рахунок зменшення призову з числа робітників, не є переконливим. Про масовий притік на Чорноморський флот саме селян-українців свідчить і критика військово-морськими посадовцями готовності до флотської служби чорноморських рекрутів, і, перш за все, їхню недостатню обізнаність і низький рівень навичок роботи з технікою. Через що навіть пропонувалося відступити від нала-

годженої системи комплектування Чорноморського флоту.

Проте рівень опанування колишніми селянами-українцями військовою технікою та озброєнням, їхні вмлі дії у бойовій обстановці, за багатьма свідченнями, спростовують ці слова. Зокрема, віце-адмірал О. Колчак відзначав: «Я не можу не вітати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки існують у світі» [14, 64].

Український сегмент серед особового складу Чорноморського флоту був надзвичайно високим навіть у порівнянні з солдатською масою таких традиційно «українських» фронтів Першої світової, як Південно-Західний та Румунський, де відсоток українців значно поступався цим показникам на ЧФ. На Південно-Західному фронті українці становили 1/3, а на Румунському – 1/4 частину їхнього особового складу. Тоді як на ЧФ – до 4/5! Інша справа, що Центральною Радою цей фактор не був використаний у повній мірі, а саме – по взяттю під свій контроль не тільки частин сухопутних військ, але й ЧФ.

На нашу думку, комплектування Чорноморського флоту у зазначену добу переважно українцями можна пояснити кількома причинами:

- по-перше, через те, що географічно ЧФ був розташований або поблизу українських етнічних земель, або безпосередньо на них. У воєнних умовах більш спрощена система постачання рекрутського матеріалу з найближчих до Чорного моря регіонів мала очевидні переваги. Тому задоволення мобілізаційних потреб ЧФ відбувалося здебільшого саме за рахунок призовників з України, що мінімізувало і мобілізаційні завдання і проблему доставки призовників до військових частин;

- по-друге, через те, що Балтійський флот прикривав столичний регіон, до його комплектування ставилися більш прискіпливо, тому комплектувався БФ здебільшого колишніми заводчанами, які, у порівнянні з селянами, були більш технічно підготовленими;

• по-третє, комплектування ЧФ за рахунок здебільшого українського селянства здійснювалося й з причин воєнно-промислової стратегії, суть якої полягала у необхідності збереження резерву кваліфікованої робочої сили поблизу столичного регіону імперії, який одночасно був одним із найпотужніших центрів російської воєнної промисловості. Цей фактор був пізніше з успіхом використаний більшовиками для подолання «контрреволюційного» саботажу чиновників. Голова більшовицького Військово-морського революційного комітету І. Вахрамєєв у виступі на Загальночорноморському з'їзді 13 листопада 1917 року рапортував: «Морський революційний комітет обіцяє Раді народних комісарів повну підтримку, надавши в її розпорядження потрібну фізичну і технічну сили. Фізична сила – це весь флот...» [13].

Слід зауважити, що тоді як 4/5 всіх нижчих чинів Чорноморського флоту традиційно складали моряки українського походження, то зовсім протилежним було становище серед офіцерського корпусу. Майже всі офіцери були вихованцями петербурзького Морського корпусу і нерідко належали до відомих російських дворянських родів, що росли і виховувалися в традиціях монархічного ладу.

Колишній мічман Ф. Раскольніков, який, перейшовши до більшовиків, зробив стрімку кар'єру, стверджував, що «морське офіцerstvo, завдяки умовам станова-дворянського прийому, представляло практично замкнену касту... Юні гардемарини, які отримали доступ до кастового морського середовища лише завдяки своєму дворянському походженню, розглядали себе як стан «белой кости». Ці безвусі «дворянчики», які відбивали у своїх тривожних бесідах настрої дворянських салонів, не мали підстав радіти у передчутті бурі» [9, 47].

Твердження радянської історіографії про «закритість та кастовість» були зручними для пояснення запрограмованої більшовиками «класової боротьби», що знайшла

своє втілення у звірячих та безглузких убивствах чорноморських офіцерів збільшовизованими матросами восени-взимку 1917 року. Відносно низька активність офіцерів-чорноморців стосовно українського руху, на нашу думку, спричинилася перш за все не «закритістю й кастовістю» морського корпусу, а самою системою виховання в імперських традиціях, що існувала у ньому, а також несприйняттям більшістю офіцерів соціалістичних гасел Центральної Ради. Імперська ментальність більшості офіцерів не була сприятливим фактором для українізації, проте з часом ставлення значного прошарку офіцerstва до українського питання змінилося.

Отже, традиційне комплектування Чорноморського флоту переважно етнічними українцями сприяло постійній регенерації на флоті проукраїнських настроїв, які постійно еволюціонували. Напередодні Української революції, ЧФ був фактично українським як за своїм етнічним складом, так і за місцем дислокації. Це зіграло безпосередню роль в унікальному процесі стрімкої українізації флоту в 1917 році та розгортанні українського військово-морського будівництва у подальшому.

Створенню українського військового флоту великою мірою сприяли політичні передумови, що склалися у 1917 році. Вибухоподібне руйнування Російської імперії та створення незалежних держав стимулювало державотворчі процеси в Україні. Український народ починає стихійно створювати свої військо та флот, тим самим відновлюючи свою національну військово-морську традицію. Цьому сприяв дух волі, нав'язаний революцією, що надавав можливість народу України, як і народам Польщі, Фінляндії та іншим, які входили до складу Російської імперії, стати на шлях національного відродження, розвитку своєї державності. Для цих країн не могло бути і мови про самостійність без військового флоту.

Первісною формою цього процесу стала українізація особового складу кораблів

*Дмитро Володимирович Антонович –
морський міністр УНР*

та частин флоту, яка знайшла своє втілення у піднятті на чорноморських кораблях за рішенням матроських українських комітетів національних прапорів. З часом цей рух поширювався в залежності від політичної ситуації. Внаслідок того що Центральна Рада довгий час не вважала, що український народ має право бути державним народом і мати власну державу, перебуваючи у полоні спокусливих соціалістичних гасел, вона не змогла повною мірою реалізувати потенціал українського національного руху. Тому і розуміння Центральною Радою, що побудова українського війська, українського флоту є справою державотворення, прийшло занадто пізно, і носило, так би мовити, вимушений характер.

На цю «вимушеність» військово-морської діяльності Центральної Ради, звертає

увагу Д. Сидорук. Він вважає, що «перехід окремих морських сил Чорноморського флоту на бік України примусив органи влади заснувати в Києві Генеральне секретарство морських справ під проводом Д. Антоновича» [15, 68]. Проте, з першого дня свого існування новостворене морське відомство не отримало належної уваги з боку уряду В. Винниченка. Його відоме твердження, що «не своїй армії нам соціал-демократам треба, а знищення всяких постійних армій» – відображали справжнє ставлення провідників Центральної Ради до військового будівництва і до Чорноморського флоту, зокрема.

Значна частина командування флоту підтримала українізацію флоту, що сприяло створенню національного флоту на базі ЧФ. Так, контр-адмірал М. Саблін увійшов до Центрального проводу Української ради Чорноморського флоту. Брала активну участь у розбудові українського флоту віце-адмірал А. Покровський, майбутні контр-адмірالی М. Остроградський, В. Клочковський, М. Черніловський-Сокіл та інші. Підтримував розвиток українського національного руху на флоті командувач ЧФ – віце-адмірал О. Колчак.

Архівні документи свідчать про неабияку популярність серед чорноморців адмірала Колчака. Характерним є приклад щодо його участі у роботі делегатських зборів у цирку Труцці 25 квітня 1917 року: «У 2 години дня прибуває командувач Чорноморським Флотом О.В. Колчак. Делегатські збори вітають адмірала нескінченими оплесками. ...По закінченні його промови збори аплодують йому. Присутні беруть його на руки і несуть» [10].

Олександр Колчак, на відміну від більшості представників російської військової еліти, непогано орієнтувався у вкрай складних політичних обставинах того часу, і, не дивлячись на цілком військову вдачу, мав непогані ораторські здібності. Він активно боровся проти революційного бродіння і поступового падіння дисципліни на флоті.

До того ж, Колчак мав українське ко- ріння: мати адмірала була україною і по- ходила з дворян Херсонської губернії, а дружина адмірала була головою Української Ради Чорноморського флоту. Він був лю- диною великого практичного розуму, тала- новитим та надзвичайно вольовим воєна- чальником, вперто намагався зберегти на- лежний рівень боєздатності та дисципліни на кораблях та в частинах флоту, зберегти його як єдине бойове ціле. При певних по- літичних та організаційних обставинах така людина могла стати на чолі українізованого ЧФ, як це сталося, наприклад, у випадку з колишнім царським генералом П. Скоропад- ським і майбутнім українським Гетьманом, який прийняв командування 1-м Україн- ським корпусом у 1917 році.

Безперечно, підтримка командувача вплинула на розгортання українізації у флоті — до кінця квітня 1917 року на пере- важній більшості кораблів Чорноморського флоту, у берегових військах, і, перш за все, у Севастопольській морській фортеці, в частинах морської авіації було створено українські ради і гуртки. У Севастополі провідну роль в українському русі на той час відігравав лідер кримської організації Української партії соціал-революціонерів, член Центральної Ради і член виконкому Севастопольської ради депутатів армії, фло- ту й робітників міста прапорщик Костянтин Величко, який з червня очолив і Севасто- польську Українську раду.

Українці Севастополя відчували під- тримку не лише з українських регіонів, а навіть з поза меж України. Так до Севасто- поля на початку травня 1917 року прибула делегація від українців Балтійського флоту, яка мала наказ передати побажання Севас- топольській Українській Раді «стосовно майбутньої автономії нашої України, що широко розкинулась тепер до моря Чорно- го і до підніжжя гір Кавказу» [12].

Український національний рух Криму і Севастополя, що був започаткований ще у процесі діяльності нелегальних гуртків, зіграв особливу роль у справі створення

Генерал-хорунжий В. Савченко-Більський

національного військового флоту. Один з таких гуртків — севастопольський «Коб- зар» — послужив осередком в організації навесні 1917 року Ради Української Чорно- морської громади. Її головою став В. Ла- щенко. Новостворена Рада, що мала націо- нальний прапор, займалася українською агітаційно-пропагандистською, просвітниць- кою діяльністю, надсилала на всі українські військові з'їзди в Києві від Чорноморсько- го флоту своїх представників. При її актив- ній участі вже у квітні 1917 року були ор- ганізовані й діяли майже на всіх кораблях ЧФ українські ради.

У травні 1917 року делегація Чорно- морського флоту взяла участь у роботі Першого Всеукраїнського військового з'їзду в Києві, де її представники висунули ви- моги, щоб Чорноморський флот став скла-

довою частиною Збройних сил автономної України, а також, щоб на батьківщину було репатрійовано українських фахівців з інших баз та портів імперії, щоб було відкрито морську українську школу тощо.

Якщо вищенаведені умови сприяли відносно повільній та несистемній українізації ЧФ навесні-влітку 1917 року, то необхідність його переходу під українську юрисдикцію виникла відразу з проголошенням Центральною Радою у своєму III-му Універсалі Української Народної Республіки. І вже після цього розпочалася системна законотворча діяльність уряду УНР з військово-морського будівництва. Остаточно закріпив правильність обраного шляху IV-й Універсал Центральної Ради.

Для створення українського флоту мала місце вагома матеріально-технічна база, яка у сукупності з добре навченим особовим складом становила достатньо високий бойовий потенціал ЧФ, дозволяла вирішувати складні оперативно-стратегічні завдання. Чорноморський флот наприкінці Світової війни представляв собою достатньо потужне угруповання. Дані про це зустрічаються у багатьох джерелах, але повної картини того, що являв собою Чорноморський флот немає.

За кількістю кораблів і чисельністю особового складу Чорноморський флот традиційно поступався Балтійському. У колективній праці радянських істориків «Боевой путь Советского Военно-Морского Флота» наведено порівняння, що у складі Балтійського флоту було 302 бойових та 270 допоміжних кораблів; Чорноморського флоту – 150 бойових та 203 допоміжних корабля [2, 21]. За іншими даними Чорноморський флот мав у своєму складі біля 400 кораблів та суден, у тому числі 169 бойових кораблів, причому кількість останніх до осені 1917 року вже дорівнювала 177 [20, 8].

Невеликий у порівнянні з Балтійським, Чорноморський флот у той же час мав досить високий бойовий потенціал. Це дозволяло йому повною мірою забезпечувати дії російської армії на одному з важливих

театрів Першої світової війни – Чорноморському. У той час, коли основний склад російського флоту на Балтиці, скутий кригою, не діяв, кораблі і частини Чорноморського флоту вели напружену й різнобічну бойову діяльність. У суворих умовах зими і штормової погоди його надводні й підводні сили протягом кампаній 1916 та 1917 років блокували Босфор і анатолійське узбережжя Туреччини.

У зв'язку з відходом військ Румунського фронту з Добруджі і нездатністю 6-ї армії закріпитися на правому березі Дунаю, Чорноморський флот із кінця 1916 року взяв на себе оборону гирла Дунаю, куди було відправлено дивізію морської піхоти, кораблі підтримки, артилерію й інженерно-технічні підрозділи. Одночасно 130 транспортних суден загальною водотоннажністю близько півмільйона тонн були залучені до перевезення вантажів для Кавказького, Румунського і Південно-Західного фронтів, обсяги яких невпинно зростали.

Ще з 1916 року флотське командування разом з Дунайською армією вело підготовку до проведення стратегічної десантної операції з метою зайняття проток Босфор і Дарданелли та виведення з війни Болгарії й Туреччини. З призначенням віце-адмірала О. Колчака командувачем Чорноморського флоту підготовка до десантної операції на Босфор значно поживалася.

Для проведення морського десанту виділялося 3-4 стрілецьких корпуси, а також десантний корпус ЧФ у складі двох дивізій. Ядром корпусу мав стати батальйон Гвардійського екіпажу, що прибув з Петрограду восени 1916 року. Однак наступ німців у Румунії й поспішний відхід російських військ на лівий берег Дунаю завадили реалізації цього задуму. Але це не зупинило командувача флоту віце-адмірала Колчака, який продовжував формування в Севастополі Чорноморської морської дивізії.

Важливою характеристикою є кількість особового складу флоту. Нажаль, стосовно точних цифр про кількісний склад Чорно-

морського флоту у багатьох істориків є певні розходження і в цьому питанні немає усталених даних.

Радянські дослідники М. Гречанюк та П. Попов стверджують, що станом на 1 січня 1917 року ЧФ налічував 40 371 нижчих чинів – матросів, унтер-офіцерів та кондукторів, а також 1463 офіцерів [4, 5].

За даними іншого радянського історика капітана 1 рангу В. Шломіна, кількість особового складу флоту на 13 березня 1917 року становила 35 487 матросів, 526 кондукторів і 1551 офіцерів [8, 6]. Таким чином, розбіжності у В. Шломіна у порівнянні з даними М. Гречанюка та П. Попова складають зменшення на 5 тис. матросів і збільшення офіцерів майже на сотню осіб, при тому, що різниця в часі складає всього 2,5 місяці.

А ще через 1,5 місяця, тобто станом на 28 квітня 1917 року, кількість особового складу зменшилася ще на 5 тисяч осіб і складала приблизно вже 30 тисяч матросів.

За даними групи російських дослідників на чолі з М. Березовським на 1 лютого 1918 року кількість особового складу ЧФ вже становила 27 754 військових моряків [1, 171]. Тому з попередньою цифрою можна цілком погодитися.

Після жовтневого 1917 року перевороту, по мірі втягування чорноморців у вир розв'язаної більшовиками Громадянської війни, чисельність екіпажів кораблів почала швидко зменшуватися. Проте справжні катастрофічні наслідки для ЧФ мало оголошення ленінського декрету від 29 січня 1918 року про перехід флоту на добровільні засади комплектування. І вже до квітня 1918 року чисельність флоту складала всього 6677 тисяч моряків, тобто його кількість порівняно з 1 лютого зменшилася більш ніж в 4 рази. Цілком можливо те, що більшовики шляхом переходу на вільний найм хотіли «просіяти» на неблагонадійність всіх моряків, хто хотів би продовжувати службу, залишивши у такий спосіб лише потрібний їм контингент.

За рахунок скорочення загальної кількості чорноморців, більшовики відчутно

підвищили грошове забезпечення тим, хто отримав рекомендацію більшовицьких комітетів і залишився на службі. Після цього, з їхньої допомогою планувалося перевести найкращі кораблі до Новоросійська, інфраструктура та бухта якого могла забезпечити стоянку лише невеликої кількості кораблів. Решту кораблів, що залишалися у Севастополі, очікувала сумна доля: вони підлягали знищенню згідно таємної телеграми № 14/м, яка була надіслана на адресу Центрофлоту наприкінці березня. Таку трагічну долю готували для Чорноморського флоту більшовики, аби не допустити його переходу під українську юрисдикцію.

Також непросто установити точну кількість бойових кораблів. Деякі дослідники просто ухиляються від точних цифр, а деякі допускають неточність у назвах та класах кораблів.

Так за даними М. Гречанюка та П. Попова Чорноморський флот на початку 1917 року складався з 45 крупних надводних кораблів, 12 підводних човнів і великої кількості малих кораблів і допоміжних суден. Флот мав у своєму новітній лінкор-дредноут «Императрица Екатерина Великая», 7 лінкорів (колишніх ескадрених броненосців), крейсер «Память Меркурия» (чомусь не названі крейсери «Кагул» – з 31.03.1917 р. «Очаків» та «Прут» – колишній «Меджидие»), 3 авіатранспорти і 23 ескадрених міноносця [4, 5].

У 1917 році флот поповнився ще одним лінійним кораблем – дредноутом «Воля», чотирма есмінцями, трьома підводними човнами та трьома допоміжними крейсерами, що були переобладнані з пароплавів.

Основу військово-повітряних сил Чорноморського флоту складала повітряна дивізія двохбригадного складу. Усього чорноморська авіація налічувала 112 літаків. Історик авіації А. Харук у своєму дисертаційному дослідженні наводить іншу цифру – понад 60 літаків [19, 7].

Незважаючи на втрати (протягом кампанії 1917 року Чорноморський флот втра-

Святослав Шрамченко

тив есмінець «Лейтенант Зацаренний» і підводний човен «Морж») і виходи кораблів із ладу для ремонту, Чорноморський флот протягом усієї кампанії 1917 року значно перевищував германо-турецькі морські сили, що діяли в Чорному морі (складалися на початок 1917 року з 29 великих і середніх надводних кораблів і 4 підводних човнів).

На нашу думку, найбільш повно та з високою ступінню достовірності відображають склад ЧФ на кінець 1917 року дані, що наведені в дослідженні авторського колективу на чолі з М. Березовським. Згідно з ними до його складу входили 9 лінкорів, 3 крейсери, 23 есмінця, 8 міноносців (у тому числі 4 – на зберіганні в порту), 17 підвод-

них човнів (у тому числі 2 на зберіганні в порту), 8 мінних і 5 сіткових загороджувачів, 39 тральщиків, 7 посильних суден-плавбаз гідроавіації, 22 посильних судна, 32 сторожових катера-винищувача, 34 озброєних транспорту, 8 гідрографічних суден, 113 транспортів, госпітальне судно, 5 криголамів, 2 рятувальні судна, транспорт-майстерню, до 70 портових суден і блокшивів, військові порти, навчальний загін, служба зв'язку, органи гідрографії [1, 170].

Повітряна дивізія Чорного моря мала 112 літаків. Війська берегової оборони, які підпорядковувалися командувачу ЧФ, за твердженням І. Сирченка, становила 27 787 солдат та офіцерів [16, 19]. На озброєнні берегової оборони було 158 гармат калібру 57-305 мм. До складу ЧФ також входив загін річкових сил Дунаю у складі військової й транспортної флотилій.

На початку 1917 року крім особового складу екіпажів кораблів (плавскладу) та частин забезпечення флоту, чимала кількість військ входила до Севастопольського гарнізону, який без Чорноморської морської дивізії нараховував до 11 тис. солдат і офіцерів [11].

Найважливішою складовою матеріально-технічних передумов створення українського флоту на Чорному морі у 1917–1918 роках була наявність потужної суднобудівної та судноремонтної бази у причорноморському регіоні України. Продукція українських корабелень традиційно відрізнялася добротностю й надійністю.

Суднобудівні заводи, розташовані на півдні України, були здатні побудувати потужний флот не тільки для захисту, але й для наступальних операцій. Питання про здійснення давньої мрії російського царату про посилення свого впливу на Балканах і Близькому Сході найбільше гостро постало ще задовго до початку Першої Світової війни. Для досягнення цієї мети потрібно було в першу чергу опанувати протоками Босфор і Дарданелли. Звідси найбільш важливого значення набувало подальше посилення

Чорноморського флоту. Чималу роль у цій справі грало швидке зростання бойового потенціалу турецьких військово-морських сил, для яких у передвоєнні роки швидким темпом будувалися у Великій Британії та Німеччині сучасні лінкори й інші кораблі.

17 березня 1914 року, тобто ще за п'ять місяців до початку Світової війни російське Морське міністерство звернулося до Державної думи з доповіддю «Про виділення засобів на негайне посилення Чорноморського флоту в період 1914–1917 рр.». У цьому документі, підготовленому Морським генеральним штабом, зокрема, зазначалося: «Значне посилення турецького флоту вимагає від нас рішучих заходів... На даний час унаслідок технічної застарілості нашого Чорноморського флоту ми знаходимося в дуже несприятливому становищі. Єдиним виходом із нього є можливе прискорення нашого суднобудування і спільне посилення флоту закладкою нових суден. На додаток до суден, що будуються необхідно закласти ще один лінійний корабель і два крейсери. Для успішності мінних атак необхідно мати кілька груп міноносців, причому кожна група повинна складатися з визначеного числа кораблів. По цих розуміннях необхідно зараз почати будівництво восьми ескадрених міноносців» [5, 348].

У червні 1914 року новий закон отримав належну силу. Додаткова суднобудівна програма 1914 року передбачала для Чорноморського флоту будівництво ще одного (четвертого за загальним рахунком) лінійного корабля, двох (третього й четвертого) легких крейсерів, восьми есмінців і шістьох підводних човнів.

Усі ці надзвичайно витратні й складні з технічного боку замовлення в основному були виконані «Обществом николаевских заводов и верфей» і у першу чергу заводом «Наваль» (сучасна назва цього підприємства – «Чорноморський суднобудівний завод»). До січня 1915 року у майстернях і службах підприємства за короткий термін кількість працюючих робітників збільшилася з вось-

ми до одинадцяти тисяч, а в січні наступного року вже перевищило 13 000 чоловік. У 1915 році завод практично цілком переключився на забезпечення казенних замовлень, що складали величезну суму в 127 млн. карбованців, головним чином, по бойових кораблях і великим артилерійським баштовим установкам. Крім трьох новітніх лінкорів дредноутного типу, були побудовані і здані заводом «Наваль» у 1917 році ескадрені міноносці «Фидониси», «Керч» та ще шість інших одиниць типу «Новик». Як відомо, за швидкістю ходу, маневреності й озброєнню «Новик» не мав рівних у світі і вважався кращим есмінцем часів Першої світової війни.

Про життєву необхідність для ЧФ заводів м. Миколаєва свідчить той факт, що командувач ЧФ віце-адмірал Колчак, щоб не допустити зупинки судноремонтних робіт через відсутність вугілля, змушений був його виділити із флотських запасів.

Як бачимо, з'єднання та частини Чорноморського флоту являли собою достатньо потужне угруповання, зі складною організаційно-штатною структурою, куди входили як окремі підрозділи та частини, так і з'єднання різноманітного призначення та чисельності. Флот протягом війни вирішував завдання як тактичного, так і оперативного рівня. Він являв собою цілком боєздатний військовий організм і міг стати серйозним стабілізуючим фактором у системі національної безпеки та оборони українського узбережжя.

Таким чином, створенню українського військового флоту в добу Центральної Ради сприяли передумови історичного, географічного, етнічного, політичного, матеріально-технічного характеру. Вони створювали підґрунтя для того, щоб молода українська держава у найкоротший термін мала свій військовий флот для самозахисту себе з морського напрямку. Інша справа, що ці вагомі передумови не були використані Центральною Радою повною мірою з причин як об'єктивних, так і суб'єктивних.

ДЖЕРЕЛА

1. Боевая летопись Военно-Морского Флота. 1917-1941 / Н. Ю. Березовский, С. С.Бережной, З.В.Николаева. – М.: Воениздат, 1992. – 838 с.
2. Боевой путь Советского Военно-Морского Флота / В.И. Ачкасов, А.В. Басов, А.И. Сумин и др. – 4-е изд. – М.: Воениздат, 1988. – 607 с.
3. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
4. Гречанюк Н.М., Попов П.И. Моряки Черноморского флота в борьбе за власть Советов. – Симферополь: Крымиздат, 1957. – 134 с.
5. Зубов Б. Развитие кораблестроения на юге России. – Калининград, 1990. – 383 с. – с. 348.
6. Кравцевич-Рожнецкий В. Морський славі України 510 років // Дзеркало тижня. – 2002. 20 квітня.
7. Мамчак М. Шлях до моря. Історія українського флоту. – Снятин: ПрутПринт, 2007. – 404 с.
8. Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917-1920 гг.). Сборник документов. – Київ: Изд-во АН УССР, 1963. – 687 с.
9. Розкольников Ф. Кронштадт и Питер в 1917 году. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
10. Російський державний архів ВМФ. Ф. р-181, оп. 1, спр. 13, арк. 52.
11. Російський державний архів ВМФ. Ф. р-183, оп. 1, спр. 14, арк. 6.
12. Російський державний архів ВМФ. Ф. р-183, оп. 1, спр. 23, арк. 94зв.
13. Російський державний архів ВМФ. Ф.р-183, оп.1, спр. 38, арк. 31.
14. Сергійчук В. Український Крим. – К.: Українська видавнича спілка, 2001.
15. Сидорук Д. Військово-морський флот України: народження та боротьба за його життя (1917-1920) // Сторінки історії флоту України. Збірник статей, нарисів, спогадів. – Севастополь, 1996. – С. 67-74.
16. Сирченко И. Выполняя приказ В.И.Ленина: (Потопление Черноморского флота в 1918 г.). – М.: Мысль, 1979. – 277 с.
17. Сідак В. На шляху до Воєнної доктрини України (історичний нарис): Монографія. – К., 2001. – 216 с.
18. Сокульський А. Флот Запорозької Січі в XVI -XVIII ст.: структурна організація, технологія та військове мистецтво: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 1999. – 17 с.
19. Харук А. Військово-повітряні сили України в 1917-1920 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Львів, 2000. – 18 с.
20. Широков В. А. Бурям навстречу. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 196 с.

УКРАЇНІЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ У ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук, завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін ДФ ВМУРоЛ «Україна»,
м. Дніпропетровськ

Калиберда Ю. Українізація як складова будівництва військово-морського флоту у добу Центральної Ради

У статті розглядається процес будівництва Військово-морських сил Української Народної Республіки доби Центральної Ради шляхом українізації Чорноморського флоту.

Ключові слова: Чорноморський військовий комітет, Чорноморський флот, Українська Центральна Рада, український військово-морський флот, Військово-морські сили Української Народної Республіки.

Калиберда Ю. Украинизация как важная составляющая строительства украинского военно-морского флота в период Центральной Рады.

В статье рассматривается процесс строительства Военно-морских сил Украинской Народной Республики времен Центральной Рады путем украинизации Черноморского флота.

Ключевые слова: Черноморский военный комитет, Черноморский флот, Украинская Центральная Рада, украинский военно-морской флот, Военно-морские силы Украинской Народной Республики.

Kaliberda Yuriy. *Ukrainization as an important component of building Ukrainian Navy during the Central Rada.*

This article discusses the process of building the Navy of the Ukrainian National Republic of times by the Central Council Ukrainization Black Sea Fleet.

Keywords: *Black Sea Military Committee, the Black Sea Fleet Ukrainian Central Rada, the Ukrainian navy, naval forces of the Ukrainian National Republic.*

Лютнева революція 1917 року призвела до краху самодержавства в Російській імперії і надала українському народові реальний шанс відродження власної держави. 7 (20) березня 1917 року в Києві постала Українська Центральна Рада, яка в короткий термін з березня 1917 по квітень 1918 рр., пройшла еволюційний шлях від громадсько-політичної організації до вищого законодавчого органу незалежної держави – Української Народної Республіки (УНР). Політичне керівництво молодій українській держави приступило до розбудови власної армії та флоту.

Особливість військового будівництва в Україні часів Центральної Ради полягала в тому, що цей процес був започаткований і тривалий час проводився «знизу» – внаслідок українського військового руху, який охопив військові частини російської армії та флоту. Масовий характер цього самобутнього національно-демократичного явища примушує представників Центральної Ради надати йому організованого характеру і використати при створенні збройних сил України шляхом українізації частин російської армії та флоту, розташованих на території України. Створення Військово-морських сил незалежної України вимагало українізації Чорноморського флоту.

Одними із перших до проблеми українізації Чорноморського флоту Росії та військового будівництва Військово-Морських Сил України періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 років звернулись у своїх дослідженнях відомі українські військові історики на еміграції. Особливої уваги заслуговує розділ «Українська воєнна фльота» відомої праці «Історії українського

війська» (Львів, 1936) [1, с. 433–446], написаний військово-морським діячем Української Народної Республіки С. Шрамченко, а також статті та монографії В. Петріва [2], О. Удовиченка [3], П. Мірчука та ін. [4]. Проте майже повна відсутність в цих працях архівних джерел призвела до певних неточностей та однобокого висвітлення досліджуваних подій та процесів.

Загальна ситуація щодо теми дослідження у вітчизняній історіографії погіршувалася майже повним її замовчуванням або перекрученням висвітлюваних подій з боку радянських істориків. В їх численних працях проблеми будівництва Військово-Морських Сил України доби Центральної Ради з партійно-класових причин згадуються, як правило, фрагментарно та упереджено на загальному тлі агітаційно-пропагандистських успіхів більшовиків у боротьбі за російську армію та флот означеного періоду [5].

З відновленням державності в Україні проблеми українізації та будівництва Військово-морських сил України 1917–1921 років в центрі уваги роботи В. Кравцевича «Украинский державный флот» [6], колективної історичної праці «Військове будівництво в Україні ХХ століття: історичний нарис, події, портрети» (Київ, 2001. – 448 с.), монографій Б. Якимовича [7, с. 148–159], В. Голубка [8], дисертаційних досліджень Л. Зінкевич та А. Лубенця [9], статей С. Литвина [10], О. Мироненка [11] та ін.

На думку багатьох військових істориків Чорноморський флот Росії на початку 1917 року уявляв собою потужну бойову силу, яка мала трирічний бойовий досвід Першої світової війни. В своєму складі він налічував 47 725 матросів, близько 400 різ-

них кораблів, у тому числі 2 нових і 7 старих лінокорів, 3 крейсери, 23 есмінці, 4 міноносці, 15 підводних човнів [8, с. 24].

Головною базою Чорноморського флоту був Севастополь, а найближчими тилловими районами – узбережжя Таврійської і Херсонської губерній. До флоту також входили Севастопольська окрема десантна дивізія з Царгородським, Нахімовським, Корніловським і Істомінським полками, Балтська дивізія морської піхоти у гирлі Дунаю, берегової фортеці Севастополя, Очакова та інших морських міст, 20 гідропланів [11, с. 458].

Командувачами флоту були досвідчені російські адмірали – флотоводці: О. Колчак (до 29 липня 1917), О. Неміть (до 12 грудня 1917) та М. Саблін (до 4 червня 1918). За своїм складом це був багатонаціональний військовий організм близько 65 відсотків якого становили українці, 28 відсотків – росіяни і менше 7 відсотків – інші національності [11, с. 458].

Підґрунтям для українізації Чорноморського флоту стала діяльність культурно-громадського гуртка «Кобзар», який діяв у Севастополі з 1905 року (керівник гуртка – директор жіночої гімназії В. Лащенко, активні члени – старшини флоту полковник В. Савченко – Більський, інженер М. Неклісевич).

Навесні 1917 року на Чорноморському флоті активізувалась робота українських партій. Уже наприкінці березня у Севастополь та інші міста Криму вони послали своїх представників, які розпочали підготовку до українізації Чорноморського флоту. Підсумком їх роботи стала поява у Севастополі української Ради на чолі з поручником Величком [12, с. 23].

У березні – квітні 1917 року були проведені збори моряків-українців, на яких була

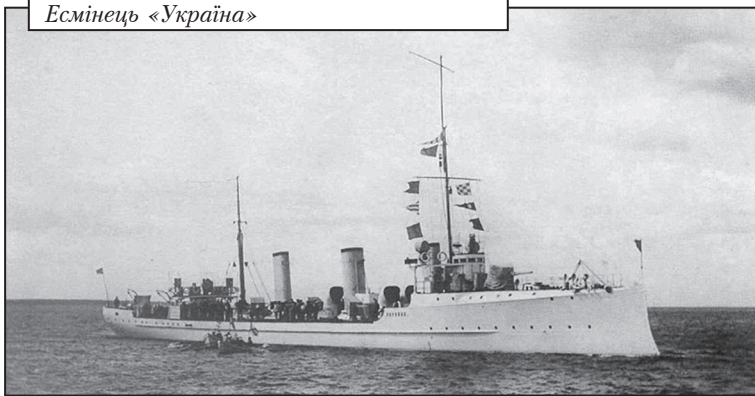
Крейсер «Память Меркурия»

обрана Чорноморська рада (Рада української чорноморської громади). Головою Ради був обраний В. Лащенко, його заступниками були М. Коломієць і М. Пащенко, військову секцію очолив М. Ніклієвич, освітню – В. Савченко – Більський, агітаційну – В. Богомолець. Військовим прапором Ради було малинове полотнище з білим хрестом на ньому.

Наприкінці квітня 1917 року на кораблях «Іоанн Златоуст», «Евстафий», «Память Меркурия», «Ростислав», «Завидный», «Кагул» почали діяти корабельні українські ради [8, с. 49]. Такі ж ради були створені в частинах Севастопольського гарнізону та морської авіації. Організаційну роботу серед матросів української національності розгорнув Військовий клуб ім. кошового Івана Сірка в Севастополі [8, с. 36]. «Союз української молоді» та Український військовий комітет на чолі з доктором І. Луценком в Одесі [13, с. 208], «Українська громада» на чолі з учителем гімназії Клименком в Сімферопольському гарнізоні [14, с. 85–87] та ін. Їх діяльність координував Чорноморський військовий комітет, який підпорядковувався Українському генеральному військовому комітетові (УГВК) в Києві.

19 липня 1917 року УГВК затвердив його статут, згідно якого головним завдан-

Есмінець «Україна»

ням Чорноморського військового комітету було «вжити всіх заходів, щоб мати зв'язок із Центральною Радою, з Українським військовим генеральним комітетом, а також зі всіма українськими військовими організаціями Чорного моря і його узбережжя» [15, арк. 195].

Український військовий рух у Криму сприяв і розгортанню національно-визвольної боротьби кримських татар. При підтримці українців у травні 1917 року в Сімферополі сформувався татарський курінь на чолі з поручником Ібрагімовим [14, с. 87].

Несподівано для українських кіл, вони знайшли собі союзника в особі тодішнього командувача Чорноморського флоту віце-адмірала О. Колчака, який за свідченням безпосереднього учасника тих подій Святослава Шрамченка, в українізації флоту бачив порятунок від повної анархії та розвалу [16].

Завдяки діяльності українських рад, скоординованих Чорноморським військовим комітетом, стихійно розпочався процес українізації Чорноморського флоту. Першою українською частиною на флоті став Севастопольський флотський півекіпаж на чолі з підполковником В. Савченко-Більським [1, с. 434]. Так за підрахунками сучасного вітчизняного дослідника В. Голубка протягом травня – серпня 1917 року була проведена українізація особового складу крейсерів «Память Меркурия» та «Светланы», есмінця «Завидного», підрозділів

морської піхоти: «Балтійської морської дивізії» Дунайської флотилії та «Спеціальної десантної дивізії» (м. Севастополь) [8, с. 258–259].

Треба зазначити, що український військовий рух заявив про себе і на інших флотах колишньої Російської імперії. На Балтійському флоті був утворений «Український

воєнно-морський революційний штаб Балтійської Фльоти», організаторами якого були старший лейтенант М. Зілинський та лейтенант С. Шрамченко. [7, с. 149].

Діяльність цього штабу призвела до того, що командувач Балтійського флоту А. Розвозов вимушений був дати дозвіл на українізацію міноносця «Україна». В плани українських патріотів входило підняти синьо-жовті прапори на ескадрових міноносцях «Україна» і «Гайдамак» та здійснити перехід в Чорне море. Проте прихід до влади більшовиків у листопаді 1917 року в Петрограді став на заваді виконання цих задумів. Українські ради також почали свою діяльність на Каспійській, Сибірській, Амурській та Північних флотиліях.

Армія і флот Росії в цей період стають об'єктом активної боротьби за вплив різних політичних партій, серед яких помітне місце займають російські більшовики. Як свідчить всесвітній історичний досвід політизація армії та флоту завжди приводить до руйнації та знищення військового організму.

10–27 травня 1917 року в Одесі відбувся I з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Румунського фронту, Одеської області і Чорноморського флоту, в якому взяли участь близько тисячі чоловік – переважно есери і меншовики. З'їзд обрав Центральний виконавчий комітет – Румчерод у складі 127 членів. Румчерод підтримав Тимчасовий уряд і до листопада 1917 року проводив проросійську політику. 3 грудня

1917 року більшовики розпустили Румчерод, а наприкінці того ж місяця переобрали його виконком, в якому більшість мали більшовики у союзі з лівими есерами.

Більшовики продовжували свою прогерманську політику розвалу Чорноморського флоту, спираючись на ради матроських депутатів, в яких вони мали більшість. Головним більшовицьким штабом стає Центральний комітет Чорноморського флоту – Центрофлот, який у складі 488 представників почав діяти з серпня 1917 року у Севастополі. Центрофлот підтримував Жовтневу революцію і допомагав встановлювати радянську владу в Україні.

Боротьба за Чорноморський флот між політичними противниками загострилась у листопаді 1917 року після приходу до влади більшовиків.

В жовтні 1917 року в Києві було створено Морську Генеральну Раду, звернувшись до якої, представники 3-го Всеукраїнського військового з'їзду вимагали прискорити українізацію Чорноморського флоту. З жовтня по листопад 1917 року національний прапор України підняли більше половини кораблів Чорноморського флоту [2, с. 1176–1177].

6 листопада 1917 року зібрався I Загальночорноморський з'їзд. Незважаючи на те, що з 88 делегатів українці мали тільки 17 представників, вони домоглися від нього прийняття рішення про відправку до Києва для підтримки Центральної Ради відбув загону моряків у складі 700 чоловік [8, с. 124]. Саме цей загін започаткував формування «Окремого морського куреня імені Петра Сагайдачного», який майже весь загинув на вулицях Києва у боротьбі з більшовиками у січні 1918 року [10, с. 55–56].

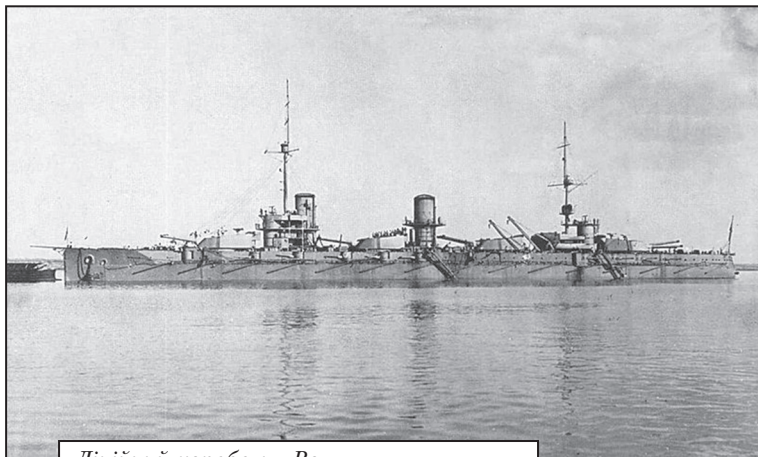
Українська матроська маніфестація у Севастополі, 1917 рік.

На Чорноморському флоті за час після Лютневої революції та створення УНР відбулися помітні зміни. Почалося перейменування нових кораблів. Так лінкор «Імператор Олександр Третій» став лінкором «Воля», а «Імператрица Катерина Вторая» лінкором «Свободная Россия». Крейсер «Адмірал Нахимов» став називатися «Гетьман Богдан Хмельницький», есминець «Незаможний» став називатися «Незаможником», одному з есмінців було присвоєно ім'я «Гайдамак», з'явилися нові кораблі «Україна» і «Кубанець» [6, с. 118].

Процес будівництва Військово-Морських Сил України набуває організованого характеру у грудні 1917 року, коли Центральна Рада затвердила закон «Про утворення Генерального секретаріату Морських справ». З 22 грудня першим військовим міністром УНР стає відомий український політик Д. Антонович (виконував обов'язки міністра до 14 березня 1918 р.).

Після цих подій справа розбудови флоту суттєво поживавилась. Морському міністерству вдалося 18 грудня 1918 року затвердити український морський прапор, створити фінансовий і інженерно-механічний відділи міністерства. 29 грудня 1917 року було розглянуто законопроект, а 14 січня 1918 року прийнято «Тимчасовий закон про флот Української Народної Рес-

Лінійний корабель «Воля»

публіки». Згідно цього закону всі кораблі колишнього російського флоту на Чорному морі, як військові, так і транспортні та торговельні, проголошувались флотом Української Народної Республіки [17].

На знак підтримки створення Військово-Морських Сил УНР 22 грудня 1917 року лінкор «Воля» підняв державний прапор України.

Після опублікування IV Універсалу Центральна Рада проголосила російський Чорноморський флот – військовий і транспортний – флотом Української Народної Республіки і поклала на нього обов'язки охорони узбережжя та забезпечення торгівлі на Чорному та Азовському морях. Українська Центральна Рада брала на себе зобов'язання вступити у переговори з іншими чорноморськими республіками щодо поділу торговельного флоту. З 14 січня 1918 року всі військові кораблі повинні були підняти синьо-жовтий прапор. За наказом Центральної Ради український лінкор «Воля» на початку 1918 року після розвалу російсько-турецького фронту на Кавказі евакує з Трапезунду до Севастополя вояків українізованої 127-ї піхотної дивізії [18, с. 116–120].

Проте впровадженню в життя всім цим планам зашкодила українсько-більшовицька війна та активізація антиукраїнських сил у Причорномор'ї. Виконуючи постанови

Раднаркому, більшовицькі організації (Румчерод, Центрофлот та уряд проголошеної 19 березня 1918 року Радянської соціалістичної республіки Тавриди) розгорнули шалену агітацію та кампанію саботажу і політичної диверсії проти Центральної Ради. Показово, що матроси-росіяни, офіцери та більшовики часто виступали єдиним фронтом проти українізації Чорноморського флоту.

Саме в цей період дали про себе знати слабкі сторони українського військового руху: нестача національно свідомих та професійних фахівців, ізолюваність Чорноморського флоту від тих процесів, які проходили в Україні, сильний вплив антиукраїнських сил, відсутність чіткої програми військового будівництва у лідерів Української Центральної Ради.

Негативних наслідків спричинив вихід додатку до «Тимчасового закону про флот Української Народної Республіки», оголошеного 13 березня 1918 року, який скасував обов'язкову службу на флоті. На зміну їй вводився принцип поповнення флоту на добровільних засадах. У результаті масової демобілізації особового складу Чорноморського флоту у квітні 1918 року з усіх суден, що стояли на Севастопольському рейді, укомплектовані командами виявилися лише лінкори «Воля» і «Свободная Россия» та 4 міноносці. Кількісний склад флоту зменшився майже вшестеро [11, с. 460]. Наслідками цих недалекосяжних кроків стала практична руйнація українського флоту.

Наступні міністри морських справ О. Жуковський та О. Греков скасували принцип виборності його командного складу і провели ряд нових призначень, проте час було втрачено. Попри всі заходи, що їх вживав український уряд та морське мініс-

терство, входження Чорноморського флоту до збройних сил Української Народної Республіки залишалося не вирішеним. Над Чорноморським флотом нависла загроза захоплення німецькими військами, які після підписання Брестського миру прийшли на допомогу уряду УНР.

20 квітня 1918 року німецькі війська підійшли до Кримського півострова. З метою запобігти цим задумам в. о. міністра військових справ О. Жуковський дав неофіційне розпорядження про створення Кримської групи на чолі з підполковником П. Болбачаном для звільнення півострова від більшовицьких формувань [3, с. 36]. Для організованого прийняття Чорноморського флоту під українську юрисдикцію з Кримською групою рухався і капітан 2-го рангу Мітников. Проте цим планам не судилося здійснитися. Через загрозу з боку німців застосувати зброю болбачанівці вимушені були залишити Крим.

З наближенням до Севастополя передових німецьких частин ситуація в місті набуває драматичного характеру. Це викликало вкрай негативну реакцію на кораблях, що постійно підігрівалася більшовиками, які тепер перетворилися на переконаних «оборонців». Найбільшу «революційність» виявили представники збільшовизованих екіпажів кораблів мінної бригади, що пропанували у відповідь на телеграму Раднаркому РРФСР від 23 квітня 1918 року «битися до останнього набою», а в разі поразки переходити до Новоросійська.

З метою запобігання захоплення Чорноморського флоту німецькими військами, більш стійкі до більшовицької пропаганди команди лінкорів, крейсерів і деяких підводних човнів о 18 годині 29 квітня перейшли на службу українському народові і підняли державні прапори Української Народної Республіки. Про трагічність цієї події говорить і те, що 29 квітня 1918 року був останнім днем Української Центральної Ради. При підтримці німецьких та австро-угорських військ до влади в Україні приходить гетьман Павло Скоропадський.

30 квітня 1918 року 600 кораблів флоту з 3,5 тис. матросів на борту покинули Севастополь, взявши курс на Новоросійськ, де вони намагалися перейти під червоне командування. Частина Чорноморського флоту (7 лінкорів, 3 крейсери, 5 міноносців) залишилися у севастопольській гавані на чолі з контр-адміралом М. Остроградським [19, с. 104].

Отже, можна зробити висновок, що зазіхання німецького командування та руйнівна політика більшовиків зірвали процес утвердження влади УНР над Чорноморським флотом.

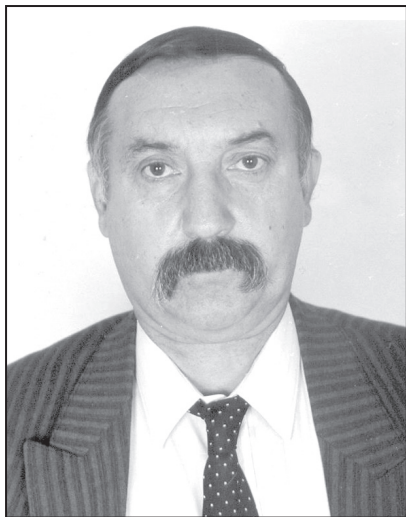
Хоча крок підняття українського державного прапора 29 квітня 1918 року і був символічним, але незаперечним є той факт, що саме в цей день вперше в новітній історії відбулося народження українського військового флоту.

ДЖЕРЕЛА

1. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / Крип'якевич І., Гнатювич Б., Стефанів З. та ін. - 4-е вид. змін. і доп. - Львів: Світ, 1992. - 712 с.
2. Петрів В. Українські збройні сили доби визвольних змагань 1917-21 // Енциклопедія українознавства. Загальна частина: У 3-х т. / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович і проф. Кузеля. Перевидання в Україні. - Київ, 1995. - Т. 3 - С. 1176 - 1181.
3. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 - 1921. - Київ: Україна, 1995. - 206 с.

4. Мірчук П. Українсько-московська війна 1917 – 1919. – Торонто: ліга Визволення України, 1957. – 80 с. Український воєнний флот. 1917 – 1918. – Львів: Укр. вид-во, 1941. – 27 с.
5. Див.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – Київ, 1987. – 632 с.; Гречанюк Н. Попов П. Моряки Черноморського флоту в боротьбі за владу Советів. – Сімферополь, 1957. – 134 с.; Голуб П. А. Солдатские масші Юго-Западного фронту в боротьбі за владу Советів (март 1917 – февраль 1918 г.) – Київ, 1958. – 256 с.; Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоту в 1917 – лютому 1918 р. – Львів, 1982. – 286 с.; Октябрьская революция и армия. 25 октября 1917 – март 1918 г.: Сборник документов. – Москва, 1973. – 455 с.; Любимчиков М., Болгари П. Моряки-черноморцы в борьбе за Советскую власть на Юге страны (1917 – 1920) // Борьба за власть Советов в Крыму. – Сімферополь, 1957. – С. 112 – 140 та ін.
6. Кравцевич В. Украинский державний флот. – Киев: Край, 1992. – 171 с.
7. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії – Львів, 1996. – 359 с.
8. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917 – 1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
9. Див.: Зінкевич Л. Розпад російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 23 с.; Лубенець А. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Київ, 1995. – 23 с.
10. Литвин С.Х., Лубенець А.В., Будівництво Українського Військово-Морського флоту у добу Центральної Ради: здобутки та помилки // Воєнна історія – № 2.- С. 54 – 60.
11. Мироненко О. Українізація флоту в УНР // Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник – довідник. – Київ: Либідь, 1997. – С. 458 – 462.
12. Моряки в боротьбі за владу Советів на Україні (ноябрь 1917 – 1920 гг.) / Сборник документов – Київ, 1963. – 687 с.
13. Липа Ю. Одеська «Січ» // За державність. – Каліш, 1935. – 36. 5. – С. 207 – 208.
14. Тютюнник Ю. Революційна стихія // Дзвін. – 1991. – № 7.- С. 84 – 96
15. Центральний державний архів Військово-Морського флоту (ЦДА ВМФ) – Ф. Р. – 181, оп. 1, спр. 21, 287 арк.
16. Шрамченко С. Закон про державну флоту та його виконавців // За державність. – 1935. – № 5. – С. 124 – 136.
17. Сергійчук В. Трагедія Українського Чорноморського флоту – 1717 – 1920 рр. // Народна армія, 8-11 травня 1993 р.
18. Биковський Л. На Кавказько – Турецькому фронті. Спомини з 1916 – 1918. – Вінніпег, 1968. – 152 с.
19. Савченко В.А. Дванадцять воєн за Україну. – Харків: Фолио, 2006. – 415 с.

ВІСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ФЛОТ СРСР В РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКІЙ ВІЙНІ: МІФИ І ПРАВДА

Юрій БАДАХ,

професор Київського Національного торгово-економічного університету, доктор історичних наук, професор, капітан I рангу у відставці.

Бадах Ю. Військово-морський флот СРСР в радянсько-німецькій війні: міфи і прада.

У статті автор робить спробу спростувати деякі із численних міфів радянської історіографії щодо участі флоту в радянсько-німецькій війні та висвітлити правду про склад флоту, його бойові дії, втрати воюючих сторін.

Ключові слова: радянсько-німецька війна, військово-морський флот, сили і засоби флоту, морські операції.

Бадах Ю. Военно-морской флот СССР в советско-немецкой войне: мифы и правда.

В статье автор делает попытку опровергнуть некоторые из многочисленных мифов советской историографии относительно участия флота в советско-немецкой войне и сказать правду о составе флота, его боевых действиях, потерях воюющих сторон.

Ключевые слова: советско-немецкая война, военно-морской флот, силы и средства флоту, морские операции.

Badakh Yuriy. Navy of the USSR in the Soviet-German War: Myths and Prada.

The article attempts to refute some of the many myths of Soviet historiography to participate in the fleet of Soviet-German war and illuminate the truth about the composition of the fleet and its operations, the loss of the warring parties.

Keywords: Soviet-German war, navy, capabilities of the fleet, naval operations.

Дії радянського військово-морського флоту в роки радянсько-німецької війни 1941–1945 років описані в сотнях історичних праць. Проте автор, заперечуючи численні міфи, розглядає, що собою представляв радянський флот напередодні війни, його плани з початком війни, співвідношення сил та плани нациської Німеччини щодо радянського флоту, висвітлює хід подій, що відбувався на морях, намагається виявити дійсні втрати флоту і скільки він знищив кораблів та суден противника тощо.

На 22 червня 1941 року військово-морський флот (ВМФ) СРСР мав в своєму складі чотири флоти: Червонопрапорний Балтійський флот (ЧБФ); Чорноморський флот (ЧФ); Північний флот (ПФ); Тихоокеанський флот (ТОФ). Чотири військові флотилії: Пінська, Дунайська, Каспійська, Амурська.

Чисельність особового складу ВМФ СРСР дорівнювала 397 тис. чоловік. В системі Збройних сил Радянського Союзу доля ВМФ складала 8,3 відсотка. Командувачем (Наркомом) ВМФ СРСР був адмірал М. Кузнецов [1, с. 240].

В цілому ВМФ СРСР нараховував 650 кораблів. В нього входили 3 старих лінкори побудованих ще у 1916 році, 7 крейсерів, 57 есмінців, 221 підводний човен (більше всіх в світі), 22 сторожеві кораблі, 96 тральщиків, 269 торпедних катерів (більше всіх світі), 2612 літаків, 260 батареїв берегової артилерії, які нараховували 1224 гармати [2, с. 238].

Кількість сил і засобів ВМФ СРСР на 22 червня 1941 року наведено в таблиці №1 [3, с. 6]

По загальному тоннажу радянський ВМФ займав 6-7 місце в світі. Багато кораблів у складі ВМФ СРСР було застарілих, зі слабкою малозенітною артилерією. На флотах не було авіаносців, десантних кораблів спеціальної побудови, була відсутня морська піхота, як рід сил, крім однієї морської стрілецької бригади. Було мало тральщиків, сторожових кораблів. На кораблях і

літаках не було радіолокації, крім крейсера ЧФ «Молотов», що мав дослідний зразок корабельної радіолокаційної станції «Редут-К». Не було магнітних неконтактних мін і неконтактних тралів. Флот не був готовий і до проводки кораблів за тралами, особливо вночі. Більша частина літаків морської авіації була застарілих типів і не могла прикривати кораблі на переході у відкритому морі. Допоміжний флот не міг забезпечувати кораблі всім необхідним за межами зовнішнього рейду. Репресії 1937–1938 років також зачепили і послабили радянський ВМФ.

Для прискорення будівництва ВМФ він у 1937 році був відділений від інших видів Збройних Сил та створений окремий Народний комісаріат ВМФ. Проте побудувати океанський флот до війни не вдалося, в першу чергу через нестачі матеріально-технічних і фінансових можливостей та часу. Для прискорення розбудови ВМФ уряд СРСР вів переговори з рядом іноземних держав. Так, в США хотіли купити лінкор для ТОФ, але американці відмовили. Проте знайшли спільну мову з урядом нацистської Німеччини та фашистської Італії. У Німеччині купили недобудований важкий крейсер «Лютцов», перейменований в «Петропавловськ» для ЧБФ, який до початку війни не встигли привести до ладу. Також купили перископи та гармати для підводних човнів та іншу техніку. «Дуче» Італії Б. Муссоліні дозволив фірмі «Ансальдо» побудувати для ЧФ лідер ескадрених міноносців «Ташкент» та два сторожових кораблі типу «Дзержинський». Також в Італії були придбані прилади управління артилерійським вогнем, 100 мм зенітні гармати, зразки нових торпед, парові турбіни та котли. Крім того, італійські суднобудівні фірми допомогли СРСР у проектуванні та будівництві легких крейсерів типу «Кіров» і «Чапаєв», лідерів ескадрених міноносців типу «Київ», ескадрених міноносців проектів 7 і 7У, підводних човнів типу «К» (серія XIV), сторожових кораблів типу «Альбатрос» (проект 29к) [5, с. 47–48]

Кількість сил і засобів ВМФ СРСР

Сили і засоби	ЧБФ	ЧЧФ	ППФ	ТОФ	Пінська флоти- лія	Дунай- ська флоти- лія	Кас- пій- ська флоти- лія	Амур- ська флоти- лія	Разом
Лінкори	22	11							33
Крейсери	11	66							77
Лідери	22	33		22					77
Есмінці	228	114	77	114					664
Підводні човни	772	443	115	991					2221
Сторожові кораблі	77	22	77	66					222
Тральщики	332	44	22	330	4		7	17	996
Мінні загороджувачі	66	22	11	88	1		1	1	220
Торпедні катери	99	442		1135					1186
Канонірські човни	11	44			8	5		5	223
Бронекатери	44	110			15	7	22	48	996
Катери мисливці	115	224	114	119					772
Сторожові катери	115				10	1	15		441
Монітори	1				7		5	8	220
Літаки	6656	6625	1116	11183	10	11	11		22612

Створення матеріальної бази ведення війни на морі не вичерпувалося проблемою будівництва флоту. Важливою проблемою було вироблення поглядів на його застосування, та на місце в системі Збройних сил країни.

Відомо, що «великий похід на захід» Червоної армії передбачав, що війна буде вестись на чужій території малою кров'ю, могутнім ударом, тому, певна річ радянські війська першими починають війсьні дії, які повинні бути наступальні. Яка в цьому повинна бути роль ВМФ, взагалі коли його основні сили були на закритому морському театрі Чорного та Балтійського морів? Теж разом наступати з Червоною армією? А як подолати Чорноморські та Балтійські протоки та вийти в океан, керівництву країни не було відомо. Хоча вихід в океан на Заході мав тільки один радянський ПФ, але він був найслабшим з чотирьох радянських флотів. Чіткої військової доктрини в СРСР не

було і тому не були сформовані задачі флоту, не була визначена його роль в системі Збройних сил. Пізніше Нарком ВМФ М. Кузнецов напише про це «Воєнна доктрина приховувалась в голові Сталіна, який з неохотою ділився своїми думками та намірами» [6].

ВМФ розбудовувався, ріс, а концепція його використання була відсутня, тому морякам прийшлося вчитися на досвіді першої світової та громадянської війн, тобто готуватися до «минулої війни». Цікава річ, навіть Нарком ВМФ не знав як треба воювати? Тому перед ВМФ СРСР були поставлені загальні задачі на випадок війни: сприяти сухопутним військам шляхом боротьби проти флоту противника, висаджувати то відбивати його десанти, наносити вогневі удари артилерією, перевозити війська та вантажі. Хоча практичні питання взаємодії флоту та сухопутних військ не були належним чином відпрацьовані. В

теорії оперативно-стратегічного використання ВМФ велика увага приділялась його самостійним діям з порушення морських комунікацій противника, знищення його сил в морі та в базах. Великі надводні кораблі-лінкори, крейсери вважалися ядром флоту, тому що вони мали потужне артилерійське озброєння котре розцінювалось, як головна та універсальна зброя флоту. Підводні човни розглядалися як рід сил призначений для дій головним чином на комунікаціях противника. Морська авіація вважалась одним з головних і обов'язкових засобів, що забезпечує операції і повсякденні дії флоту. В наставленнях по бойовому застосуванню ВМФ переоцінювалась роль великих надводних кораблів, а підводних човнів та авіації недооцінювалась. Тому і в основу дуже дорогої програми будівництва радянського ВМФ було покладено розвиток великих надводних кораблів-лінкорів, важких крейсерів та крейсерів.

Таким чином, радянський ВМФ повинен з початку війни вирішувати спільні задачі з сухопутними військами – підтримувати їх артилерією кораблів та авіацією на приморських флангах, висаджувати та відбивати морські десанти. Флот повинен і самостійно діяти – знищувати кораблі противника в морі і базах, здійснювати морські військові перевезення. Поряд з спільним та самостійними операціями флот міг проводити і забезпечуючи операції: розвідувальні, блокадні, загороджувальні, набігові, проти-блокадні, по захисту своїх морських сполучень, тральні, демонстративні. Проте у ВМФ не розглядалось та не планувалось таких операцій як оборона своїх баз, операції по евакуації притиснутого до моря угруповання своїх військ, як повинен діяти флот в умовах переваги на суші, морі, в повітрі тощо.[1, с.211-212]

У складі ВМС Німеччини на 22 червня 1941 року було 3 лінкори, 2 броненосці, 4 важкі крейсери, 41 есминець, 137 підводних човнів, 4 легких крейсери [7, с.126]. Головну увагу на морі німці віддавали боротьбі з

англійськими ВМС, тому виділили для боротьби з радянським ВМФ незначні сили. У відповідності з планами «Барбаросса» знищення радянського ВМФ передбачалось забезпечити шляхом сполучення трьох основних факторів. По-перше, сухопутними військами захопити радянські військово-морські бази (ВМБ) на ЧБФ, ЧФ та ПФ. По-друге, до цього виходить з ВМБ радянського флоту та прибережні води заблокувати поставкою мін з повітря. По-третє, на всіх трьох морських театрах воєнних дій знищити авіацією, заблокований радянський флот. Тому цей план не передбачав використання великих надводних кораблів таких, як лінкори, крейсери, есмінці, в тому числі і підводні човни. Проти радянського ЧБФ німці виділили в 1941 році 5 підводних човнів, 10 мінних загороджувачів, 28 торпедних кораблів, 7 сторожових кораблів, 5 тральщиків, 3 спеціальні судна. Фінський флот мав у своєму складі 2 броненосці берегової оборони, 4 канонірські човни, 5 малих підводних човнів, 21 сторожовий корабель, 9 торпедних катерів, 10 тральщиків, 6 мінних загороджувачів. Фінська авіація нараховувала близько 250 літаків. Німецький флот не мав морської авіації, тому для операцій проти ЧБФ були виділені 2 авіаційні групи та 2 ескадрильї [8, с. 156–157]. Як бачимо ЧБФ був значно сильніший тих сил що виділені проти нього.

На Чорному морі до 1942 року взагалі німецьких та італійських ВМС не було. Тут були невеликі ВМС союзників Німеччини – Румунії та Болгарії, які значно уступали ЧФ. Так, в складі ВМС Румунії було 4 есмінці, 3 міноносці, 3 канонірські човни, 3 торпедних катери, 2 мінних загороджувача, 1 підводний човен. Болгарія мала 4 старі міноносці, 2 сторожові кораблі, 2 мінних загороджувачі, 5 сторожових та 2 торпедних катери.[9, с. 4]. З 1942 року в Чорному морі з'являються ВМС Німеччини та Італії в складі 30 торпедних катерів, 23 тральщиків, 6 малих підводних човнів, 3 мінних загороджувачів, 8 мисливців за підводними чов-

нами, 13 військових транспортів тоннажністю до 800 тонн, близько 200 самохідних барж озброєних артилерією, сторожових кораблів, буксирів та інших допоміжних суден [7, с. 273] Восени 1942 року на Чорне море прибули з Італії сухоходом 6 надмалих підводних човнів тоннажністю до 45 тонн кожний з екіпажем по 4 чоловіка [10, с. 273].

На півночі в Норвегії німці мали п'ять есмінців, кілька з'єднань тральщиків і сторожових кораблів що значно уступали ПФ СРСР [7, с. 196]

Таким чином, ВМФ СРСР значно переважав ВМС Німеччини та її союзників, що були виділенні для ведення воєнних дій проти Радянського Союзу.

В радянській літературі підкреслювалось, що ВМФ СРСР на відміну від інших видів Збройних сил був 19 червня 1941 року приведений у бойову готовність №2, а у 23 год. 36 хв. 21 червня був переведений в оперативну готовність №1. Тобто на всіх флотах і флотиліях була оголошена бойова тривога і моряки о 2-й год. 22 червня були на своїх бойових місцях і від перших нальотів німців втрат не понесли. Коли відомо, що армія і особливо авіація в перший день війни понесли великі втрати. Про приведення ВМФ в бойову готовність першим написав в своїх мемуарах адмірал М. Кузнецов [12, с. 354]. З його мемуарів ця версія поширилася на всі радянські видання, що писали про ВМФ. Автор вивчав архіви ВМФ, офіційну, колись цілком таємну працю «Хроніка Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу на Чорноморському театрі з 21 червня по 31 грудня 1941 р. Вип. 1» і ніяких відомостей про перехід флоту на готовність №2 не знайшов [13]. Навпаки в мемуарах члена військової ради ЧФ та командира ескадри ЧФ писалося, що 21 червня 1941 року сотні офіцерів та матросів були відпущенні в місто. В будинку офіцерів флоту і театрі в Севастополі давалися концерти [14, с. 70; 15, с. 31.]. Як це може бути коли по бойовій готовності №2

одна зміна повинна стояти на вахті, а інші повинні бути на кораблі та займатися згідно розпорядку дня? Але Севастополь світився яскравими вогнями, і вулиці заповнили звільнені на берег моряки. 21 червня член військової ради ЧФ та командир ескадри ЧФ були вдома і навіть начальник штабу ЧФ контр-адмірал І. Елісеєв, що був відповідальним по флоту, пішов вечеряти додому? [11, с. 70].

В штабі ЧФ в 01.03 22 червня отримали телеграму про переведення флоту в бойову готовність №1 і вже в 01.15 віце – адмірал Ф. Октябрський об'явив бойову тривогу. Спочатку тихо через моряків-оповісників, які побігли по квартирам командирів в місто. Але офіцерів багато не було вдома і в 01.55 Командувач ЧФ оголошує «великий збір». Завили сирени і поступово почали гаснути вогні на вулицях та в будинках. Проте в деяких вікнах горіло світло, тому було відключено електроживлення міста. Горіли тільки вогні Херсонеського маяка та Інкерманські створи, які через декілька хвилин будуть також виключені.

Пости спостереження та зв'язку скоро почують зі сторони моря шум авіаційних моторів. В штабі флоту довго сперечались відкривати вогонь чи не відкривати. Віце-адмірал Ф. Октябрський навіть дзвонив в Москву Г. Жукову, що робити і той йому порадив: «діяти по обстановці». Нарешті начальник штабу флоту та начальник протиповітряної оборони (ППО) флоту, домовилися дати команду на відкриття вогню. Але при цьому начальник ППО І. Жилін попередив начальника штабу флоту що він несе всю відповідальність за відкриття вогню і записав це в журнал бойових дій [11, с. 72].

А тим часом 4 німецькі літаки Хе-III з 6-го загону ескадрильї KG 4, що базувалася в Румунії вже в 03.00 були над містом. Літаки виходили в атаку по одному з інтервалом 15 20 хвилин. Були скинуті 8-м мін з них 3 попали на сушу, а 2 на міліну та самолівдувалися – тобто вибухнули. Три

донні неконтактні міни були поставлені на вході в гавань та в Північній бухті [16, с. 43]. Першими відкрили вогонь 76 мм батареї флоту. Поступово до берегових зеніток почали підключатися і зенітні гармати на деяких кораблях. Затримка в стрільбі була пов'язана з тим що, о 3-ій годині ночі ще не один корабель не перейшов на бойову готовність №1, це було зроблено на багату пізніше. Так „лінкор «Паризька комуна» перейшов на бойову готовність №1 лише в 04.49 після нальоту противника (а не в 2.00) як пише адмірал М. Кузнецов в своїх мемуарах) [11, с. 72].

В 04.00 ранку авіаційний наліт закінчився і тільки через 30 хвилин над містом з'явилися радянські винищувачі, яким до Севастополя треба було летіти 15 хвилин. От і вся бойова готовність флоту. Командувач ЧФ повідомив в Москву, що один літак збитий і упав у море, однак по німецьким даним при нальоті на Севастополь втрат не було. Хоча як вважає капітан I рангу Євсєєв, ніякої БГ №1 на ЧФ до 3.00 22.06.41 оголошено не було, а оголошена тільки під час нальоту авіації.

Як відомо, що неконтактні донні міни ставляться з парашутами але на ЧФ їх прийняли як повітряний десант. Почав працювати «критський синдром». В місті почалася паніка, почали шукати парашутистів, піднялася стрілянина. Але парашутистів не знайшли, а на вулицях серед мирних жителів підібрали 30 чоловік вбитими і більше 200 пораненими. Міни вибухнули на Приморському бульварі, і на березі напроти пам'ятника затопленим кораблям.

22 червня у вході в Північну бухту Севастополя на німецькій донній міні підірвався буксир СП-12, з 5-ю членами екіпажу. Це були перші жертви від магнітних неконтактних донних мін, тоді ще не відомих для моряків. Саме їх поставили німецькі літаки при нальоті на Севастополь [17, с. 18].

Так, почалася війна на морі. До такої війни радянський флот не був готовий. На Чорному морі очікували імовірність про-

риву сил італійського флоту в Чорне море, а загроза Криму зі сторони суходолу зовсім не розглядалась [5, с. 64].

З початку війни флоту отримали задачу ставити у своїх військово-морських баз мінну зброю. На ЧФ з 23 червня по 21 липня 1941р. виставлено 7300 мін та 1378 мінних захисників, тобто 73 відсотки мін та 56 відсотків мінних захисників, що були у ЧФ у Босфора і своїх баз. Проти кого вони ставилися на Чорному морі не відомо? Саме на них почали підірватися свої кораблі. За 12 місяців після постановки на своїх мінах підірвалося 18 бойових кораблів, транспортів, біля 10 отримали великі пошкодження. Тільки на транспорті «Ленін» від «своєї» міни загинуло 650 моряків. В жовтні 1941 року командувач ЧФ приймає «героїчне рішення» почати тралення своїх власних мін та мінних захисників під німецькими бомбами яке продовжувалося аж до 1953 року [18].

З початку війни перед радянським ВМФ встали нові задачі: на ПФ захист власного судноплавства, морських шляхів до Мурманська та Архангельська; на ЧБФ та ЧФ головним було забезпечення приморських флотів сухопутних військ, оборона своїх баз з суходолу та з моря; та власного узбережжя.

Вести битви з німецькими, фінськими, італійськими та японськими кораблями радянському флоту так і не довелося коли не рахувати декілька десятків бойових сутичок з катерами і різними плавзасобами (типу мотоботів та десантних барж) що мали місце на Балтиці на Півночі і басейні Чорного моря.

Радянські кораблі і катери перевозили війська та вантажі ескортували транспортні судна, обстрілювали узбережжя, відбивали атаки літаків противника, тралили фарватери, робили спроби діяти на комунікаціях противника. Однак морських бойовищ, в точному смислі цього слова, ніде не було за всю війну.

Морякам більше прийшлося воювати на сухопутних фронтах навіть під Москвою,

Сталінградом, Ленінградом. Десь майже 400 тис. чоловік діяло на багатьох фронтах війни особливо в першому її періоду.

Вже в перші дні на ЧБФ загони моряків, разом з прикордонниками почали боронити ВМБ Ліепая з суші. Тут базувалося 15 підводних човнів (6 стояли в ремонті) 1 есминець в ремонті, 6 торпедних та 12 сторожових катерів. Але захисники бази протримались 3 дні. При відході були підірвані 6-ть підводних човнів та есминець «Ленін». На переході в Кронштадт загинуло ще три підводних човни та два сторожових катери [8, с. 160].

Після втрати Литви та Латвії і наступу німців в Естонії головним завданням ЧБФ стала оборона головної бази флоту Таллінна та Ленінграда. З цією ціллю в першій половині липня 1941 року було посилене раніше поставлене мінне загородження у вході в Фінську затоку. Прикривали ці загородження артилерією з півострова Ханко та острова Осмусар, однак німці вже поставили там міни і радянський загін прикриття мінної операції зайшов на німецьке мінне поле на якому підірвався есминець «Гнівний», потім крейсер «Максим Горький», якому відірвало носову частину. Отримали пошкодження від мін есминці «Гордий» та «Стерегуший»

В червні та серпні 1941 року торпедні катери ЧБФ, діючи в Ризькій затоці та біля естонських островів, декілька разів мали сутички з конвоями противника. Так, 12 липня 1941 року 4 радянські катери в Ірбенській затоці, під командуванням капітан-лейтенанта В. Гуманенка, потопили одне судно противника та одне пошкодили. Далі конвой «втратив» від дій катерів та авіації, ще 3 баржі і декілька суден отримали пошкодження. Однак в дійсності німецький конвой втрат не мав. Влітку та осінню 1941 року торпедні катери, підводні човни та авіація КБФ заподіяла німцям самі мінімальні втрати коли порівняти їх із затратними зусиллями та власними втратами.

28 серпня 1941 року почалася евакуація головної ВМБ ЧБФ морським шляхом. Це

був трагічний перехід. Судна були поділені на 4 конвої, в яких було 35 транспортів і допоміжних суден з військами, 27 кораблів та 35 катерів. Сили флоту поділялися на три загони: головний, оборони та захисту тилу. На чолі головного загону йшов крейсер «Кіров», на якому був командувач флотом. В ньому були один лідер, три есминці, п'ять підводних човнів, 5 тральщиків, 11 торпедних катерів та 2 допоміжних судна.

В загоні охорони флагманським кораблем був лідер «Мінськ», на борту з начальником штаба флоту. В загоні було 2 есминці, 4 підводних човни, 5 тральщиків, 8 торпедних, і 1 сторожовий катери. Загін забезпечення тилу був в складі 4 есминців, 3 сторожових кораблів, 7 торпедних катерів. Почався перехід під обстрілами німців з берега, через проходи в мінних полях вночі за тральщиками.

В 21.15 більше ста кораблів (не рахуючи 65–70 катерів), розтягнулися в лінію довжиною біля 30-ти км, та почали просуватися на схід. Німецька авіація почала бомбардування, почалися перші втрати від мін. Кораблі йшли вузьким фарватером шириною 555 м, протраленим в німецькому мінному полі, але довгою колоною, якою було дуже важко утримати кільватерне шиккування, тому на мінних полях до 22.00 гинуть п'ять транспортів, підводний човен С-5, шість есминців, 2-а сторожових кораблі отримують пошкодження лідер «Мінськ». Командувач ЧБФ – віце-адмірал В. Трибуц вирішив стати на якір до ранку. З ранку бойові кораблі знялися з якоря пішли далі, на схід залишивши конвої самі без прикриття. Почалися знов атаки авіації, торпедних катерів конвої. 29-го головні сили прийшли до Кронштадту, пізніше вся решта, що залишилась. На переході загинули всі великі цивільні судна за винятком двох транспортів, п'ять есминців, три сторожових кораблі, два підводних човнів, три тральщика. Всього на переході і в самому Таллінні було втрачено більше ста суден та кораблів – це була трагедія. Загинуло 18 тисяч черво-

ноармійців, 15 тисяч біженців, не рахуючи екіпажів затонувших суден [8, с. 161–162].

Далі була трагічна евакуація ВМБ Ханко з Фінляндії де був 25 тисячний гарнізон. Під час евакуації 2-го грудня 1941 року затонуло декілька невеликих суден, а транспорт «І. Сталін» підірвався на міні з 5-ю тисячами червоноармійців на борту попав в полон. Було також втрачено 3 есмінці, 3 підводних човни, 6 тральщиків [5, с. 80].

Весь ЧБФ, що залишився був загнаний в Кронштадт та Ленінград, і взяв участь в їх обороні. Серед них два лінкори, два крейсери та інші кораблі. З особового складу флоту було сформовано 7-м бригад морської піхоти, декілька невеликих загонів, що налічували 80 тис чоловік.

Загалом у 1941 році ЧБФ втратив 14 есмінців, 27 підводних човнів, 25 торпедних катерів та інші сили.

В цей час ПФ допомагав захищати Мурманськ охороняти власне судноплавство, східну ділянку морського шляху, що з'єднував СРСР з західними союзниками. Німці збільшили свої морські сили на півночі та мали там 5 есмінців, 3 міноносці, 6 підводних човнів, 1 мінний загороджувач, 1 допоміжний крейсер, 10 сторожових кораблів, 15 тральщиків, 10 сторожових катерів і допоміжні судна, 250 літаків [8, с. 167].

Вони почали наступ на Мурманськ проте були зупинені, але гірські німецькі частини просунувшись на 30-40 км перерізували залізничне сполучення Мурманськ-Ленінград.

З кінця вересня 1941 року ПФ почав охорону конвоїв з Англії на ділянці від сходу острова Медвежий. До кінця 1941 року в північні порти СРСР прийшло сім англійських конвоїв (53 транспорти). Крім цього моряки ПФ діяли проти судноплавства противника, що проходило вздовж узбережжя Норвегії. Тут діяли підводні човни ПФ та торпедні катери останні з'явилися на півночі з початку війни, але не дуже ефективно. Підводники ПФ потопили 4 судна і катер хоча у звітах давали 30-ть [8, с. 168].

На теперішній час шляхом звірки документів обох сторін встановлено, що в 1941 році підводники ПФ потопили три транспорти, 1 мотобот, та 1 катер-мисливець [5, с.108].

Торпедні катери ПФ пошкодили лише одне допоміжне судно. І в наступні роки реальна шкода від їх рейдів була приблизно в 10 разів менша того що вказувалось у рапортах флотських начальників.

Німці в 1942 році направили загін есмінців на комунікації ПФ. Тут вони 12–13 липня напали на конвой з трьох кораблів що йшов з Мурманська в Йокангу. Німці потопили два кораблі. 24 липня німці топлять ще гідрографічне судно «Меридіан», а 9 вересня в Кольській затоці сторожовий корабель «Туман» [8, с.168-169].

На ЧФ першою морською операцією став рейд (набіг) радянських кораблів на румунський порт Констанца, який відбувся 25 червня 1941 року. Два лідери ескадрених міноносців «Харків» та «Москва», що склали ударну групу при забезпеченні групи прикриття у складі крейсера «Ворошилов» та двох есмінців «Сообразительный» і «Смишльонный», повинні були разом з морською авіацією флоту нанести вогневий удар по порту. В метушні штаб ЧФ забув оповістити про обстріл кораблями флоту підводні човни Щ -205 і Щ-206, що знаходилися біля берегів Румунії. У 05.00 26 червня з дистанції 21 км кораблі відкрили вогонь випустивши по 150 фугасних снарядів. В 05.21 в середині корпусу «Москви» відбувся вибух, корабель переломився і став тонути. По радянським кораблям відкрила вогонь 280 мм германська берегова батарея, а в небі з'явилися літаки, але не радянські а німецькі. Майже 60-т років історики писали, що лідер «Москва» підірвався на міні противника. Але на жаль, лідер був знищений своїм підводним човном Щ-206, який в тому епізоді був потоплений своїм есминцем з групи прикриття «Сообразительным». В результаті загинуло два радянських кораблі [11, с. 83-87].

В ході евакуації оборонців Одеси до Криму, що була здійснена з 20 липня по

28 жовтня 1941 року було втрачено 13 транспортів та 28 різних плавзасобів.

Під час оборони Севастополя ЧФ до-
ставляв підкріплення для захисників міста,
забираючи поранених та цивільне населен-
ня. Але кільце навколо Севастополя звужу-
валось. В зоні обстрілу артилерії противни-
ка виявилась бухта, місто, аеродром.

В грудні 1941 року відбулася сама ве-
лика, під час війни Керченсько-Феодосій-
ська десантна операція яка була рішучою,
проте бездарно організовано. Її мета осла-
бити блокаду Севастополя, та звільнити
Кримський півострів. Але три радянські
армії були розбиті однією П-ю армією
Е. Манштейна. В полон було взято 170 тис.
бійців, 1133 гармат, 255 танків [19, с. 274].

Мають місце надто сумнівні дані щодо
авіації ЧФ. Згідно радянським офіційним
данам, літаки ЧФ потопили 9 транспортів,
ще 9 – підводники, на мінах підірвалося ще
5, а ще 20 інших воєнних кораблів (плавза-
собів). Насправді ж втрати сил противника
були в десять разів меншими.

Правда ж у тому, що лише в 1941 році
ЧФ втратив крейсер «Червона Україна»,
лідер «Москва», 3 есмінці, 2 канонірські
човни, 7 підводних човнів, 7 торпедних
катерів, та інші сили [8, с.174].

ЧБФ був запертий у Фінській затоці і
знаходився у невеликому водному просторі
між Ленінградом і Кронштадтом. Вийти у
відкрите море надводні кораблі не могли,
та і сенсу у цьому ніякого не було. Німці
постійно атакували радянські кораблі силами
авіації. Так в нальоті 4-го квітня 1942 року
взяло участь 142 бомбардувальника та 59 ви-
нищувачів противника. Були важко пошко-
джені ряд кораблів в тому числі лінкор
«Октябрьська революція», крейсери «Кіров»,
«Максим Горький», та багато інших кораб-
лів.

В море могли виходити тільки радян-
ські підводні човни. Але німці весною
1942 року поставили, ще два великих мінних
поля на вході у Фінську затоку, постійно
до осені їх посилюючи, поставивши ще

12873 міни. Мінні поля сильно затрудню-
вали дії радянських підводних човнів. Про-
йти через них можливо було тільки біля
берега, що зайнятий ворогом чи там де було
глибоко. В день підводні човни лежали на
грунті, а «вночі» вспливали та йшли вперед,
ризикуючи кожну хвилину напоротися на
міну, на літак чи патрульний катер. Але
командування вимагало від підводників по-
двигів пославши 33 підводних човни на
прорив в Балтійське море. В період з 13 по
16 червня (білі ночі) зробили спробу прор-
ватися 8 підводних човнів першого ешелону, а
вийшли тільки три. Вони поставили міни
біля Таллінна, шукали ворога біля Швеції
та на вході у Фінську затоку. Другий еше-
лон підводних човнів в складі 5-ти одиниць
пішов у прорив 23 червня. Два човни за-
гибли, три пройшли. На початку липня
1942 року зі складу третього ешелону (3
човни) прорвався тільки один. Німці по-
силили свою протичовнову оборону, почали
ескортувати свої вантажні судна.

З радянської літератури відомо, що ці
човни, що виходили в море знищили біля
50 суден противника але дійсно в 1942 році
підводники ЧБФ потопили та пошкодили
від 10 до 20 невеликих транспортних суден.
Ці втрати не могли вплинути на транспортні
перевезення німців, але власні втрати вияви-
лися катастрофічними. Загибло 11 екіпажів
підводних човнів прийнявши страшну
смерть в холодних водах [8, с. 26].

А в цей час на ПФ в 1942 році основ-
ною задачею моряків як і раніше був захист
конвоїв союзників з Ленд-Лізом, а також
свого каботажного судноплавства між пор-
тами Баренцева та Карського морів. Німці
в липні направили на північний морський
шлях свої підводні човни, які потопили з
десяток радянських суден.

Після того як німці 15 травня 1942 року
зайняли знову Керч почався новий штурм
Севастополя. Німці наближались все ближ-
че і ближче до міста. В ніч на 26 червня в
місто останній раз прорвався лідер «Таш-
кент» з вантажем боєприпасів, ліками та

продовольством. З цього моменту зв'язок з Севастополем могли підтримувати з великим ризиком тільки підводні човни і авіація. В цей час німці створюють на Чорному морі декілька оперативних груп в складі торпедних, артилерійських та протичовнових катерів, озброєних суден, десантних барж, італійських катерів, і малих підводних човнів. Але головну роль у німців грала авіація.

Радянські підводні човни ЧФ здійснили 77 походів, доставили 3300 тонн військових вантажів та ліків, 600 тонн бензину. Вивезли 1300 поранених жінок та дітей.

Коли командувач ЧФ запросив у Й. Сталіна дозвіл на евакуацію, вождь прислав телеграму «надіюсь що кожний з захисників виконає свій обов'язок до кінця». 30 червня 1942 року німці були вже в Севастополі, а радянські війська вимушені відійти до бухт Стрілецька та Козача, а також до мису Херсонес. Заручившись «підтримкою» Маршала С. Буденного віце-адмірала Ф. Октябрський почав дійсну евакуацію, але тільки всіх адміралів та генералів (крім одного П.Новікова-командира 109 стрілецької дивізії, що залишився старшим), партійно-радянської верхівки, керівництва органів НКВС разом з їх сім'ями, яких вивезли підводні човни, катери, і літаки. Тобто евакуації Севастополя ніякої не було, майже 100 тис. захисників залишилось в місті [8, с. 270–271].

Організований опір йшов до 4 липня, а окремі групи бились до 10 липня. Прорватися в «далекі гори», як радив генерал І. Петров, нікому не вдалося. Радянське інформаційне бюро передавало по радіо, що німці втратили під Севастополем 150 тис. солдат і офіцерів з них 60 тис. вбитими, біля 250 танків, 250 гармат, 300 літаків. А за всі 8-м місяців оборони Севастополя ворог втратив до 300 тис. вбитих та поранених. Але це неправда, німці і румуни втратили вбитими та пораненими за весь час облоги 24110 чоловік. Але за цей час Севастопольський оборонний район втратив більше 200 тис. солдат і офіцерів (з них 170 тис. безповоротно). 90 тис було взято у полон,

втрачено 26 танків, 622 гармати та 758 кулеметів [5, с. 86.].

Під Сталінградом, в 1943 році, коли 6-а німецька польова армія генерал-фельдмаршала Паулюса була оточена та здалась ні один з 25 німецьких генералів не покинув своїх солдат, поступивши в останньому літаку, що вирвався з оточення місця пораненим солдатам. Віце-адмірал Ф. Октябрський, генерал І.Петров, комісар М. Кулаков та інші генерали та адмірали зрадили своїх підлеглих кинувши на проізвольще долі, а потім зганьбили, оголосивши їх самих зрадниками. В 1958 році адмірал Ф.Октябрський, в 1965 – віце-адмірал М. Кулаков, а в 1945 – генерал І.Петров стали Героями Радянського Союзу за «подвиги» 1942 року [5, с. 86–87].

Підводні човни ЧФ у 1942 році, діючи на комунікаціях, здійснили 133 походи (77 з них доставка вантажів в Севастополь), а в 56 рейдах потопили 14 вантажних суден та один буксир, при цьому втратили 13 підводних човнів. На протязі 1942 року загинули лідер «Ташкент» та 6 есмінців.[8, с. 272].

Весною на ЧБФ були зроблені спроби діяти проти судноплавства в Балтійському морі. Але німці розширили мінні поля поставивши ще додатково 10 тис. мін, протягнули протичовнові загородження з двох рядів сталевих сітки до самого дна, встановили гідрофони, патрулювали катерами та літаками. Однак знов і в 1943 році підводників послали в самовбивчий похід. 6 травня 1943 року першою вийшла Щ-303, але з пошкодженнями повернулась в базу. Щ-408 безуспішно робила спробу прорватися та була потоплена німцями. Щ-406 літаки та катери противника потопили 1 липня. Підводні човни С-9 та С-12 загинули від підривів на мінах. Тому боротьбу з каботажним флотом німців та фінів вела в першу чергу авіація, яка потопила в 1943 році 10–15 невеликих вантажних та допоміжних суден.

На ЧФ в 1943 році моряки діяли з необладнаних баз, на Кавказі віддалених від судноплавних шляхів ворога. ЧФ зменшив-

ся, його стан не дозволяв виходити в море. В лютому 1943 року відбулася Новоросійська морська десантна операція, в результаті якої був захоплений невеличкий плацдарм «мала земля».

Іноді кораблі ЧФ обстрілювали берегові об'єкти та позиції німецьких та румунських військ в Криму та північному Кавказі які були не дуже ефективні. 5 жовтня 1943 року під час обстрілу Ялти та Алушти лідер «Харків», есмінець «Безпощадний» та «Способний» були потоплені німецькими літаками Ю-87. З 815-ти чоловік особового складу вдалося врятуватись тільки 123 чоловіки. Торпедні та сторожеві катери ЧФ в 1943 році потопили 13 самохідних десантних бірж. Підводні човни здійснили 179 походів, потопивши в морі 13 транспортів, 10 самохідних бірж втративши три підводних човни [8, с.358-359].

В 1943 році на ПФ підводні човни атакували німців біля берега в фіордах, бухтах на підходах до рейдів, портів. Вони знищили 18 транспортів і 5 воєнних кораблів втративши в 1942-1943 роках 15 своїх підводних човнів. Авіація флоту в 1943 році потопила 23 судна та 5 воєнних кораблів. Як вважає автор це у 2-3 рази більше справжніх втрат противника [8, с. 340].

На останньому етапі війни 1944-1945 років головну роль в діях радянського ВМФ грали літаки морської авіації. В обмежених масштабах діяли підводні човни, торпедні катери, тральщики. Проте великі кораблі, починаючи з есмінця, бездіяли. Й. Сталін заборонив випускати їх в Балтійське та Чорне море, вважаючи, що це ні до чого доброго не приведе.

На початку 1944 року ЧБФ стояв між Ленінградом та Кронштадтом, обмежений з заходу німецькими мінними полями, противовневими сітями, береговими батареями, що стояли на обох берегах Фінської затоки, а також діями катерів та літаків противника. Спроби тралити проходи в мінних полях противника та вийти в море невадились. Це стало можливим лише у вересні 1944 року

після розгрому німців в Естонії та виходу Фінляндії з війни. Моряки ЧБФ зайняли фінські порти з яких можливо було вести бойові дії підводними човнами, катерами, тральщиками. Відпала необхідність прориватися через мінні поля та противовневі сітки у відкритій частині Фінської затоки, з'явилися проходи на Балтійське море північним та південним фарватером. Радянські моряки почали вести важкі бої за визволення Моонзундських островів де ЧБФ висадив декілька десантів з торпедних та сторожових катерів. В грудні 1944 року в морі з'явилися і радянські підводні човни, активувала свої дії і авіація, проти німецького судноплавства, портів та аеродромів.

На ПФ, який збільшився за рахунок кораблів союзників та тимчасово переданих лінкора, крейсера, 9 есмінців, 4 підводних човнів, почали більш активно діяти радянські моряки. Так есмінець «Дерзкий» 22 серпня 1944 року потопив німецький підводний човен, 9 грудня есмінець «Живучий» – другий, а тральщик Т-166 5 вересня в Карському морі потопив третій. Кораблі флоту, вели охорону конвоїв, що йшли з вантажами з Англії та охороняли свої морські комунікації в Арктиці. Торпедні катери ПФ теж потопили декілька кораблів та суден противника.

Під час визволення Криму почалася евакуація німецьких військ. Моряки ЧФ, підводники, катерники, льотчики по радянським даним знищили 80 транспортних суден та плавзасобів. Підводні човни записали на свій рахунок приблизно 10 одиниць а катерники 10-15 одиниць [8, с. 352-353]. Згідно з даними Г. Трусова моряки ЧФ «знищили» під час евакуації 191 судно противника [20, с. 362]. Реально ж було потоплено 21. Це 9-ть транспортів, 9 плавзасобів, 3 катери-мисливці [5, с. 100].

В 1945 року моряки ЧБФ почали діяти з фінських баз. Так, 30 січня, командир підводного човна С-13 капітан 3 рангу О. Маринеско потопив нацистське судно «Вільгельм Густлов» тоннажністю 25 тис., де було

більше 9 тис. чоловік в основному цивільних, а не 30-ть екіпажів німецьких підводних човнів, як писалось в радянській літературі. 9 лютого О. Маринеско потопив ще німецький транспорт «Генерал Шойбен» тоннажністю 14 тис. з 3 тис. біженців з Східної Пруссії, а не, як інформувалось, що з дивізією СС.

Під час евакуації з Кенігсберга та Пілау підводники Балтики в квітні 1945 року потопили 13 суден противника, а торпедні катери парохід та десантну баржу. На радянських мінах підірвалося три есмінці. Але головну роль на ЧБФ зіграла авіація. По офіційним даним в січні-травні 1945 року авіація флоту знищила 100–150 вантажних суден, 98 кораблів, катерів та допоміжних суден.

Але радянським підводникам, катерникам як на Балтиці так і на Чорному морі не вдалось перервати німецькі комунікації. Втрати противника були дуже незначними щоб вплинути на загальний хід евакуації [8, с. 379–380].

Для радянської авіації була можливість при евакуації з кубанського плацдарму на початку жовтня 1943 року знищити німецькі сили, але цього не відбулось. 200 тис. людей, 1200 гармат, 200 тис тонн вантажу, 60 тис. коней та волів були переправлені через Керченську протоку. Також на протязі трьох діб 240 транспортів та кораблів охорони німців перевезли від Керченської протоки в Севастополь свої сили, а ЧФ не зміг нанести їм значних втрат. При евакуації з Криму, яку Гітлер дозволив тільки 9 травня 1944 року, коли радянські війська вже були в Севастополі, німці до 12 травня зняли з берега ще 32 тис. чоловік. Їх втрати становили 50 суден, що загинули переважно від авіації. А якби радянський флот діяв активно, то з Криму не вибрався жоден німець [7, с. 271–272].

Таким чином, німцям цілком вдалося реалізувати свої плани, що стосувалися радянського ВМФ. ЧБФ вже осінню 1941 року був запертий в невеликій акваторії від

Ленінграда до Кронштадта. ЧФ в листопаді 1941 року перейшов в необладнані порти Кавказького узбережжя. На мінах і під бомбами три радянські флоти (ЧБФ, ЧФ, ПФ), втратили багато людей, кораблів та підводних човнів, катерів, допоміжних суден. Крім втрат на морі, ВМФ СРСР втратив в Миколаєві корпуси недобудованих кораблів, в тому числі лінкора, двох крейсерів, двох есмінців 3-х підводних човнів тощо. Тільки тоді коли німці остаточно почали відступати по всій лінії фронту, тобто з 1944 року, виникли умови для активізації радянського ВМФ. Однак його участь в бойових діях на морі і на прибережних районах в 1944–1945 роках була дуже обмежена.

Радянський ВМФ діяв в основному як придаток сухопутних військ. Кораблі флоту перевозили війська та вантажі, охороняли транспортні судна, відбивали атаки літаків супротивника, вели обстріл узбережжя, висаджували морські десанти, тралили фарватери, полювали за підводними човнами, робили спробу порушувати морські перевезення противника, билися на суходолі. Саме там німці назвали радянських моряків «чорною смертю». Однак вся ця бойова діяльність мала декілька негативних загальних особливостей, які офіційно радянська істотографія та пропаганда раніше всіляко приховувала, тому що реальна ефективність більшості перерахованих дій була дуже низькою.

Радянський флот так і не вступив ні в одне бойовище з флотом противника, крім декількох сутичок катерів та малих кораблів з катерами та невеликими кораблями супротивника, але не з оперативно-тактичного з'єднаннями різнорідних сил і засобів не рахуючи однієї невдалої атаки на ЧБФ торпедних катерів проти крейсерів в червні 1941 року. Власні ж втрати в особовому складі, кораблях, підводних човнах, літаках морської авіації, були дуже великими.

Слід визнати, що число потоплених кораблів, суден, катерів радянським ВМФ

в декілька разів було завищено. Про це знали ще в середині 50-х років XX ст. коли 1957 року спеціально створена група вчених-істориків флоту під керівництвом капітана 1-го рангу В.Ачкасова на основі радянських та німецьких архівних даних провела дослідження з метою кількісної оцінки бойових та не бойових втрат обох сторін.

Ці матеріали, що склали декілька томів з грифом «таємно» до 1989 року були старанно приховані.

Заради правди необхідно руйнувати міфи та вимисли радянської історії Великої Вітчизняної війни, зокрема війни на морі, здобуваючи уроки з неї щоб такого більше не відбулося.

ДЖЕРЕЛА

1. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – М., 1961 г.
2. Советская военная энциклопедия. Т.2. – М., 1976 г.
3. Басов А.В. Флот в Великой Отечественной войне. М., 1980 г.
4. Кузнецов Н.Г. Курсом к победе. – М., 1975 г.
5. Дроговоз И. Большой флот страны Советов. – Мн., 2003 г.
6. Красная звезда, 1988 г. 29 июня.
7. Руге Ф. Война на море 1939-1945 гг: пер. с немец. СПб, – 2002 г.
8. Вторая мировая война на море / редактор А.Е.Тарас – Мн., 2003 г.
9. Ванев Г.И. Черноморцы в Великой Отечественной войне. – М., 1978 г.
10. Пиллар А. Подводная война. Хроника морских сражений 1939-1945 гг.: пер. с англ. – М., 2007 г.
11. Широкоград А. Битва за Черное море. – М., 2005 г.
12. Кузнецов Н.Г. Накануне – М., 1969 г.
13. Хроника Великой Отечественной войны Советского Союза на Черноморском театре Вип. 1 с 21 июня по 31 декабря 1941 г. – М., 1945 г.
14. Кулаков Н.М. Доверено флоту – М., 1985 г.
15. Басистый Н.Е. Море и берег. – М., 1970 г.
16. Солонин М. Мозгоимение. Фальшивая история Великой войны. – М., 2009 г.
17. Азаров И.И. Осажденная Одесса. – М., 1962 г.
18. Широкоград А. Виртуальные страхи и реальные потери.//Независимое военное обозрение, №4. – 2005 г.
19. Манштейн Э. Утерянные победы. – М., 2002 г.
20. Трусов Г.М. Подводные лодки в русском и Советском флоте. – Л., 1963 г.
21. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: статистическое исследование под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. – М., 1993 г.
22. Солонин М. 23 июня – «день М». – М., 2009 г.

ВИЗНАЧНІ ВОЄННІ ПОДІЇ ТА ВІЙСЬКОВІ ДІЯЧІ

АДМІРАЛ АНДРІЙ ПОКРОВСЬКИЙ: БУДІВНИЧИЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ФЛОТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (до 150-річчя з дня народження)

Ігор ПЕЧЕНЮК,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник кафедри воєнної історії Національного університету оборони України, член Товариства воєнних істориків при Міжнародному благодійному фонді «Україна-ЮНЕСКО»

Печенюк І. Адмірал Андрій Покровський: будівничий національного флоту Української Держави.

У статті розкривається життєвий шлях і військову кар'єру будівничого національного флоту Української Держави 1918 року адмірала Андрія Покровського. На його життя випало чимало випробувань, в яких розкрився його справжній талант флотського офіцера.

Ключові слова: адмірал, національний флот, Російська імперія, Українська держава, Центральна Рада.

Печенюк И. Адмирал Андрей Покровский: создатель национального флота Украинской Державы.

В статье раскрыто жизненный путь и воинскую карьеру создателя национального флота Украинской Державы 1918 года адмирала Андрея Покровского. На его жизнь выпало немало испытаний, в которых раскрылся его настоящий талант флотского офицера.

Ключевые слова: адмирал, национальный флот, Российская империя, Украинская Держава, Центральная Рада.

Pechenyuk I. Admiral Andrei Pokrovsky: builder of the national fleet of Ukrainian State.

The article exposes the life and military career builder national fleet of Ukrainian State in 1918 Admiral Andrei Pokrovsky. His life has fallen quite a few tests, which revealed his true talent naval officers.

Keywords: Admiral, the national fleet, the Russian Empire, the Ukrainian state, the Central Council.

Адмірал Покровський Андрій Георгійович належить до плеяди видатних військово-морських діячів України періоду національно-визвольної революції 1917–1921 років і був одним з найталановитіших бойових адміралів флоту Російської імперії напередодні та в роки Першої світової війни. Його військова біографія, професійна відданість флоту, патріотизм і хоробрість у боротьбі з ворогами є прикладом для кожного флотського офіцера. Але, незважаючи на всі заслуги, ім'я адмірала А. Покровського протягом багатьох років замовчувалося і, по суті, зовсім невідоме широкому загалу українських моряків і до сьогодні. Причиною цього стала виражена українська, національно-патріотична позиція адмірала, який весь час, а особливо в 1917–1918 роках, являв собою приклад вірного сина України. Саме тому після поразки української національної революції він був приречений переможцями на забуття.

Народився Андрій Георгійович Покровський 14 серпня 1862 року у Санкт-Петербурзі в офіцерській родині, яка вела свій родовід від української козацької старшини. У його родині з покоління в покоління передавалися перекази про славні козацькі походи на море, в яких брали участь і прославились в боях його дід і прадіди. Тож коли настав час юнаку обирати шлях у житті, він не вагаючись вибрав шлях до моря. Морський корпус закінчив у 1882 році, Мінний офіцерський клас у 1892 році, а в 1900 році – Миколаївську

морську академію (курс військово-морських наук) [1–3; 5–9].

Флотська офіцерська служба Андрія Покровського розпочалася у 1882 році відразу ж після закінчення Морського корпусу з першого офіцерського звання тих часів – мічман. У 1890 році Андрій Георгійович отримав звання лейтенанта і посаду мінного офіцера Балтійського флоту. В 1897 році А. Покровського призначають мінним офіцером Практичної ескадри, а через два роки – Навчальної ескадри Балтійського моря. Але молодого офіцера манила перспектива не штабної роботи, а командирського мостика, морських походів, в яких бажав випробувати себе морем, перевірити свою волю, власну бойову майстерність. А. Покровського цінили як вольового, грамотного і перспективного офіцера, вмілого організатора флотської справи і служби. Так, у кінці 1899 року командування задовольнило прохання А. Покровського, і його призначили старшим офіцером (старшим помічником командира) крейсера «Африка», а в 1902 році – старшим офіцером спущеного на воду в 1894 році броненосця берегової оборони «Адмірал Сенявін». У кінці 1902 року його, як одного з кращих старших офіцерів ескадри, призначили командиром міноносця «Поражающий». У 1903 році А. Покровському присвоїли військове звання «капітан 2 рангу», а в другій половині 1904 року переводять командиром нового ескадреного міноносця «Доброволец», який добудовувався на Балтійському заводі [1–3; 5; 7; 9].

Контр-адмірал Андрій Покровський

Як командир, А. Покровський користувався незаперечним авторитетом у команді свого корабля. Його порядність, чесність, справедливість і демократичність у службі, глибоке розуміння проблем нижчих чинів вирізняли «Добровольця» у складі ескадри та дозволили без особливих проблем пережити бурхливі революційні події 1905 року. Ні для кого не стало несподіванкою призначення у 1908 році Андрія Покровського начальником дивізіону випробувальних ескадрених міноносців Балтійського флоту, а в 1910 році він одержує звання капітана 1 рангу. Того ж року А. Покровського переводять на Чорноморський флот (нарешті збулася його мрія) командиром лінійного крейсера «Ростислав», яким він командував до 7 грудня 1911 року [1; 5–7; 9].

Назрівала Перша світова війна, в якій

Чорноморський флот мав брати активну участь у протистоянні Антанти з Троїстим союзом у Чорному морі і вести протиборство з об'єднаним турецько-німецьким флотом. Перед початком війни Чорноморський флот являв собою з'єднання застарілих типів кораблів. З перших днів війни паритет сил у Чорному морі складався не на його користь. Для досягнення хоч-якої рівноваги в силах необхідно було терміново завершити будівництво кількох нових бойових кораблів у Миколаєві та вжити неординарних рішень. А для цього, як вважали в Петербурзі, необхідні були нові люди в управлінні флотом. Саме тому А. Покровського 7 грудня 1911 року призначили виконуючим обов'язки начальника штабу командувача Морськими силами Чорного моря, а 25 березня 1912 року указом імператора йому присвоюють військове звання контр-адмірала і призначають на посаду начальника штаба флоту і найближчим помічником адмірала М.О. Ессена [1; 6–9].

Оновленому штабу під керівництвом А. Покровського вдалося значно активізувати кораблебудівні роботи і до листопада 1913 року спустити на воду в Миколаєві лінійний корабель, 2 ескадрені міноносці та 3 підводних човни. 4 серпня він особисто очолив комісію з прийому від заводу «Наваль» у м. Миколаєві першого у світі підводного човна мінного загороджувача «Краб», командиром якого призначають В'ячеслава Клочковського [6; 9]. Покровський, готуючи флот до бойових дій, вимагав у військового відомства імперії передати в управління його штабу берегові батареї та фортеці всього чорноморського узбережжя, що підпорядковувалися управлінню Військового міністерства (Міністерства сухопутних сил), та організувати у Чорному морі дозори чергових сил. Але всього задуманого здійснити йому не вдалося через бюрократизм царських чиновників і генералів, в результаті чого, в кінці 1913 року він подав у відставку з поста начальника штабу флоту. Після цього А. Покровський очолив чорно-

морську мінну дивізію. На цій посаді його застав початок Першої світової війни.

Війна для Чорноморського флоту, що не мав належної морської розвідки і дозору, як передбачав А. Покровський, розпочалася «зненацька». А готувалися ж до неї з 1910 року! З перших днів війни кораблі його дивізії брали активну участь і ведуть успішне протиборство з противником на морі. Німецький лінкор «Гебен» під охороною турецьких міноносців у жовтні 1914 року провів успішні атаки на Одесу, Феодосію, Новоросійськ і Севастополь. Есмінці під командуванням контр-адмірала А. Покровського відіграли першочергову роль при блокаді Босфору та Анатолійського узбережжя, а також мали декілька бойових сутичок з німецькими крейсерами «Бреслау» і «Гебеном». 18 листопада у складі російської ескадри кораблі його дивізії провели бій з німецькими крейсерами, у т. ч. і з «Гебеном», який одержав у свій корпус 14 снарядів і надовго був виведений з бойових дій [5–7; 9].

У 1915 році А. Покровський проводить атаки на турецькі укріплення в Босфорі, бере участь у численних бойових походах в район Інада – Босфор – Ереґлі, Босфор – Варна, на охорону Одеси, Дніпровського лиману, на підтримку Кавказького фронту. Про бойову звиягу контр-адмірала Андрія Покровського під час Першої світової війни красномовно свідчать його бойові нагороди. За успішне проведення морських операцій та переможні морські битви А. Покровський нагороджений орденами святої Анни 2-го ступеня, святого Володимира 3-го ступеня, двічі французьким орденом Почесного Легіону, румунським Великим офіцерським Хрестом, двома Георгіївськими Хрестами – більше десяти бойових нагород! [3; 5; 7; 9].

Ми справедливо славимо адмірала Павла Нахімова за його Сінопську звиягу. Але зовсім не знаємо, що саме контр-адмірал Андрій Покровський у квітні 1916 році спланував і провів, як колись гетьман П. Сагайдачний, блискучу десантну операцію

флоту з захоплення турецьких фортець і військово-морських баз у Різе та Трапезунді.

17 березня 1916 року контр-адмірала А. Г. Покровського вдруге призначили на посаду начальника штабу командувача Морських сил Чорного моря. Виконуючи директиву Ставки Верховного Головнокомандування, штаб флоту приступив до розробки операції з блокування дій турецько-німецького флоту в районі Батумі-Трапезунд та організації взаємодії з військами Кавказького фронту. Для Туреччини морські комунікації вздовж Анатолійського узбережжя мали надзвичайно важливе значення. Саме звідси, через Різе і Трапезунд, вона вела забезпечення своїх військ на Кавказькому фронті. Захоплення турецьких баз значно полегшило б становище російської армії на Кавказі. Враховуючи ці обставини, контр-адмірал А. Покровський у квітні 1916 року представив Ставці свій план захоплення Трапезунда та Різе силами морського десанту. Ставка дещо змінила цей план, прийнявши рішення захопити Трапезунд силами спеціально сформованої Приморської групи військ, морського десантного загону у складі броненосця «Ростислав», міноносців, 7 десантно-тральних суден, 2 канонірських човнів і Транспортної флотилії флоту.

19 квітня штурмом з берега і з моря Трапезунд взяли. У ході цієї операції проведено три висадки десанту після чого, під прикриттям головних сил флоту, Транспортна флотилія висадила головний десант (дві пластунські бригади і дивізіон гірської артилерії) в Різе. Після захоплення Трапезунд став оперативною базою Батумського загону Чорноморського флоту та портом забезпечення російської армії, яка вела наступ вглиб території Туреччини. До кінця травня силами флоту в захоплені турецькі порти із Новоросійська і Маріуполя було доставлено 34 тис. чоловік, 6,5 тис. коней, більше 100 тис. пудів різноманітних військових вантажів [5–6; 9].

Трапезундська операція є однією з найбільш блискучіших десантних операцій за всю

історію Чорноморського флоту, яскравим прикладом бойової взаємодії армії і флоту. За її планування і організацію Верховний Головнокомандувач імператор Микола II 4 квітня 1916 року підвищив Андрія Покровського у військовому званні до віце-адмірала [3; 5–9].

28 червня 1916 року імператор Микола II змінив командувача Чорноморським флотом. Ним став ще достатньо молодий віце-адмірал О. Колчак. Того ж дня А. Покровський подав у відставку з посади начальника штабу і відразу призначений начальником 2-ї бригади лінійних кораблів. Відставку спричинила незгода А. Покровського з молодим, без достатнього бойового досвіду О. Колчаком, який за підтримки начальника Морського штабу Ставки адмірала А. Русіна з першого дня прибуття до Севастополя взявся «перетрушувати» командні кадри та загалом відкидав набутий бойовий досвід флоту. Звичайно, це не могло не позначитись на загальному стані бойової готовності флоту [3; 5; 9].

З 1917 року А. Покровський – командир Миколаївського порту і градоначальник м. Миколаєва. Після Лютневої революції 1917 року у Росії на Чорноморському флоті, де добре пам'ятали події 1905–1907 рр., активізується український національно-визвольний рух. Проте, нерішуча військова політика Центральної Ради, що спиралася на соціалістичні гасла ліквідації регулярно війська, завдала важкого удару флоту. Та слід зазначити, що бригада лінійних кораблів Покровського, як засвідчував мічман Г. Філевський у квітні 1918 р. у своєму рапорті адміралу О. Колчаку в Омську, єдина впродовж всіх трагічних подій на Чорноморському флоті зуміла зберегти свою бойову готовність [2; 5; 7].

У 1917 році відсоток українців на Чорноморському флоті складав 65 відсотків, росіян – 25% від загальної його чисельності. Сприятливою умовою творення флоту на Чорному морі залишалася активна діяльність українських національно-освітніх

гуртків м. Севастополя, які, починаючи з 1905 року об'єдналися в український громадський гурток «Кобзар». Саме завдяки його діяльності, із вибухом революції та з виходом його з підпілля, було створено Раду Української Чорноморської Громади. В березні 1917 року було проведено перші, а у квітні – другі збори моряків-українців, де було обрано керівництво та визначені завдання щодо діяльності обраних секцій: воєнної, освітньої, агітаційно-пропагандистської та господарської.

Слід зазначити, що командувач Чорноморським флотом, віце-адмірал О. Колчак, з прихильністю поставився до діяльності цієї громадської організації, вбачаючи у ній альтернативний орган управління, зусиллями якого зберігалася стабільність та закладалися передумови збереження боєздатності флоту, недопущення анархії та революційної руїни [9–10].

Віце-адмірал А. Покровський вітав перехід частини флоту під владу Центральної Ради. В умовах зростаючого безвладдя А. Покровський послідовно підтримував Чорноморський військовий український комітет. Він став одним з тих адміралів, які активно підтримали процес українського державотворення. На кораблях його бригади активно діяли українські ради, а на щоглах лінійних кораблів восени 1917 року вже розвивалися українські жовто-блакитні прапори [3; 5–7].

Після жовтневої революції 1917 року Андрія Георгійовича кинули до в'язниці. Звільнений під зобов'язання не виїздити з Миколаєва він тривалий час переховувався, а згодом, рятуючись від більшовиків, змушений переїхати до Одеси, яка на той час контролювалася військовими формуваннями Центральної Ради.

У грудні 1917 року віце-адмірал А. Покровський офіційно перейшов на службу Центральної Ради, залишив Одесу і переїхав до Києва. З січня 1918 року він працював у Морському Секретаріаті над організацією національного українського флоту і активно

заперечував намагання Центральної Ради провести в життя ідею добровільної служби на флоті. Він справедливо вважав, що долю молодій державі мають вирішувати не політичні гасла, а сила зброї. У цьому питанні А. Покровський мав розуміння і підтримку військових міністрів УНР О. Жуковського та О. Грекова, які разом з ним намагалися навести лад в організації флоту.

Виходячи з ситуації, що склалася в Севастополі та Криму, адмірал А. Покровський запропонував підпорядкувати військовому відомству УНР західну частину Чорноморського флоту, на яку вплив більшовиків був мінімальний. Наказом по морському відомству 27 березня 1918 року після звільнення Одеси і півдня України віце-адмірала А. Покровського призначають начальником охорони Південно-Західної частини Чорного моря з тимчасовим штабом у м. Одеса. Його зусиллями були реорганізовані Дунайська і Транспортна флотилії. Однак створений флот був бездіяльним, а сам А. Покровський увесь цей час перебував у Києві, намагаючись координувати діяльність морського відомства. З 24 квітня 1918 року його призначили головним командиром усіх портів Чорного і Азовського морів [1; 4; 7; 9].

Станом на 29 квітня 1918 року Чорноморський флот нараховував: 3 бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, бригаду гідрокрейсерів, дивізію міноносців підводних човнів та різних кораблів окремого призначення. Крім того, до складу флоту входила авіація (20 гідропланів), дивізія міноносців (13 великих ескадрених, 3 ескадрених), 22 підводних човни, 5 канонерських човнів, 6 мінних загороджувачів, кілька сторожових катерів і ціла флотилія траперів і транспортів [4].

Час був надзвичайно складний. Відповідно до мирних угод, підписаних у Бресті 8 лютого 1918 року, Крим підлягав окупації німецькими військами. Підхід німців, вчорашніх ворогів, до Севастополя лише підсилював там більшовицьку пропаганду. Але

звістка, що Сімферополь і Бахчисарай взяли не німці, а українська армійська група полковника Петра Болбочана, змінила ситуацію на флоті. З метою запобігання захопленню кораблів як військової здобичі, за наказом командувача Чорноморського флоту контр-адмірала М. Сабліна 29 квітня на них підняли українські жовто-блакитні прапори. Здавалося, що питання флоту вирішене остаточно. Але провокаційна інформація, що до Севастополя наближаються одні лише німці, дозволила більшовикам протягом дня змінити думку багатьох екіпажів кораблів. В ніч з 29 на 30 квітня, виконуючи вимогу Раднаркому РСФСР, частина флоту (2 лінкори – дредноути «Царця Катерина» та «Воля», 14 есмінців та декілька допоміжних суден) під вогнем німецької артилерії за наказом М. Сабліна, але вже під червоними прапорами, вийшла з Севастополя до Новоросійська. Прийшовши до пункту призначення 1 травня ескадра М. Сабліна стала на Новоросійському рейді, переформувалася і підняла Андріївський прапор. 24 травня на адресу Новоросійської бази залишилася власноручна помітка, зроблена В. Леніним: «ніяка передача кораблів ворогам революції неможлива». Категоричні вимоги щодо знищення флоту, в яких відкрито вказувалося на необхідність... потоплення кораблів, повторно надійшли 9 і 13 червня. 16 червня, з метою прийняття остаточного рішення, провели загальнофлотський референдум, результати якого засвідчили: 450 моряків підтримували пропозицію Леніна про знищення флоту, 500 – проголосували за повернення до Севастополя, 1000 осіб від прийняття рішення утрималися. Підкоряючись рішення більшості, командир ескадри кораблів капітан 1 рангу О. Тихменєв 17 червня 1918 року віддав наказ залишити рейд і в ніч на 18 червня прямувати до Севастополя (серед них: дредноут «Воля», гідрокрейсер «Троян» і 7 міноносців). Решта кораблів, що залишилися в Новоросійську, а це лінкор «Свободная Россия», 7 есмінців, 2 міноносці 18 і

Віце-адмірал Андрій Покровський

19 червня, виконуючи наказ В. Леніна, були виведені буксирами в море та повільно пішли на дно, безславно затоплені власними екіпажами [3–4; 9–10].

1 травня німці, як союзники, увійшли до Севастополя. Віце-адмірал А. Покровський, як головний командир українських портів, 4 травня брав участь у переговорах з командувачем німецьких військ у Криму генералом фон Кошем. Відповідно до вимог Брестського мирного договору було обумовлено, що до завершення війни кораблі флоту піднімуть українські прапори. Але вихід кораблів до Новоросійська німці оцінили, як грубе порушення умов договору і 4 травня в портах виставили свої караули і почали спускати українські прапори, оголосивши кораблі тимчасово полоненими [5; 7; 9]. Проте дії німців не стали завадою для А. Покровського, який вимагав від них швидкої передачі Україні всього флоту, і розбудови національного українського флоту в цілому.

З приходом до влади 29 квітня гетьмана Павла Скоропадського флотським справам стали приділяти значно більше уваги.

На відміну від попереднього уряду УНР, гетьман довірив справу будівництва флоту фахівцям. Для цього гетьман своїм наказом від 10 травня 1918 року створив спеціальну комісію по реформуванню Морського відомства на чолі з віце-адміралом А. Покровським. До складу комісії увійшли досвідчені військові моряки: віце-адмірал О. Хоменко, контр-адмірала Д. Ненюков, О. Кликов, П. Патон-де-Верайон і капітан 1 рангу Микола Максимов. 1 червня ця комісія представила Морському Генеральному штабу план будівництва та реформування військового флоту України. Затверджений гетьманом, він став основою будівництва Українського Державного Флоту. Разом з тим, А. Покровський організовує в Одесі діючий штаб флоту і відновлює боєздатність Дунайської флотилії [2; 5].

За пропозицією А. Покровського гетьман України 21 травня 1918 року призначає своїм представником у Севастополі та Криму контр-адмірала Михайла Остроградського, а сам командувач відбуває до Одеси, де займається організацією охорони та забезпеченням оборони північно-західного району Чорноморського узбережжя. Відповідно до наказу командувача флоту №70 від 23 травня 1918 року, згідно з рішенням гетьмана П. Скоропадського, розпочалося формування бригади морської піхоти у складі трьох полків: 1-й у Одесі, 2-й у Миколаєві, 3-й у Херсоні, визначивши їм зону відповідальності – від західного кордону Української Держави до Перекопу. В цей же час у Генеральному морському штабі створюється відділ морської піхоти. 31 серпня в наказі Морського Відомства за №332/21 визначено місце дислокації всіх частин оборони Чорного моря, в т. ч. і місць перебування штабів полків морської піхоти. 1-й окремий кінний ескадрон морської кавалерії дислоковано в Одесі, 2-й – у Очакові, 3-й – Перекопі. Начальником суходільної оборони Північно-Західного району Чорного моря призначений контр-адмірал С. Фабрицький [5; 9–10].

За особливі заслуги у відродженні українського флоту указом гетьмана Скоропадського Андрію Покровському присвоєно військове звання «адмірал». Йому досить швидко вдалося організувати в Одесі діючий штаб флоту, відновити бойову готовність кораблів, що дислокувалися в західній частині Чорного моря, та поповнити флотські установи професійними моряками.

Зважаючи на той факт, що на українських кораблях були підняті німецькі прапори, а Військово-Морського прапора України остаточно так і не було визначено, адмірал А. Покровський запропонував створення за його ініціативи при Міністерстві морських справ Геральдичній комісії затвердження проекту прапора, за основу якого взяли корогву Чорноморської козачої флотилії. 18 липня 1918 року гетьман П. Скоропадський затвердив закон про Військово-Морський прапор Української Держави: на білому полотнищі синій хрест з Державним прапором і тризубом у кряжі. Цей прапор (без тризуба) у 1992 році затверджений Військово-Морським прапором незалежної України.

Наказом по Головному морському штабу флоту №192/44 контр-адмірал Микола Максимов оголосив про затвердження Військово-Морського прапора і наказав його підняти на кораблях і суднах українського флоту.

Для очистки морських комунікацій від мін гетьман наказав сформувати бригаду тральщиків і розпочати розмінування основних торгових шляхів у Чорному морі. Командувач флотом спільно з Морським міністерством розпочав активну роботу з організації діяльності флоту. Час вимагав рішучих і виважених дій. Саме тому адмірал А. Покровський своїм наказом за №350 сформував бригаду морських тральщиків в Одесі і призначив її командиром контр-адмірала Олександра Гадда. Бригада складалася з трьох дивізіонів: командиром першого призначений лейтенант Опанасен-

ко, другого – лейтенант Кривицький, третього – старший лейтенант Благовещенський.

Після узгодження контр-адміралом М. Максимовим з начальником штабу німецьких військ в Україні генерал-лейтенантом Гренером «Інструкції українським комендантам портів і визначення їхніх взаємин з українською сухопутною і австро-угорською та німецькою владою в портах» розпочалася практична робота з бойового тралення одеських фарватерів. Контр-адмірал О. Гадд наказав А. Покровського виконав успішно – до кінця липня Одеський порт і фарватер були повністю очищені від мін, після чого вперше за довгі роки війни відновили рух торгових суден.

Наприкінці липня до гетьмана П. Скоропадського звернувся командувач німецьким контингентом в Україні генерал-фельдмаршал Герман фон Ейхгон з проханням організувати морські перевезення для потреб німецьких військ. Гетьман погодився і в кінці липня українські торгові судна вже вийшли в море. Німці за одну гривну платили п'ять, а австрійці – сім золотих марок. Таким чином за допомогою флоту гетьман за кілька місяців ґрунтовно поповнив валютною державну скарбницю. Військовий флот надійно забезпечував морські перевезення. До кінця 1918 року жодне торгове судно не підірвалося на мінах [7; 9–10].

Адмірал А. Покровський, не дивлячись на свою різносторонню діяльність, продовжував виконувати посаду головного командира портів Чорного і Азовського морів. На початку червня 1918 року, невдовзі після визнання Української Держави Німеччиною, з'явилась можливість повернення Україні великих бойових кораблів. Спочатку Україні повернули 2 старих броненосці – «Георгій Побідоносець» і «Сіноп». Протягом літа та осені німці поступово повертали Україні решту кораблів. 17 вересня Україна одержала Підводну бригаду в повному складі. 11 листопада німецьке командування остаточно передало Україн-

ському Державному флоту лінійні кораблі і есмінці. Наказом гетьмана П. Скоропадського адмірал Андрій Покровський 14 листопада призначається Міністром морських справ Української Держави, його заступниками стали: контр-адмірал М. Максимов в Одесі та контр-адмірал О. Гадд у Києві [6; 9–10].

За наполяганням А. Покровського Рада Міністрів 13 грудня схвалила рішення про матеріальну підтримку флоту і виділила для його потреб 23,5 млн. карбованців [7; 10].

Тим часом, у Чорне море увійшов об'єднаний флот країн Антанти. Керівництво Антанти розцінювало Українську Державу як німецького сателіта, відповідно вирішило окупувати територію України. Гетьман вступив у переговори з Францією. Йому повідомили, що президент Франції за умови сплати Україною частини російського царського боргу, обіцяв прийняти її до складу Антанти. У гетьмана уже була, зароблена флотом, валюта і два мільйони карбованців. Проте антигетьманське повстання звело плани співпраці України з Францією нанівець. 16 листопада в Чорне море ввійшов флот країн Антанти. З представниками Директорії УНР французи справи мати не хотіли і переключились на переговори з білим рухом Росії. Україною поширювалося антигетьманське повстання. Наприкінці листопада війська Антанти окупували південь України, а весь Український Чорноморський Флот було передано Збройним Силам Півдня Росії [5–7; 9].

26 листопада 1918 року Андрія Покровського, на посаді міністра Морських справ, змінив старший лейтенант Михайло Білинський. 14 грудня війська Директорії взяли Київ і гетьман Скоропадський разом зі своїм урядом подав у відставку.

Довгий час вважалося, що після відставки доля адмірала Андрія Покровського невідома. Після падіння Гетьманату він, не визнавши республіканського уряду, залишив міністерський пост і перейшов на бік Білого Руху. А. Покровський розраховував на можливість спільної з генералом А. Денікіним боротьби з більшовиками, розпочав консультації з новопризначеним 26 листопада 1918 року командувачем білогвардійським Чорноморським флотом адміралом Василем Канінім. Слідуючи в руслі пізньої політики гетьмана, він сподівався, що білий рух Росії допоможе Україні в її боротьбі за незалежність [2–3; 5; 9].

У зв'язку із наступом Червоної армії на Крим, адмірал А. Покровський 13–14 листопада 1920 року разом з військами Врангеля емігрував із Севастополя у Стамбул. 21 листопада остатки Чорноморського флоту реорганізували в Російську ескадру. Перебуваючи у Стамбулі, в районі Чатолджі, А. Покровський остаточно переконався у правоті молодого й емоційного Михайла Білинського, який його, бойового адмірала, ще у Києві переконував у тому, що незалежна Україна в однаковій мірі неприйнятна як червоної, так і білої Росії [3; 5–9].

Перебуваючи в еміграції, спершу проживав у Болгарії (член Товариства єдності росіян у Болгарії). Впевнившись, що політика всієї білої еміграції переслідує виключно цілі російської імперії, адмірал А. Покровський свої відношення з нею розірвав. Згодом переїхав до Бельгії, де до 1930 року працював робітником-машиністом у Льєжі. У 1938 році переїхав до Єгипту. Останні роки життя прожив у Каїрі, де його застала Друга світова війна [1–2; 5–9].

Помер командувач флотом Української Держави у Каїрі в 1944 році і похоронений у каплиці на цвинтарі монастиря Святого Георгія у Старому Каїрі.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрей Георгиевич Покровский: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: http://www.hrono.ru/biograf/bio_p/pokrovski_ag.php
2. Андрій Георгійович Покровський: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/30e631e42696ac98/>
3. Андрій Георгійович Покровський: біографія: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: <http://www.people.su/ua/88290>
4. Історія українського флоту: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: <http://ukrflot.narod.ru/glava6.htm>
5. Мамчак М. Флотоводці України. – Снятин: Прут-Принт, 2005: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: http://ukrlife.org/main/prosvita/_pokrovsky.htm.
6. Покровский Андрей Георгиевич: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: <http://belrussia.ru/page-id-955.html>
7. Покровский Андрей Георгиевич: Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
8. Покровский, Андрей Георгиевич: Материал из Википедии – свободной энциклопедии: <http://ru.enc.tfone.com/>
9. Покровський Андрій Георгійович: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
10. Приходько В. Чорноморський флот в період діяльності Центральної ради, Гетьманату та Директорії: [Електрон. ресурс]. – [Режим доступу]: http://ukrlife.org/main/uacrim/ch_f_17.htm.

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ОЗБРОЄННЯ

ЕСКАДРЕНИЙ МІНОНОСЕЦЬ «ЗАВИДНИЙ»

Мирослав МАМЧАК,
*заслужений журналіст України, член організаційної
групи ВМС, капітан I рангу у відставці (Севастополь)*

У 2012 році Військово-Морські Сили Збройних Сил України відзначають свій 20-річний ювілей. Однак залишається мало-відомим історичне минуле українського флоту. Зокрема, надто замовчуваною є одна з найгероїчніших і заодно трагічних сторінок українського флоту – період українського національного відродження 1917–1921 років. Проте ці роки таять в собі славні традиції боротьби флоту за незалежність українсько-

го народу. Внаслідок демократизації тодішнього флотського життя, поглиблення національного пробудження моряків-чорноморців серед екіпажів кораблів флоту, на 80 % укомплектованих українцями, виникло стремління українізації Чорноморського флоту в портах України і в Криму. Одним з найактивніших в цьому русі був екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» Мінної бригади імператорського Чорноморського флоту.

Делегація екіпажу «Завидного» приймала участь у роботі I Всеукраїнського Військового з'їзду, який проходив 18 травня 1917 року у Києві та у роботі II Всеукраїнського Військового з'їзду 18–23 червня того ж року. Після I з'їзду на кораблі була створена корабельна Українська рада.

З розвалом Російської імперії та початком національно-визвольного руху в Україні команда міноносця, як і в часи війни, виходить в авангард національно-патріотичного руху на Чорноморському флоті. «Завидний» одним з перших на флоті організовує судовий Український комітет, засновує просвітницький гурток та активно виступає за українізацію флоту. Головними активістами і провідниками українського національного руху на кораблі стали мічман Пилипенко, прапорщик флотської служби Кіслін, матроси і кондуктори Кубко, Семенко, Скакун, Дегтярьов.

Виконуючи ухвали військових з'їздів стосовно негайної «націоналізації армії на національно-територіальному принципі» та вітаючи українців Балтійського флоту, екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» за майже одноголосним рішенням команди вперше в історії України у липні 1917 року підняв український прапор на щоглі свого корабля, вийшов під ним в море і тоді ж заявив про свою готовність служити українському народу. Та на патріотичний поступок екіпажу не було отримано відповідної реакції з Центральної Ради, на корабель не поступило і ухвали чи подальших розпоряджень Українського Генерального Військового Комітету. У той же час на підняття жовто-блакитного прапора на «Завидному» виніс протест Центрофлот, своєрідний загальнофлотський парламент, який у той час підміняв собою вище командування Чорно-

Ескадрений міноносець «Завидний»

морським флотом, поступок екіпажу не підтримував і командир корабля. Не отримавши розпоряджень з Києва, екіпаж вимушений був підкоритися волі Центрофлоту і спустити з гафеля український національний прапор.

Врешті, спуск національного прапора не змінив прагнення екіпажу корабля й надалі служити своєму народу. Тож 12 жовтня 1917 року, відзначаючи у Севастополі проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки, «Завидний» разом зі всіма кораблями Чорноморського флоту підняв український національний прапор і єдиний з усіх кораблів Чорноморського флоту відмовився його спускати.

Підйом Українського прапора відбувся в урочистій обстановці і викликав незвичайне духовне піднесення екіпажу «Завидного». Стеньговий сигнал: «Хай живе вільна України» моряки піднімали і читали зі сльозами на очах. Надзвичайна згуртованість екіпажу, високий бойовий дух моряків, який піднявся до рівня бойових дій в роки війни, викликали занепокоєння у тих, хто під «демократичними перетвореннями» вбачав можливість продовження існування російської імперії в нових шатах. Центрофлот з Петрограда, а згодом і військовий міністр Тимчасового уряду Росії поставили категоричну вимогу кораблю спустити україн-

ський прапор, розцінюючи поступок екіпажу «як недопустимий сепаратизм», скерований Центральною Радою. Та, не зважаючи на Петроградські погрози екіпажу корабля і Центральній Раді, воля українців «Завидного» залишилась незворушною: на його флагштоці гордо розвівався український національний прапор.

Поступок «Завидного» і конфлікт з цього приводу з Петроградом змусив і Центральну Раду прискорити розгляд питань, пов'язаних з флотом, і направити до командувача Чорноморського флоту свого комісара. І коли комісар Центральної Ради капітан 2 рангу Євграф Акімов прибув повноправним представником Української Народної Республіки до Севастополя, «Завидний», не зважаючи на протести Центрофлоту та погрози слідством з Петрограду, підпорядкувався йому. Крім того, заявив, що розпорядження командування флотом без узгодження з комісаром УНР виконуватися на кораблі не будуть.

Той день, 12 жовтня 1917 року, і слід вважати початком практичного створення флоту УНР, а комісара Центральної Ради капітана 2 рангу Євграфа Акімова – першим тимчасовим командувачем Державного військового флоту УНР.

Поступаючись вимогам Українського Чорноморського військового комітету, Центрофлот дозволив «святкувати Україну» 12 жовтня 1917 року і на Чорноморському флоті. У цей день на кораблях і у портах організовувалося підняття на стеньгах українських національних прапорів та сигналів «Хай живе вільна Україна». Однак екіпаж ескадреного міноносця «Завидний» зранку, о 8 годині, під музику оркестру піднявши замість кормового Андріївського український національний прапор, ввечері відмовився його спускати, заявивши, що триматиме його і прапоровий сигнал «Хай живе вільна Україна» до установчих зборів. Вісімнадцять членів екіпажу, які не погодились служити під українським прапором на тепер вже українізованому есмінці, ввечері з'їхали з корабля на берег.

Після ритуалу підняття українського прапора екіпаж прийняв відповідну заяву до особового складу флоту, якою продемонстрував надзвичайно високу національну свідомість і морально-психологічну стійкість. Ця заява стала своєрідним маніфестом всім морякам-українцям на віки: *«Ми, українці ескадреного міноносця «Завидний», – говоримося в ній, – підняли свій національний український прапор на гафелі для того, щоби показати, що, незважаючи на віковий гніт, все-таки живі сини нашої славної матері-України, відповідно, жива й та сила, яка повинна відновити права нашої славної дорожньої матері-України...»*

...Так ми, українці, дали слово твердо стояти на тому революційному шляху, на який ми ступили о 8 годині 12 жовтня 1917 р., на знак чого ми, українці, не спустимо піднятий нами наш національний Український прапор до тих пір, поки живе і існує міноносець «Завидний».

Так ескадрений міноносець «Завидний» став першим кораблем українського державного флоту УНР, і з нього розпочався процес відродження національного військового флоту України. «Завидний» першим на Чорноморському флоті виразно проявив своє українство не лише в намірах, а й у практичних діях по відродженню на Чорному морі українських морських традицій і Українського військового флоту. На вимогу команди корабля командиром «Завидного» було призначена мічмана Пилипенка, який твердо стояв на позиціях українізації флоту і будівництва Державного флоту УНР.

Прецедент з міноносцем спершу викликав шок у всіх демократично-великодержавних та більшовицьких сил, а згодом – надзвичайно велике занепокоєння Центрофлоту як у Севастополі, так і в Петрограді, та збудив чергове напруження у відносинах між Центральною Радою і Тимчасовим урядом Росії. 22 жовтня Морський міністр Росії адмірал Вердеревський на ім'я «Київської Української Ради» та Центрофлоту ЧФ категорично роз'яснює, що *«подъём на*

судах Черноморского флота иного флага, кроме русского военного, есть недопустимый сепаратизм, так как Черноморский флот есть флот Российской республики...». Слідом йшли вимоги до міноносця від голови петроградського Центрофлоту Абрамова негайно спустити український прапор, а їхній поступок характеризувався як «преступление перед революцией».

Центральна Рада, Український генеральний військовий комітет підтримали дії екіпажу есмінця і у відповідь Тимчасовому уряду Росії та Петроградському Центрофлоту твердо заявили, що *«раз прапор на кораблі піднятий, то спущеним бути не може»*. «Завидний» при підтримці Українського Чорноморського військового комітету гордо тримав український прапор на гафелі, закликаючи українців з інших кораблів слідувати його прикладу. Позиція екіпажу корабля застала командувача Чорноморського флоту контр-адмірала О. Немітца у кінці жовтня 1917 року підпорядкувати «Завидний» першим серед кораблів Чорноморського флоту морському відомству Центральної Ради, і таким чином він став першим кораблем українського державного флоту.

Приклад «Завидного» став ширитися флотом, і у листопаді-грудні 1917 року його повторили екіпажі крейсера «Пам'ять Меркурія» і лінійного корабля дредноута «Воля», а слідом за ними – есмінці «Зорькій» і «Звонкій» та ряд інших суден флоту. Підняття українських прапорів на найпотужніших і найновіших кораблях, поширення ідеї українзації флоту означало фактичне створення флоту України на Чорному морі та визначало, що питання українзації Чорноморського флоту відбудеться силами самого особового складу вже незабаром.

Ситуація на флоті надзвичайно стривожила і більшовицьких лідерів, які захопили владу у Росії. На відміну від Києва, у Петрограді – як білому демократичному, так і червоному більшовицькому – добре розуміли значення флоту для їхньої по-

дальшої експансії в Крим і південь України. Тому після більшовицького перевороту в Петрограді до Севастополя була направлена вказівка будь-яким чином спустити з кораблів флоту український прапор і захопити українізовані кораблі.

Центрофлот разом з більшовицькою організацією та прибулими до Севастополя балтійськими матросами і червоногвардійцями оголосили відродження в Чорному морі національного флоту України «контр-революцією», проголосили йому «жестокую войну» і з допомогою провокацій, терору і агітації їм на кінець 1917 року таки вдалося збільшовизувати більшість міноносців мінної бригади, яка й стала оплотом більшовизму на флоті. Однак команда міноносця «Завидний» оставалася непорушною, а дії моряків есмінця у тодішній ситуації були рівнозначні подвигу.

24 грудня 1917 року озброєному загоні більшовиків з мінної бригади вдалося захопити українізований дредноут «Воля», який напередодні прибув з-під Трабзона і стояв без запасів палива, води і продовольства. Тепер і в Києві почали дещо розуміти. Через загрозу захоплення більшовиками есмінець «Завидний» разом з крейсером «Пам'ять Меркурія» отримав наказ українського морського міністерства здійснити перехід з Севастополя до Одеси. Але Одесу вже штурмували більшовицькі війська під командуванням Муравйова, що вдерлися з території Росії. Прибувши на Одеський рейд, з частини екіпажу «Завидного» був сформований морський загін, який взяв участь в обороні міста від більшовицької навали.

У розпалі боїв за Одесу за розпорядженням того ж «Главковерха» Муравйова з Севастополя для блокади міста з моря 17 січня 1918 року під командуванням керівників Центрофлоту була направлена ескадра Чорноморського флоту у складі лінкорів «Ростислав», «Три святителі», «Синоп» і крейсера «Алмаз». «Завидний» з невеликою частиною екіпажу на борту стояв

на одеському рейді. Оточений з усіх сторін громадами броненосців, під направленими на нього дулами 305-мм гармат головного калібру кораблів ескадри йому був поставлений ультиматум здатися і підняти червоний прапор. Есмінець у відповідь відмовився спускати український прапор і оголосив нейтралітет. Тоді десантом з ескадри невеликий есмінець «Завидний», на борту якого знаходилася лише мала частина екіпажу, був захоплений силою. Український прапор був зірваний з гафеля і викинутий за борт, замість нього на щоглу був піднятий червоний прапор більшовиків.

Доля захоплених в Одесі матросів «Завидного», як і його командира, залишилась невідомою, але, зважаючи, як більшовики ненависно зривали з гафеля корабля і шматували український прапор, як озвіріло розправлялися з захопленими оборонцями Одеси, вона для них, напевно, стала не завидною. Однак, щоб залишити корабель на ходу, мусіли головних спеціалістів залишити в живих. 17 березня 1918 року, втікаючи з Одеси, більшовики вивели з собою до Севастополя і міноносець «Завидний», але вже під червоним прапором. Знаємо лише достеменно, що тоді більшовики доставили з Одеси до Севастополя на плавучу тюрму, організовану на броненосці берегової оборони «Адмірал Грейг», 161 полоненого оборонця, яких затим розстріляли. Найбільш вірогідно, що серед них були і моряки «Завидного».

Та більшовицькі репресії не вбили український дух в екіпажі. У політично тривожний час, 29 квітня 1918 року, «Завидний» знову підняв український прапор і відмовився переходити до Новоросійська.

3 травня 1918 року німецьке командування, увійшовши до Севастополя, поряд з іншими кораблями оголосило «Завидний» своїм військовим трофеєм, а його екіпаж – демобілізованим. Далі німці включили корабель до складу свого флоту під номером R-13, укомплектували своїм екіпажем і до листопада 1918 року використовували у власних інтересах.

11 листопада 1918 року німецьке командування повернуло есмінець «Завидний» флоту Української Держави, і його планувалося перейменувати на «Полковник Шрамченко». Однак плани перекреслила Антанта, десант флоту якої у кінці грудня 1918 року захопив весь флот, в тому числі й есмінець «Завидний», і оголосив його власністю Антанти, її військовим трофеєм.

24 квітня 1919 року під час відступу білогвардійських і союзних сил з Севастополя есмінець «Завидний» разом з багатьма кораблями Чорноморського флоту за наказом французького віце-адмірала Амета був підірваний англійцями у Севастопольській бухті. Через п'ять днів Севастополь і рештки флоту захопили вже війська Червоної армії Українського фронту, але 24 червня 1919 року вони були вибиті з Криму білогвардійськими військами.

Після другого і остаточного заняття Севастополя частинами РСЧА 14 листопада 1920 року більшовики з відомих причин есмінець «Завидний» перейменували і він отримав нове ім'я – «Марті». Це значило, що попередня історія і бойова діяльність міноносця піддавалися забуттю, вважалося, що навечно. Однак на флоті після англійсько-білогвардійського погрому гостро не хватало бойових кораблів. Та щоби включити «Марті» до складу дієвого флоту, йому необхідний був серйозний ремонт, і його збиралися робити, навіть поставили на капітальний ремонт. Та не забули кораблю його, як кажуть, біографічні дані – замість ремонту в травні 1922 року «Марті» був законсервований і більше питання його ремонту не піднімалося. В 1923 році «Марті», нова назва якого серед моряків у Севастополі не приживалася і есмінець вперто називали «Завидним», вирішили не ремонтувати і прибрати з флоту назавжди – здали в «Комгосфонд» для реалізації на металобрухт. 21 листопада 1925 року «Марті»-«Завидний» був остаточно виведений зі складу Чорноморського флоту, розібраний на метал, а ім'я його забуте і викинуте з історії Чорноморського флоту.

Сьогодні, повертаючись до справжньої історії флоту, ми відкриваємо яскраву бойову історію ескадреного міноносця «Завидний», який волею долі став прапороносцем українського флоту, а заява його екіпажу від 12 жовтня 1917 року стала гімном відродження українського флоту в Чорному морі і духовним заповітом наступним поколінням українських моряків.

Ніщо в історії не проходить безслідно. В липні 1992 року подвиг есмінця «Завидний» повторив екіпаж сторожового корабля Чорноморського флоту СКР-112, на той час взагалі не відаючи про існування «Завидного» та про реальні історичні події минулого на флоті. Але історія повторилася. Піднявши український державний прапор на озері Донузлав та попри протидію і переслідування ескадри кораблів і авіації командувача ЧФ, під фактичним артилерійським артвогнем СКР-112, як колись ЕМ «Завидний», здійснив свій переможний перехід до Одеси.

За двадцять років Україна створила Військово-Морські Сили. Та як це не прикро, але мусимо відзначити, що і в сучасних ВМС України мало що знають про корабель-герой «Завидний», не є у сьогоднішнього керівництва оборонного відомства в особливій пошані і СКР-112, якого чиновники від оборони давно пустили на метал.

Врешті, якщо ми дійсно бажаємо надійно захистити незалежність нашої держави, то духовний потенціал і приклад «Завидного» має надихати сучасних українських моряків на надійне забезпечення безпеки свого народу, а сучасний корабель з цим іменем на борту мав би бути серед флагманів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Це було б не тільки відданням данини пам'яті нашим попередникам, а й свідчило б про неперервність наших національних військово-морських традицій. Бо своїх національних героїв шанують у всьому світі, не шанують лишень в Україні.

СИМВОЛІКА

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ПРАПОР ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Тетяна БУТКО,
*здобувач кафедри воєнної історії Національного
університету оборони України, м. Київ*

Морські кордони України протяглися на 1758 км (чорноморські – 1533, азовські – 225 км), тож військовий флот має надважливе значення для їх надійного захисту [3, с. 6].

5 квітня 1992 року Указом Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України» [1, арк. 175] було передбачено створення Військово-Морських Сил України, і на базі Чорномор-

ського флоту почалося відродження українського військового флоту.

Ще у 1991 році – відразу ж після створення Міністерства оборони – одним із перших постало питання національної військової символіки для армії і флоту України. До остаточного вирішення долі Чорноморського флоту передбачалося, що російські і українські кораблі нестимуть на кормі біле полотнище з синьою смугою на

нижній кромці (тобто прапор ВМФ СРСР, але без зірки, серпа і молота) [6, с. 113]. Але така ідея не була підтримана на флоті. Моряки вважали ганебним використовувати такий прапор, позбавлений національності, та й до того ж дуже схожий на білий прапор парламентарів, тобто прапор здачі ворогові. Відтак російські кораблі продовжували нести прапор ВМФ СРСР, а українські – спочатку в якості кормового – державний прапор – синьо-жовтий [6, с. 115].

Для опрацювання пропозицій щодо військової символіки розпорядженням Міністра оборони України генерал-полковника Костянтина Морозова у 1992 році була створена спеціальна комісія з розробки військової символіки і форми одягу. Головою комісії був призначений заступник Міністра оборони Іван Біжан, а Військово-Морські Сили у ній представляв капітан 3-го рангу Ігор Тенюх [2, с.14].

У той же час над створенням військово-морської символіки України працювали офіцери створеної у квітні 1992 року організаційної групи Військово-Морських Сил України [2, с. 14]. Але цю працю ускладнювало те, що ніхто з них не мав досвіду подібної роботи, не було також належної

Прапор Військово-Морських Сил Збройних Сил України

кількості матеріалів і літератури геральдичного змісту [2, с. 15].

З часом, визначення і затвердження символіки у Міністерстві оборони України дещо уповільнилося. Відтак, на початку липня 1992 року на щойно добудованому у Миколаєві кораблі управління «Славутич» була створена ініціативна група, яка займалася геральдичними питаннями. Зусиллями цієї групи було створено емблему «Славутича», ескізи прапора та гюйса. Гюйс – прапор – символ військово-морських сил, другий за значенням після Військово-морського прапора, визначає ранг корабля, піднімається на гюйсштоках (на носі) кораблів 1-го і 2-го рангів під час їх стоянки на якорі, швартовних чи на бочці, а також над фортецями або укріпленими районами. Тому його ще називають «фортечними прапорами». У нашій країні гюйс використовується виключно у Військово-морських Силах Збройних Сил України [4, с.10].

Прапор був схожий на прапор флоту УНР зразка 1918 року, гюйс мав вигляд прямокутника синього кольору із золо-

Фрегат «Гетьман Сагайдачний» у Севастопольській бухті

Десантний корабель на повітряній подушці «Донецьк»

тим тризубом посередині. Ці ескізи були прийняті загальним рішенням офіцерського та мічманського складу екіпажу корабля управління «Славутич» та затверджені командиром корабля капітаном 3 рангу В. Мандичем. За шефської допомоги у м. Миколаєві було виготовлено три комплекти цих прапорів. Саме з такими прапорами корабель управління «Славутич» увійшов до Севастополя у листопаді 1992 року. [2, с. 14].

Перше урочисте підняття прапора Військово-Морських Сил України відбулося 26 червня 1993 року на десантному кораблі на повітряній подушці «Донецьк». Свого прапора на ДКПП «Донецьк» не було, тож екіпаж корабля управління «Славутич» поділився одним комплектом прапорів.

Значну допомогу з питань розробки символіки надав представник Львівського «Руху» Орест Карелін-Романишин. Досвідчений фахівець з питань геральдики, він на той час мав уже декілька персональних виставок військових прапорів. Саме його комплект прапорів було піднято 4 липня 1993 року на сторожовому кораблі «Гетьман

Сагайдачний», який увійшов до складу Військово-Морських Сил України. Цей прапор був схожий на прапор Військово-Морських Сил часів УНР, а гюйс мав дві косиці [2, с. 15].

За підтримки організації групи ВМС та низки громадських організацій, зокрема севастопольських організацій Спільки офіцерів України та товариства «Просвіта» Ігор Тенюх представив майбутній прапор Військово-Морських Сил Міністру оборони України [5; 6].

Однак у Міністерстві оборони України не одразу позитивно сприйняли пропозиції військових моряків. Так, голова комісії із розробки символіки заступник Міністра оборони генерал-лейтенант І. Біжан спочатку не розумів, чому флотська символіка так різко відрізняється від в символіки інших видів Збройних Сил. Аргумент капітана 1 рангу Валентина Польового, що синій хрест є символом Святого Миколая, покровителя українських моряків від княжих часів і дотепер, виявився переконливим. До того ж хрест на прапорі і гюйсі Військово-Морських Сил України означають готовність особового складу йти на жертви заради волі і свободи свого народу [4, с. 41]. Відтак К. Морозов затвердив запропонований варіант, наголосивши при цьому, що моряки першими серед інших видів Збройних Сил визначилися щодо свого прапора. Єдиною зміною в проект прапора флоту була заміна тризуба часів УНР на сучасний.

З 2001 року подальшою розробкою та впровадженням у життя військової символіки взагалі і військово-морської символіки зокрема опікувалася Військово-геральдична служба Генерального штабу Збройних Сил

України, а з 2006 року – відділ військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України. Враховуючи результати їхньої роботи, Президент України видав указ за № 551/2006 від 20.06.2006 року «Про символіку, яка використовується у Збройних Силах України». Цей указ затвердив, у тому числі, прапор, емблему та штандарт командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України [2, с. 18].

Тож сьогодні, за Описом згідно Указу Президента України № 551/2006 від 20.06.2006 року «Про символіку, яка використовується у Збройних Силах України», Військово-морський прапор Збройних Сил України є таким:

«Військово-морський прапор Збройних Сил України являє собою прямокутне полотнище білого кольору зі співвідношенням сторін 2:3, у центрі його розміщено прямий хрест синього кольору, а в лівому верхньому куті полотнища – Державний прапор

України. З трьох сторін хрест має синю облямівку, розміщену на відстані в 1/4 ширини сторін хреста.

Ширина сторін хреста становить 1/15 від довжини полотнища, а ширина облямівки – 1/4 ширини сторін хреста. Обидві сторони полотнища прапора дзеркально ідентичні» [2, с. 18].

За двадцять років, що минули, військовий флот України змужнів, став визнаним у світі, все впевненіше стає морською візитівкою незалежної Української держави, а дата 5 квітня 1992 року назавжди буде точкою відліку відродження флоту України. Військово-морський прапор сучасної України, як і за сивої давнини, є особливо шанованим на флоті, бо уособлює державу, її збройні сили та бойову історію флоту. Він одночасно є бойовим прапором корабля і за жодних обставин не спускається ані під час морського походу, ані в бою.

ДЖЕРЕЛА

1. ЦДА ВОВУ, Фонд 5233, Опис 1, Справа № 42. Укази Президента України № 146–248/92 та матеріали до них. – 252 арк. Почато: 6.03 – закінчено: 14.04.1992.
2. Білаш Ф. Історія військово-морської символіки України. // Морська Держава. – 2012. – № 1.
3. Данілов А. Український флот: біля джерел відродження. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 600 с.
4. Мамчак М. Військово-Морська символіка України. – Снятин, 2009.
5. Мамчак М. Клейнод українського флоту // Електронний ресурс: <http://www.sitemeter.com>.
6. Муравйов А. Символіка української армії // Військово-історичний альманах. – 2001. – № 3.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

ВІЙСЬКОВА ПРЕСА УКРАЇНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

(Рецензія на монографію начальника відділу підготовки військових фахівців центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України полковника Сегеди Сергія Павловича «Створення та розвиток української військової преси (ХХ – початок ХХІ століття)»)

Реформування Збройних Сил суверенної України вимагає уваги до інформаційно-пропагандистського забезпечення їх особового складу. У вирішенні цього завдання винятково важливе місце належить військовій періодичній пресі, узагальнення досвіду функціонування якої на різних історичних етапах має теоретичне та практичне значення. З цього погляду вихід монографічної праці «Створення та розвиток української військової преси (ХХ – початок ХХІ століття)» має актуальне значення і є помітним явищем в українській історіографії. Автор реконструює історію становлення української військової преси як цілісний процес, що складався з окремих періодів, обумовлених розвитком історії України, та на підставі історичного досвіду науково обґрунтовує оптимальне місце сучасних військових друкованих ЗМІ у реформуванні Збройних Сил України. Як показала історична практика, при творенні війська незалежної держави поряд із найважливішими завданнями була і є робота з особовим складом, від якої прямо залежить боєздатність війська. Реалізація вдосконалення інформаційно-про-

пагандистського забезпечення передбачає повномасштабну роботу не тільки військового керівництва, а й науковців, оскільки реформування цього виду забезпечення – це не лише зміни всередині відповідних структур, але й вирішення нових питань, які ставить сьогодення у політичній, економічній, соціальній, духовній та інших сферах. Нехтування кардинальними перетвореннями у системі інформаційно-пропагандистського забезпечення, зокрема у системі військових засобів масової інформації, зазвичай призводить до дисфункції військової дисципліни, порушення інтелектуально-мотиваційних обґрунтувань у ставленні до служби і до виконання своїх обов'язків тощо.

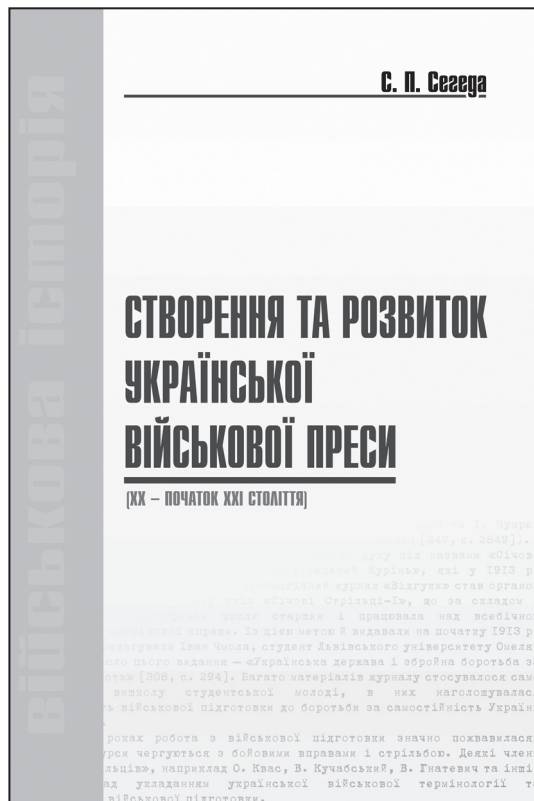
Проведене дослідження свідчить, що проблема становлення сучасної системи військової преси, охоплення її впливом військовослужбовців України не розв'язана в практичному плані, а також не має наукового теоретичного обґрунтування. У зв'язку з цим в Україні намітилися негативні тенденції у галузі інформаційно-пропагандистського забезпечення. Така ситуація та необ-

хідність її розв'язання визначає актуальність теми дослідження автора рецензованої праці.

Мета і завдання дослідження визначили оптимальну структуру роботи. Монографія складається зі вступу, п'яти розділів та висновків. У кожному розділі висвітлюється певний період розвитку військових друкованих ЗМІ, і, разом з тим, усі розділи розглядають у взаємозв'язку різні явища і тенденції єдиного процесу становлення преси українських воєнізованих і збройних формувань XX – початку XXI століття, розкривають зародження та генезис сучасної преси військових формувань України.

До наукової новизни слід віднести запропонований автором систематизований понятійно-категоріальний апарат, який склали як сформульовані автором та уточнені ним на підставі сучасних законодавчих актів поняття і категорії, насамперед ті, що визначають предмет даного дослідження, так і вироблені сучасною наукою та законодавчо встановленні, що потребували оновлення та уточнення. В роботі сформульовано такі поняття, як «українська військова преса», «збройне (озброєне) формування», «воєнізоване формування», «парамілітарна організація» тощо.

У першому розділі на основі всебічного аналізу історичних джерел та наукової літератури автор обґрунтовує теоретичні засади формування наукових підходів до вивчення військової преси, систематизує та впорядковує історіографічну базу і джерела, а також узагальнює досвід вивчення історії української військової преси. Автором встановлено, що єдиного підходу щодо бачення цілісного процесу виникнення і розвитку преси українських збройних формувань, а також його наукового обґрунтування в нашій державі не існує. Разом з тим він відзначає, що в кожному із аналізованих періодів є окремі важливі ознаки, які варто взяти до уваги при формуванні оптимальних підходів до реформування інформаційно-пропагандистського забезпечення сучас-

них ЗС України та інших військових формувань.

У другому розділі монографії розкривається процес творення перших військових друкованих видань в контексті становлення українських збройних формувань 1917-1921 рр., розглядаються особливості цього процесу на західних і східних землях України, обґрунтовується оптимальна структура військової преси. Автор простежує методи і способи управління роботою військових редакцій як підрозділом армії з боку спеціальних ідеологічно-виховних командних структур. Ці питання характеризуються новизною і є, до певної міри, дискусійними: нині пропонуються діаметрально різні підходи щодо визначення структури військової преси України та аспектів управління пресою. Такі дискусії періодично виникали в процесі розвитку української військової преси і автор переконливо обґрунтовує по-

зицію оптимальної взаємодії командування і керівництва редакційного колективу.

Третій розділ присвячений вивченню військових видань українських емігрантських урядів, військових та парамілітарних організацій міжвоєнного періоду. Внеском автора є дослідження значного обсягу видань і виділення преси для військовослужбовців з масиву табірних часописів, преси політичних та громадських організацій, а також встановлення особливостей функціонування військових видань та їх місця в єдиному процесі розвитку української військової преси.

У четвертому розділі монографії досліджується преса збройного руху опору на території України (1939–1953 рр.) та комбатантських громад в еміграції (1945–1991 рр.) на тлі процесів, що відбуваються в суспільстві на той час: особливості творення української військової преси, її функціонування та тематичного наповнення. Зокрема наголошується на необхідності вивчати і враховувати досвід діяльності редакцій як радянських, так і українських національних видань збройного руху опору для підвищення ефективності сучасної військової преси в інформаційно-пропагандистському забезпеченні в бойових умовах, що важливо, зокрема, при виконанні миротворчих місій.

У п'ятому розділі автором висувається думка, що існуюча на сьогодні система військової преси не в повному обсязі вирішує завдання, поставлені перед нею як складником інформаційно-пропагандистського забезпечення війська, і тому потребує вдосконалення. У зв'язку з цим заслуговує особливої уваги спроба автора, що спирається на наукові здобутки та історичний досвід, обґрунтувати основні напрями реформування діяльності преси ЗС України та інших військових формувань.

Внаслідок проведеного дослідження автор приходить до висновку, що сучасна військова преса склалася під впливом історичних чинників та підвладна об'єктивним

тенденціям розвитку, однак на сьогодні складові елементи військової преси сформовані без наукового обґрунтування і існують без належної підтримки на загальнодержавному рівні при постійній тенденції до скорочення. Автор монографії встановив, система військової преси, створена на базі військової преси Радянської Армії, що дислокувалися в Україні, у своїй подальшій трансформації не відповідала об'єктивним потребам ЗС України, а змінювалася часто під дією суб'єктивних чинників. Зважаючи на вищезазначене, автор запропонував раціональний підхід до вирішення нагальних проблем військової преси України. Він ґрунтується на комплексному використанні аналізу соціальних передумов і методологічних засад виникнення, функціонування та реформування військової преси в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. Монографія містить окремі дискусійні положення, які відображають наукову позицію автора, проте це не знижує її загальної позитивної оцінки. Подана монографія є серйозним теоретичним дослідженням важливої наукової проблеми, що має військово-історичне значення.

Теоретичні аспекти проблеми порушеної в монографії «Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття)» емпіричний матеріал спонукатиме до подальших наукових пошуків, становитиме інтерес як для істориків та науково-педагогічних працівників, так і для курсантів, слухачів вищих військових навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор,
головний редактор
журналу «Воєнна історія»

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу «Воєнна історія» запрошує Вас до активної співпраці!

Журнал розрахований на широкий загал науковців, викладачів воєнної історії та всіх, хто цікавиться українською історією. Він надходить до найвідоміших бібліотек країни, наукових установ і навчальних закладів.

До розгляду приймаються статті державною мовою загальним обсягом не більше 10 машинописних сторінок (формат А4, кількість рядків на сторінці – не більше 29, кегль – 14, друкування з одного боку аркуша).

Рукописи слід подавати у роздрукованому і електронному вигляді; вони мають супроводжуватися інформацією про автора (авторів): військове та вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по-батькові (повністю), місце роботи та посада, яку обіймає автор, адреса для листування, номери телефонів, факсів, адреса електронної пошти, а також **обов'язково додається фото автора (авторів).**

Матеріали можна подавати безпосередньо у редакцію за адресою:

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101,
редакція журналу «Воєнна історія» (телефон головного редактора: (067) 974-15-82)
або представникам журналу в регіонах, адреси яких подані на обкладинці журналу.
Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

У науковій статті повинні бути такі елементи:

1. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у напрямку.

2. Мова публікації – українська.

3. До статті додається перелік ключових слів та анотація обсягом до 1/4 сторінки машинописного тексту (українською, російською та англійською мовами).

4. Усі скорочення при їх першому згадуванні мають бути розшифровані. Використання скорочень у назві та резюме статей не допускається.

5. Фотографії до статті слід підписати на звороті (назва статті, номер згідно з посиланням на них у тексті, підпис до фотографії, позначка стрілкою (-) верху фотографії).

6. Усі рисунки повинні бути підписані та пронумеровані відповідно до посилань на них у тексті.

7. Таблиці повинні мати назву та порядковий номер.

8. Бібліографічні описи посилань у переліку, скорочення слів і словосполучень оформляють відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, ДСТУ 3008-95).

9. **УВАГА!** Посилання подаються у тексті в квадратних дужках: номер у списку джерел та, через кому, сторінка цитування.

Додаткові вимоги до матеріалів в електронному вигляді:

1. Текстові файли повинні бути у форматі Microsoft Word. Текст слід складати без примусового переносу слів. Абзацні відступи зазначаються при форматуванні, а не шляхом використання пробілів.

2. Таблиці мають бути розміщені у тому ж текстовому файлі.

3. Графічний матеріал (фотографії та рисунки) має бути поданий окремими файлами форматів TIFF або EPS роздільною здатністю 300 dpi – для растрових зображень, 600 dpi – для графічних.

Запропоновані роботи не мають бути одночасно подані для публікації в інші видання або не повинні бути раніше опублікованими.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Усі наукові статті проходять процедуру рецензування.

Редакція залишає за собою право скорочення і виправлення надісланих статей, їх публікацію у вигляді коротких повідомлень і анотацій.

Не прийняті до публікації матеріали авторам не повертаються.

**Редакційна
колегія.**